

sociologický časopis

3

ROČNÍK 19

1983

ACADEMIA, NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Obsah

Dílo Karla Marxe a jeho inspirace pro sociologické poznání ● Marx a revizionisté ● Marx a problematika způsobu života ● ● O některých aktuálních úkolech historického materialismu v ČSSR ● K hodno-

teníu vývoja súčasnej nemarxistickej sociológie ● Mládež v procesu demografické reprodukce socialistické společnosti ● Pracovní činnosti studentů vysokých škol ● Recenze ● Zprávy a informace

Sociologický časopis

Социологический журнал

Sociological Review

Soziologische Zeitschrift

Revue de Sociologie

3

Vedoucí redaktor:
prof. dr. Karel Rychtařík, DrSc.
Výkonná redaktorka:
dr. Eva Bártová, CSc.

Redakční rada:

doc. ing. Jaroslava Bauerová, CSc.
doc. dr. Vlastislav Bauch, CSc.
dr. Vladimír Dubský, CSc.
doc. dr. Blanka Filipcová, CSc.
doc. dr. Marie Huláková, DrSc.
doc. dr. František Charvát, DrSc.
doc. dr. Karel Kára, CSc.
člen korespondent Jaroslav Kohout
dr. ing. František Kutta, DrSc.
dr. Jiří Linhart
dr. Antonín Matějovský, CSc.
dr. Přemysl Maydl, CSc.
doc. dr. Jan Sedláček, CSc.
doc. ing. Miroslav Štráchal, CSc.
Věra Urbanová, CSc.
prof. dr. Antonín Vaněk, DrSc.
doc. ing. František Zich, CSc.

Adresa: Praha 1, Jilská 1;
tel.: 24 93 91—5; l. 277, 333

Obsah č. 3/1983

STATI

- Charvát F.: Dílo Karla Marxe a jeho inspirace pro sociologické poznání 257
- Hrzal L.: Marx a revizionisté 266
- Růžička R.: Marx a problematika způsobu života O některých aktuálních úkolech historického materialismu v ČSSR 287
- Alijevová D.: K hodnocení vývoje současnej marxistické sociologie 303

Z EMPIRICKÝCH VÝZKUMŮ

- Lesný I.: Mládež v procesu demografické reprodukce socialistické společnosti 316
- Kuchař P.: Pracovní činnosti studentů vysokých škol 326

RECENZE

- Štefanko M.: L. Hrzal — P. Meštan, „Demokratický socializmus“ v službách antikomunizmu 332
- Linhart J.: D. Pavlu, Propagace — kulturně výchovný nástroj socialistické společnosti 333
- Honcák J.: F. Hronský, Teória životnej úrovne 336

ZPRÁVY A INFORMACE

- Formánek M.: Historický materialismus v 80. letech: aktuální problémy a perspektivy vývoje (Diskuse sovětských filozofů) 346
- Vacek L.: Valné shromáždění Československé sociologické společnosti při ČSAV 355
- Matouš M. — Blahož J.: XII. světový kongres Mezinárodní asociace politických věd v Rio de Janeiro 359
- Pernica V.: Práce a sociální rozvoj v 7. pětiletce 366

Dílo Karla Marxe a jeho inspirace pro sociologické poznání

FRANTIŠEK CHARVÁT
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Sté výročí smrti geniálního teoretika mezinárodního dělnického hnutí Karla Marxe je příležitostí znovu si uvědomit poznávací i reálně praktický význam jeho nesmírného a vpravdě revolučního díla. Již celé století prověřuje správnost závěrů jeho pronikavého ducha, který příkladně a do těch dob nevidaně spojil mistrovství vědecké analýzy historického vývoje s objektivními potřebami jeho revolučních proměn.

Šíře poznatků, k nimž Marx dospěl, jejich vědecká úroveň i praktický význam jsou zřejmým důvodem, proč se toto výročí stává středem zájmu celé řady společenských věd. A nikoli pouze zájmu, ale v pravém slova smyslu stále živé inspirace. Přitom však platí, že inspirativní náboj, který Marxovo dílo má v opravdu širokém spektru, byl jednotlivými společenskovědními disciplínami dosud dosti nerovnoměrně využíván.

Je přirozené, že nejsystematičtější a nejširěji byl Marxův odkaz rozvíjen především politickou ekonomikou a filozofií, neboť právě tyto oblasti vědecké analýzy kvalitativně Marx svým dílem proměnil a založil nové etapy jejich skutečně vědeckého vývoje. Nikdo však dnes již nepochybuje, že Marxovo dílo jako celek nelze v žádném případě stěsnat pouze do hranic filozofie a ekonomie, přestože zde má bezesporu své těžiště. Zdaleka jsme ještě náležitým způsobem nepokročili v rozvíjení Marxova inspirativního odkazu v celé řadě dalších společenskovědních disciplín, mezi nimiž zásadní místo zaujímá právě sociologie. Stejně tak, jako můžeme inspirativní působnost Marxova díla pro filozofické a ekonomické zkoumání rozčlenit zhruba do dvou linií, tj. věcné a metodologické, je možno hovořit o věcné a metodologické inspiraci Marxova odkazu pro sociologické poznání.

Jestliže „věcně“ Marxovo dílo orientuje celou řadu vnitřních sociologických disciplín (jmenujme v této souvislosti zkoumání sociálně třídní struktury, životního způsobu a především pak kritické rozbory buržoazních sociologických doktrín apod.), pak „metodologický“ příklad a vzor, které Marxovo dílo jako celek představuje, není již zdaleka tak rozvíjen. Není ani u nás řídkým jevem, že faktický, aktivní kontakt s poznatkovým fondem Marxova díla bývá omezen z hlediska vlastního sociologického poznání na zdůrazňování Marxovy práce s empirickými údaji (zde jsou nejvíce citovanými díly Marxova *Dělnická anketa*, osmá kapitola *Kapitálu* apod.) či na druhé straně na zájem o sociálně filozofické pasáže (zde jde především o *Německou ideologii* apod.). Nechceme vůbec snižovat hodnotnost této orientace, která je jistě správná, nicméně se zdá být neúplná. Především proto, že se omezuje spíše na citace Marxe, na argumentaci jeho závěry; snaha přistoupit k danému problému a řešit jej „jeho způsobem“ přitom zůstává nevyužita, a to jak věcně, tak metodologicky.

A přesto je právě pro sociologické poznání, pro jeho další kvalitativní rozvoj ve směru aktuálních společenských potřeb socialistické praxe, tento požadavek stále nevyhnutelnější. Je zcela zřejmým faktem, že v soudobých společnostech se čím dále, tím výrazněji akcentuje sociální stránka společenského rozvoje. Je to přirozené v podmínkách socialismu. Ale i v soudobých vyspě-

lých kapitalistických společnostech vzrůstá úloha sociálních komponentů rozvoje, i když z jiných důvodů než v socialistické společenské praxi. Nikoli náhodou řada předních buržoazních ideologů hovoří o hluboké krizi ekonomického myšlení a poznání, které není schopno řešit stále tíživější krizové momenty vyspělých kapitalistických společností v rámci celosvětové ekonomiky. Proto zcela zákonitě vzniká potřeba širokého sociologického obsáhnutí vývoje soudobých společností. Nemůže to však být jakékoli obsáhnutí, zejména pak ne sociograficky deskriptivní; musí být dostatečně analyticky hluboké, umožňující postihnout dynamickou podstatu a zákonitosti rozvoje soudobých společností. A v tomto směru je inspirace z Marxova díla nenahraditelná.

Cílem našich následujících úvah nemůže být úplný rozbor inspirativního významu díla Karla Marxe pro současný rozvoj sociologického zkoumání, ale pouhé nastínění některých podstatných — především pak metodologických — námětů, jež naše sociologická fronta nesmí nechávat bez povšimnutí, chce-li uspokojovat rostoucí praktické i poznávací potřeby, které před ní společnost klade.

Na samém úvodu ještě poznamenejme, že nejde o „monotematický“ článek, ale spíše o řadu vybraných tezí k tomu, jakou inspiraci pro aktuální problémy soudobé sociologie poskytuje právě dílo Karla Marxe.

* * *

Při hlubším kritickém zamyšlení není nikterak obtížné dospět k závěru, že naše dosavadní sociologické poznání ve své většině postrádá dynamický, řekli bychom procesuální charakter. Není to dáno pouze tím, že naprostá většina sociologických empirických výzkumů se týká pouze jediného časového okamžiku, určitého stavu, namnoze postrádajícího své organické začlenění do širšího časového, historického kontextu. Mnohem závažnější je ta skutečnost, že ani teoretické koncepce a východiska, celkový výzkumný záměr a interpretační úsilí nejsou vybaveny dostatečnými prostředky pro postižení dynamiky zkoumaného tématu. Tak dochází jak v empirii, tak v teorii k faktickému nadřazení stavu nad vývoj, k situaci, že sociologické poznání není náležitě vybaveno pro studium a výklad sociálních procesů.

Zdůrazněme v této souvislosti, že se jedná o nedostatek jak v založení vlastních empirických výzkumů, tak i teorie: právě proto dochází k tomu, že při časovém rozšíření empirického zkoumání do několika časových bodů, je „procesuální využití dat“ velmi skromné, spíše kinematické než dynamické. Vývoj totiž není pouhý soubor stavů, proces nemůže být totožný s několika časovými řezy jeho průběhu. Teoretické založení mnohých sociologických úvah postrádá dynamickou kvalitu; určité kategorie jsou co do svého obsahu určeny stavově, neproměnlivě, nadčasově. Jejich vnitřní obsah nepostihuje v dostatečné míře ani dimenzi času, ani prostoru. Nejsou tedy adekvátními kategoriemi pro postižení a výklad sociálních procesů. Tato skutečnost je celou řadou našich sociologů kritizována a nezřídka bývají vznášeny nároky na vypracování speciální sociologické teorie sociálních procesů. Takové požadavky jistě mají své oprávnění, na druhé straně však nevylučují nebezpečí, že se při tvorbě teorie sociálních procesů prosadí ona „antiprocessuální setrvačnost“, spjatá s tradicí comtovské sociologie. Nadčasovost, antiprocessuálnost, absolutnost jsou vlastně jedny z rozhodujících vlastností buržoazních forem a obsahů myšlení.

UVĚDOMME SI V této souvislosti, jak Karel Marx definoval buržoazní ekonomii ve svém doslovu k druhému vydání *Kapitálu*: „Pokud je politická ekonomie buržoazní, tj. pokud nechápe kapitalistický řád jako historicky přechodný vývojový stupeň, nýbrž naopak jako *absolutní* a poslední podobu společenské

výroby, může zůstat vědou jen dotud, pokud třídní boj zůstává latentní, nebo propuká jen v ojedinělých případech.“ [Kapitál 1953 : 22] Zcela analogicky bychom takto mohli definovat buržoazní sociologii. Proto i snahy budovat teorii sociálních procesů v jejím rámci zůstávají ve svém obsahu i metodě fakticky antiprocessuální.

Aniž je možno v této rozsahem omezené stati rozebírat, byť v náznaku, složitou problematiku teorie sociálních procesů, chtěli bychom zdůraznit, že je to právě Marxovo dílo, a zejména pak v krystalické podobě jeho stěžejní práce *Kapitál*, které představuje geniální příklad (a nikoliv pouze ve smyslu ilustrace) rozpracování teorie sociálních procesů, především ekonomicko-sociálních. Nezbyvá než v tomto ohledu znovu připomenout, že *Kapitál* nepojednává o ničem jiném než o společenských procesech, jak o tom v první instanci vypovídají samy názvy jeho tří knih: *Výrobní proces kapitálu*, *Proces oběhu kapitálu* a *Celkový proces kapitalistické výroby*. Nejde nyní o to, abychom rozebírali obsah, gnozeologickou a výkladovou architekturu *Kapitálu* či jeho zasvěcenou interpretaci provedenou jinými autory. Je zřejmé, že Marx ve svém rozboru nejen významně přispívá k obecné teorii sociálních procesů (můžeme-li to tak vůbec říci) tím, že provádí mistrný rozbor pracovního a hodnototvorného, resp. zhodnocovacího procesu, ale zároveň v celém *Kapitálu* ukazuje složitost interakce a vrstvení jednotlivých dílčích procesů v složité, komplexní procesy. Tím jsme však ještě nepostihli specifiku Marxova přístupu k postižení sociálních procesů, neurčili jsme kvalitativní Marxův přínos k této sociologicky relevantní problematice. Pokusme se tedy alespoň částečně zodpovědět tuto otázku, tj. jaké jsou zásadní rysy Marxova postižení a výkladu společenských procesů.

1. *Skutečnost, že Marx přistupuje k analýze historicko- a dialektickomaterialistickým způsobem, s pojmovým a metodologickým vybavením, které je dostatečně „pružné“, obsažné a samo o sobě vývojové.* Vůbec je možno říci, že k postižení procesů, k postižení vývoje nelze úspěšně přistoupit jinak než s použitím poznatků a pojmů odvozených a odrážejících samotný proces, vývoj. Zdánlivá tautologičnost tohoto tvrzení má své pouze formální oprávnění. Má-li být poznání procesů skutečně adekvátní, nelze je studovat s pomocí něčeho, co stojí mimo ně. Je to právě respektování historičnosti a dialektičnosti vývoje, které umožňuje adekvátní postižení sociálních procesů, a to nezávisle na délce jejich trvání. Z hlediska postižení a výkladu společenských procesů je onou „metodologickou buňkou“ celistvého dialekticko- a historickomaterialistického „těla Kapitálu“ podle našeho názoru dialektický princip „negace negace“. Zkoumáme-li totiž Marxův rozbor pracovního a zhodnocovacího procesu přes akumulární proces kapitálu až k procesům koloběhu různých metamorfóz kapitálu a konečně k — bohužel nedokončeným — celkovým procesům kapitalistické výroby, a zkoumáme-li tyto rozmanité a složité procesy dostatečně hluboce, dospíváme k závěru, že je v nich ukryt právě princip negace negace, i když — tak říkájíc — v různých měřítcích. Poznamenejme v této souvislosti, že z dialektických zákonů je to zákon negace negace, který podle mínění řady filozofů není dostatečně rozpracován právě z materialistického hlediska a zůstává spíše znám v hegelovské idealistické verzi, především pak ve schématu „teze-antiteze-synteze“. Nedomníváme se, že tyto závěry jsou oprávněné, právě s ohledem na Marxovo dílo. Skutečností však zůstává, že Marxův odkaz není dosud v tomto směru, tj. ve smyslu spjatosti principu negace negace s teorií společenských procesů a metodologií jejich zkoumání, dostatečně rozvinut.

Aniž bychom chtěli tuto závažnou problematiku dále rozebírat, uveďme jed-

nu poznámku spíše didaktického rázu. Ve značném zjednodušení jsou dnešní přírodní a technické vědy spjaty s takovým chápáním „elementárního procesu“, které je dáno trojicí *ustupu, transformace a výstupu* jako jeho základními momenty. Jestliže chápeme transformaci jako svého druhu negaci vstupu a výstup jako svého druhu negaci transformace (máme zde přirozeně na mysli negaci dialektickou), je souvislost principu negace negace s daným pojetím elementárního procesu zřejmá. Ale uvedené pojetí elementárního procesu je vlastně totožné s Marxovým přístupem k postižení jím studovaných procesů, ať již jejich momenty či prvky mají různé obsahy. Co jiného v této souvislosti vyjadřuje Marxovo schéma $P - Z \dots Z' - P'$ koloběhu peněžního kapitálu než jakousi elementární kostru složitějšího společenského procesu. Není samozřejmě možné zůstat pouze u těchto elementárních procesů: Marx právě v *Kapitálu* ukazuje, jak se jejich kombinací vytvářejí složité společenské procesy (jejich momenty jsou procesy nižších řádů apod.).

Dialektická kvalita Marxova přístupu je především patrna v jeho perfektních aplikacích dialektického zákona rozporu při řešení ekonomické problematiky kapitalismu, počínaje jeho objevem dvojakého charakteru práce ztělesněného ve zboží atd. Tím je však především akcentováno hledisko zdrojů dynamiky, vlastní příčiny sociálních procesů, nikoli však postižení těchto procesů samých. Je však jasné, že pro skutečně dynamickou teorii sociálních procesů je důležitá jak problematika jejich zdrojů, tak i jejich vlastního průběhu. Proto se právě v *Kapitálu* zřetelně ukazuje nezbytná organická svázanost působení zákona rozporu a zákona negace negace pro adekvátní postižení sociálně ekonomických procesů.

2. *Skutečnost, že Marx plně docerňuje význam kategorie času ve svých analýzách a závěrech, a to jak pokud jde o čas historický, tak i čas ekonomický a sociální.* Plně chápe nejenom historicitu, tj. přechodnost určitých společenských jevů, ale i určující roli času v jejich vývoji. A přitom význam času jako jedné z bazálních reálných kvantit je prvořadý v průběhu naprosté většiny společenských procesů, počínaje procesy zhodnocovacími a konče procesy celkové reprodukce společnosti. Proto se správné pochopení a mnohostranné pojetí času stává nezbytnou podmínkou postižení jak společenských procesů, tak i adekvátní procesuální výbavy poznatkovými prostředky pro jejich analýzu a výklad. Marx si byl vědom stěžejního významu kategorie času i ve svých prognostických úvahách, zejména pokud jde o tzv. ekonomii času.

3. *Skutečnost, že Marx důsledně směřuje vždy k pochopení podstaty společenských procesů, k vztahům a jejich reprodukci.* Odhalení kapitálu jako výrobního vztahu, jeho koloběhu jako reprodukce společenských vztahů má kromě svého nesmírného významu pro pochopení zákonitostí vývoje kapitalistické společensko-ekonomické formace i mimořádný význam metodologický. Připomeňme si v této souvislosti Marxovu mistrnou formulaci z konce úvodní kapitoly sedmého oddílu *Kapitálu*: „Kapitalistický výrobní proces, vzat v celkové souvislosti, čili jako proces reprodukce, vyrábí tedy nejen zboží, nejen nadhodnotu, vytváří a reprodukuje sám kapitalistický vztah — kapitalistu na jedné straně, námezdního dělníka na druhé straně“ [Kapitál 1953 : 610]. I když je tento argument oproti předchozím dvěma obsažnější, je s nimi vlastně organicky spjat. Neboť bychom mohli s určitým zjednodušením říci, že dialektický princip negace negace je v rovině sociálních procesů transformován, vyjádřen jako reprodukce vztahů, i když na druhé straně právě „sociálně vztahové podstaty“ společenských procesů jsou významným poznatkem již obsahového, nikoli pouze metodologického rázu. Přitom složité komponování sociálních vztahů v nejednoduché historické architektuře dějinného vývoje se

projevuje i v rozmanité struktuře a vrstvení společenských jevů, které tyto vztahy a jejich interakce vyjevují právě v diferzifikovaných formách společenských procesů.

4. *Skutečnost, že Marx jako první odhalil skutečný subjekt historického pohybu a sociálních procesů všech úrovní.* I když se zřejmě bude zdát, že opakování Marxova poznatku o tom, kdo je pravým tvůrcem hodnot, tj. nikoli v ricardovském pojetí práce, ale pracovní síla, skutečný subjekt veškerých procesů, člověk, je v této souvislosti již nadbytečné a notoricky známé, přesto, jak dále uvidíme, není bez užítu si tuto zásadní skutečnost znovu připomenout. Celkem snadno ukážeme, jak „metodologická projekce“ tohoto zásadního Marxova objevu do koncipování řady sociologických zkoumání přináší kvalitativní zlom do „výnosnosti“ poznávací činnosti především v tom smyslu, že cesta k poznání a výkladu sociálních procesů je otevřena pouze za podmínky znalosti jejich základního nositele.

5. *Skutečnost, že Marx odhalil zásadní určující kritérium pro věcnou a historickou klasifikaci sociálních procesů tím, že ukázal rozhodující roli jejich tzv. prostředků.* I když Marx soustředil svou pozornost především na rozhodující význam pracovních prostředků jako kritéria vývojové rozlišitelnosti jednotlivých společensko-ekonomických formací, přesto jeho závěry v tomto směru mají bezesporu podstatný inspirativní význam i pro sociální procesy řádově nižší časoprostorové působnosti. Je pravdou, že kategorie prostředků sociálních procesů není systematickou inherentní součástí dosavadních sociologických snah o postižení a výklad sociálních procesů. Tím více však tato inspirace Marxova díla nabývá pro současnou sociologii na významu.

6. *Skutečnost, že Marx systematicky konfrontuje své teoretické závěry s reálnou praxí,* neustále směřuje k takovému poznání, které adekvátně odráží a vysvětluje reálné společenské procesy, umožňuje takové jejich obsáhnutí, které je nevyhnutelné pro cílevědomé změny jejich průběhu. Přitom — a to je právě z hlediska sociologického poznání navýsost důležité — nestraní ani teorii, ani praxi, ale snaží se o realizaci jejich jednoty v procesech poznání. Jeho způsob poznání je v tomto smyslu procesem par excellence, což je vlastně zcela přirozené: skutečné poznání sociálních procesů nemůže být ničím jiným než opět procesem, který vlastně v složitě transformované podobě odráží určující rysy studovaných procesů. Sama historická geneze tvorby *Kapitálu* je v tomto směru širokým a hlubokým inspirativním odkazem.

I když jsme argumentaci ve prospěch tvrzení, že právě Marxovo dílo představuje jednu ze zásadních inspirací pro rozvoj sociologického zkoumání sociálních procesů, omezili pouze na výběr některých zásadních momentů, domníváme se, a to navzdory skutečnosti, že naše úvahy byly formulovány spíše obecně filozofickou a metodologickou dikcí, že nebude příliš obtížné ji prověřit v konkrétní sociologické práci.

Shrňme nyní stručně tyto argumenty z důvodu názornosti. Sociologické poznání sociálních procesů by tedy mělo respektovat:

- princip rozporu a negace negace jako základní metodologickou buňku jejich průběhu i poznání;
- složitě strukturovanou soustavu sociálně ekonomických funkcí a významů času;
- určující roli základní věcné buňky sociálních procesů, totiž reprodukce sociálních vztahů;
- člověka, skupiny, třídy a lidi jako zásadní subjekty sociálních procesů;
- význam prostředků sociálních procesů, a to nejen jako jejich důležitého

momentu, ale i jako kritéria jejich základní klasifikace a plné vědomí „své vlastní procesuálnosti“ a vazby na průběh a potřeby reálné společenské praxe.

Bylo by jistě správné dovést nyní naše úvahy alespoň do jedné ilustrace, totiž ukázat reálné působení těchto požadavků v sociologické konceptualizaci jednoho sociálního procesu. Bohužel však úvahy tohoto typu — vzhledem k omezenému rozsahu stati — přesahují naše výkladové cíle. Poznamenejme však, že pro takovou ilustraci stačí z výše uvedených hledisek kriticky analyzovat dosavadní rozpracování celé řady relevantních sociologických problémů, například činností, potřeb, hodnot, sociální mobility, překonávání sociálně třídních rozdílů a celou řadu dalších, abychom zcela konkrétně prokázali jejich nedostatečné procesuální pojetí a silnou inerci sociologické popisnosti.

Nechtěli bychom na tomto místě nikterak vzbuzovat dojem, že lze vést absolutní paralelu například mezi rozbořením pracovního a řekněme činnostního procesu a propagovat tak krátké metodologické spojení mezi sociologickou a ekonomickou analýzou. Jistě — a zcela v souladu s Marxovým odkazem — nikoli, i když platí, že práce představuje centrální činnost, a proto procesuální uchopení musí zákonitě mít společné rysy v obou typech analýzy. Na druhé straně však musíme respektovat, že poměr analýzy pracovního a činnostního procesu musí být v pravém smyslu dialektický a že nelze podceňovat zpětnovazební inspirace procesuálního pojetí činností pro analýzy pracovních a hodnototvorných procesů.

Teorie sociálních procesů, — má-li být zpracována skutečně adekvátním způsobem — vyžaduje procesuální pojetí samotných intervenujících kategorií, to znamená nikoli pouze časoprostorovou strukturu jejich obsahu, ale i jejich vlastní vývoj, který ve známé podobě pro pojmy vytyčil — byť v idealistické řeči — již Hegel, přičemž právě Marx ji nadal skutečně pravdivým obsahem. Zdůrazňujeme tuto skutečnost především proto, že procesuální pojetí kategorií a pojmů je jedinou schůdnou cestou, jak řešit skutečně účinným způsobem odvěký sociologický rozpor mezi teorií a empirií, jak realizovat nesnadnou proceduru operacionalizace pojmů, kategorií a jejich vzájemných vztahů pro potřeby konkrétního empirického zkoumání, jakož i pro adekvátní interpretace získaných sociologických dat.

* * *

Další význam Marxova odkazu pro rozvoj sociologického zkoumání spočívá v tom, že jeho dílo je v podstatě konkrétní učebnice principů kritiky buržoazní vědy a ideologie. Nechceme opakovat známé fakty, ale je jistě užitečné (zejména pro mladou vědeckou směnu naší sociologie) připomenout, že právě Marxovo stěžejní dílo *Kapitál* má podtitul *Kritika politické ekonomie*. Jako v celém svém díle zde Marx příkladně naznačuje, že pouze taková kritika je smysluplná, konstruktivní a progresivní, která je vedena snahou o pozitivní řešení; v tomto smyslu není pouhou kritikou, ale právě proto je skutečnou kritikou nikoli pseudokritikou bez východiska, destruktivní zbytečností. Není možné ani podat pouhý výčet jmen těch autorů a autůrků, jimž Marx s jemu vlastní pronikavostí, přesvědčivostí a rázností nastavuje kritické zrcadlo, v němž se neúprosně zračí jejich omyly, tupost, sverepost a zcela určité třídní zájmy, ať již vědomě či nevědomě hájené. V *Kapitálu* se více či méně kriticky zmiňuje Marx téměř o půldruhé stovce buržoazních ekonomů, což mimo jiné dokazuje, jak důkladně přistupoval ke svým kritickým analýzám, s jakou šíří záběru kriticky hodnotil. A právě tato šíře a především pak vlastní, reálné procesy odrážející teoretická pozice mu umožnila podat skutečnou kritiku, tj. ta-

kovou, která není metafyzickým zamítnutím, ale vpravdě dialektickou negací.

Marxův příklad ostře kontrastuje s mnohými pokusy naší sociologické fronty kriticky rozebírat buržoazní sociologické doktríny. Zpravidla v nich totiž jde o „monotematickou“, „monopersonální“ kritiku, která postrádá své náležité pozitivní zakotvení, a proto nemůže být dialektickou negací v pravém slova smyslu, ale nanejvýš — ve vědeckém smyslu — více či méně zdařilou kritickou statí z „dějin“ sociologie. V žádném případě nechceme zlehčovat ideologickou závažnost těchto statí, jsou-li ovšem dobré. Mohou mít určitý význam v soudobých ideologických formách světových třídních zápasů. Avšak ani zde nemohou nabýt úplného významu, neboť jsou pouhou polovinou kritiky.

Lze oprávněně pochybovat, zda je vůbec možné, aby „monopersonální“ kritický rozbor mohl být skutečnou kritikou, tj. dialektickou negací kritizovaného. Taková kritika — až na skutečně ojedinělé výjimky — nemůže postihnout širší přístupy, myšlenková hnutí, nemůže oddělit obecné od specifického, individuálního. Nemůže postihnout hlubší souvislosti kritizovaného tématu a koneckonců ani jeho podstatu.

Pouhé rozšíření kritizované problematiky však ještě nezaručuje kvalitativní posun kritického úsilí. Nejdůležitější podmínkou skutečné kritiky je její pozitivní zakotvení. Šíře kritizované tematiky je pak už nutným logickým důsledkem, jak o tom svědčí právě Marxův odkaz. Kritika totiž nemůže být vůdčím motivem úvah, má-li být kritikou ve smyslu dialektické negace, ale pouze nutnou podmínkou pozitivního poznávacího záměru. A v tomto směru není přesvědčivějšího svědectví, než které představuje Marxovo dílo. I když — zejména z věcného hlediska — nemůžeme na tomto místě rozebírat inspiraci, kterou svým dílem Karel Marx vytvořil pro oblast kritiky buržoazních sociologických koncepcí, přesto je možné na závěr této části našich úvah formulovat metodologické zásady této kritiky:

1. Kritika nemůže být nikdy motivem, ale pouze podmínkou poznávacího procesu, jehož je neopominutelnou součástí.
2. Kritika musí být dialektickou negací kritizovaného, a proto má vždy pozitivní přínos.
3. Rozměr kritizovaného tématu musí být dostatečně široký, aby na základě kritiky bylo možné postihnout a zhodnotit podstatné momenty analyzovaných produktů poznávacích procesů.

* * *

Souhrnný věcný a metodologický inspirativní odkaz Marxova díla, zejména pak jeho *Kapitálu*, je pro celek společenských věd stěží vyčerpateľný. To platí v neposlední řadě i pro sociologický výzkum. V této souvislosti lze formulovat závažnou otázku: Marxovo dílo je mistrným rozbořem zákonitostí vývoje kapitalistické společnosti, která má jednak své obecně platné závěry odhalující podstatné rysy sociálně ekonomické dynamiky kapitalismu, bez ohledu na etapy jeho rozvoje, jednak obsahuje analýzu specifických momentů kapitalistického rozvoje minulého století. Nechceme v této souvislosti provádět kritiku buržoazně ekonomických výpadů proti Marxovým závěrům a poznatkům, což již dávno provedla marxisticko-leninská politická ekonomie. Formulace otázky, k níž směřujeme, je poněkud jiná. Týká se spíše objektivních podmínek, nezbytných pro to, aby bylo možné provést analýzu historických zákonitostí sociálně ekonomického vývoje té či oné společenské formace. Jak vypadá, jak „stará“ musí být společenská realita, aby ji bylo možno obsáhnout a analyzovat tak náročným způsobem, jaký aplikoval Marx ve svém díle při rozboru kapitalismu. Je v tomto smyslu vůbec možné provést „marxovskou analýzu“ reál-

né společenské praxe socialismu, trvá-li pouhou čtvrtinu času ve srovnání s trváním reality kapitalismu v době Marxovy analýzy. Existují argumenty pro zápornou i kladnou odpověď na tuto nesnadnou a vpravdě zásadní otázku.

Argumenty pro negativní stanoviska se především soustředí právě na krátkodobost reálného trvání socialistické společenské praxe, na historickou bezprecedentnost jejích cílů, na složitost celosvětových kontextů prosazování socialistických a komunistických perspektiv všeho lidstva, na existenci jednoho ze základních rozporů současného historického pohybu, spočívajícího v tom, že socialistická revoluce časově předešla revoluci vědeckotechnickou, s níž je bytostně spjata, na nemožnost analýz a generalizací historického pohybu, který je v situaci dlouhodobého „přechodového stadia“ apod. Jistě jde o argumentaci seriózní, dobře míněnou a respektující společenskou odpovědnost vědeckých analýz a formulace zákonitostí reálné společenské praxe.

Na druhé straně argumenty pro kladné zodpovězení nastolené otázky — ať již vyslovované explicitě či implicitě — zcela správně poukazují na urychlování sociálně ekonomického času, historického pohybu, na skutečnost, že existují pozoruhodné a prověřené vědecké rozbory reálné sociálně ekonomické praxe socialistické společnosti, že se neustále rozšiřuje socialismu již vlastní historická základna jeho dalšího rozvoje, že se v řadě směrů daří řešit výše uvedený dějinný rozpor organickým spojováním vymožeností vědeckotechnického pokroku s přednostmi, které jsou vlastní pouze sociálně ekonomické realitě socialismu.

Uvedené argumenty, bezpochyby neúplné, však naznačují, že pro zodpovězení nastolené otázky by byl nezbytný velmi rozsáhlý a hluboký rozbor. Proto naše následující úvahy mají pouze hypotetický charakter a pokusí se o náznak odpovědi na modifikovanou otázku, totiž jak postupovat v procesech poznání, abychom — obrazně řečeno — šli marxovskou stopou i v analýze přítomných a prognóze budoucích sociálně ekonomických jevů a procesů, a to nikoli pouze z hlediska cílů dějinného úsilí, ale i pokud jde o kvalitu vědeckého rozboru. Jinými slovy, zatímco původně formulovaný problém se týkal jak objektivních, tak i subjektivních podmínek plné realizace Marxova odkazu při analýze a odhalování zákonitostí vývoje reálné socialistické společenské praxe, modifikace otázky se obrací pouze k podmínkám subjektivním. Tato modifikace problému je zjednodušením otázky pouze v tom směru, že se objektivní podmínky posouvají z explicitní do implicitní polohy, neboť jejich bytostnou svázanost se subjektivními podmínkami nelze zrušit (hranice objektivních podmínek určují vlastně prostor, v němž se pohybují podmínky subjektivní).

Zodpovězení otázky předpokládá plně pochopit obsah a metodu Marxova díla a toto pochopení aplikovat v současné situaci. Je nutno říci, že celé století, které uplynulo od Marxovy smrti, je naplněno bohatou snahou o toto aktivní pochopení, snahou, která přinesla nemalé plody. Počínaje pracemi génia V. I. Lenina a konče teoretickými analýzami komunistických a dělnických stran zemí reálného socialismu. Zde nalézáme nejpádnější argument pro způsob zodpovězení námi formulované otázky.

Pravdou však zůstává, že pokud jde o sociologické poznání a jeho další rozvoj, zůstává před námi mnohem více úkolů neřešených než řešených.

Zamysleme se aspoň v krátkosti nad tím, co je pro Marxův způsob poznání typické, podstatné. Předně to, že svým způsobem poznání respektuje a obnažuje celistvou sociálně ekonomickou architekturu společnosti, přirozeně architekturu historickou a logickou zároveň. K tomu však musí odhalit a prozkoumat základní stavební jednotku, prvek, buňku. Jedině tak totiž může adekvátně „rekonstruovat“ způsob a průběh celé stavby, která ve své sou-

hrnné podobě zdaleka nemusí zřetelně vypovídat o tom, z jakých základních jednotek je stvořena. Ty jsou totiž — řečeno obrazně — ukryty pod „omítkou jevů“, která ztěžuje jejich identifikaci. Jsou ovšem tací badatelé, kteří, v duchu naší metafory, posuzují stavby pouze podle omítky. Avšak situace je ještě složitější. Při „stavbě“ společnosti se původní prvky seskupují, transformují do vyšších prvků, konstruktů, které samy o sobě mohou budit zdání kvalitativní odlišnosti od prvků, z nichž jsou utvořeny, zdání vlastní nedělitelnosti, autonomie. Proto i mnozí ti, kteří se nechtějí spokojit s „omítkovými analýzami“, nemusí dospět k pravdivému poznání.

Při „posuzování stavby“ Marx skutečně komplexně zkoumá každý její sebe-menší detail, aby jej nikoli pouze popsal a definoval, ale aby odhalil jeho vytvoření ze základních stavebních prvků a jeho „zasazení“ do celku stavby. Tak vlastně Marx — řečeno jazykem užitě metafory — důsledně realizuje induktivní momenty svého jednání, aby mohl odhalit skutečné podstaty i těch nejsložitějších jevů a procesů, které vznikají zpravidla komplikovaným navršením a transformací jevů a procesů nižších řádů.

Složitost deduktivních i induktivních momentů poznání — opět řečeno obrazně — působí mnohdy ta skutečnost, specifická „společenských staveb“, že v mnohých případech vlastně vyšší konstrukty či detaily „vznikají dříve“ než základní prvky či celek. Této skutečnosti je si právě Marx vědom a v jejím vysvětlení je nutno spatřovat jeden z podstatných přínosů jeho díla.

Marxova cesta poznání jistě není snadná, je však plně uměřená tématu, jehož zkoumání si zvolil. Jít cestou, kterou právě on započal, je a bude nesporně obtížné. Znamená to totiž zkoumat jak základní prvky a jejich vývoj, tak i velkolepou, i když stále „rozestavěnou stavbu“ socialismu. S dokončováním této stavby se budou pochopitelně vývojově dotvářet i její základní prvky, budou se rozšiřovat objektivní podmínky pro plnou realizaci Marxova odkazu. To však neznamená, že by vědecké poznání, včetně sociologického, mělo či vůbec mohlo na uskutečňování Marxova odkazu čekat až do doby určitého rozvoje společenské praxe. Takový postup by byl vlastně v příkrém rozporu s odkazem Karla Marxe.

Резюме

Ф. Харват: Учение Карла Маркса и его значение для социологического познания

В статье анализируются следующие сферы значения учения Маркса для современной социологии: применение метода Маркса к охвату и изложению социальных процессов; пример, каким является учение Маркса в области критики буржуазных социологических доктрин, и наконец, общая методологическая концепция К. Маркса как руководство по анализу и определению закономерностей социалистического строительства. Анализируются основные «предметные» и «методологические» клетки учения Маркса и его познавательных подходов, т. е. определяющая роль общественных отношений и диалектических принципов противоречия и отрицания отрицания.

Summary

F. Charvát: Karl Marx's Work and its Meaning for Sociological Knowledge

The following spheres of inspiration arising from Marx's work for modern sociology are analyzed in this paper: the application of Marx's procedures aimed at comprehending and explaining social processes, the example supplied by Marx's work in the area of criticism of bourgeois sociological doctrines, and finally the general methodological conception of K. Marx as directions for analyzing and establishing the laws of socialist construction. The basic "objective" and "methodological" cells of Marx's work and of his cognitive approaches — i. e. the determining role of social relations and of the dialectical principles of contradiction and negation of negation — are subjected to analysis.

Před 15 lety, u příležitosti 150. výročí narození Karla Marxe, byla u nás vydána publikace nazvaná *Marx a dnešek*. Autoři v ní proklamovali návrat k dříve opomíjeným pracem K. Marxe — „návrat k Marxovi“, návrat k „autentickému Marxovi“. Kniha vyšla v roce 1968, kdy již bylo zcela jasné, jak si u nás tento „návrat“ představovali revizionisté, k jakým „autentickým“ myšlenkám došli.

V oblasti filozofie a tříbení názorů na tyto otázky začala na stránkách Literárních novin velká diskuse o vztahu vědy a ideologie. Na první pohled by se tato diskuse mohla jevit jako okrajová publicistická záležitost, ve skutečnosti však byla předeherou pokusů o revizi marxismu-leninismu [Literární 1956 : 5].

Revizionisté prohlašovali, že metoda marxismu byla v minulých letech „nahrazována svým vlastním opakem ve všech oblastech“. Příčinou takového postupu bylo to, že „z minulých pravd, odrážejících danou situaci, se staly jen pojmy, jimiž se zaklínala nová skutečnost“. Požadovali návrat k „nelítostně kritickému revolučnímu myšlení“ Marxe, aby „na stránkách časopisů a denního tisku mluvila syrová a nezkreslená pravda, jež nebude výsadou stavu a funkce, ale samozřejmým právem občana“. Za tím účelem je prý nutno „vymanit teorii z poplatnosti propagandě“.

V podtextu výroků revizionistů byl skryt názor, že komunistické hnutí plodí falešnou ideologii, a jen ti teoretikové, kteří se vymaní z působení revolučního dělnického hnutí, mohou dosáhnout pravdivého poznání skutečnosti. Byl hledán a nalezen rozpor mezi Marxovým a Leninovým pojetím ideologie, Marxova koncepce ideologie byla ztotožněna s falešným vědomím. Ideologie se dostala do kontrapozice vědy, záruka vědeckosti byla spatřována ve studiu faktů, jímž se rozumí jakýsi absolutní empirismus. Fakta totiž mají prý tu výhodu, že nejsou subjektivní, ona jsou nebo nejsou, v tom jsou filozofická „par excellence“. Jako by „autentický“ Marx něco takového hlásal. Je známo, že fakty samy o sobě nemohou ještě zaručit správné závěry a že pomocí „faktů“ je možno dokázat i nepravdy a nesmysly.

Rozpor mezi vědou a ideologií byl interpretován jako rozpor faktu a autority, objektivismu a subjektivismu, racionalismu a iracionalismu, vědce a komunistické strany. Tyto rozpory měly sloužit jako zdůvodnění boje proti úloze komunistické strany v naší společnosti.

Mnozí bojovníci proti „třídnímu subjektivismu“ v marxismu se snažili degradovat marxisticko-leninskou filozofii na „neangažovanou“, objektivistickou buržoazní teorii.

V takové koncepci je společenská funkce teorie chápána jako něco vnějšího vzhledem k jejímu obsahu a vývoj marxismu-leninismu je vysvětlován jako absolutně samostatný proces, nezávislý na objektivních podmínkách, zejména na revolučním dělnickém hnutí. Tím je komunistická strana nejen redukována na zprostředkující či výkonný článek mezi teorií a dělnickou třídou (ačkoli sama je nositelkou teorie) a praxe je snižována na pouhé uskutečňování teorie. To vede koneckonců k hlásání prvotnosti teorie před praxí a k povyšování inteligence, jako společensky nezávislé vrstvy nad třídy, nad dělnické hnutí a nad komunistickou stranu.

Proti revizionistickému komolení obsahu pojmu ideologie u klasiků marxismu-leninismu, proti pokusům stavět Marxe proti Leninovi, vystoupili mnozí naši filozofové. Ukázali na to, že na rozdíl od jiných ideologií je marxismus-leninismus ideologií vědeckou, dělnická třída je povolána odstranit veškeré vykořisťování i třídy a není ve svých názorech spoutána obavou z pravdivého poznání vývoje společnosti, jak je tomu u buržoazie. Chyby v procesu výstavby socialismu, stejně jako jisté nedostatky v rozvíjení marxisticko-leninské teorie, nikterak neospravedlňují nihilistický postoj k dosavadní praxi budování socialismu. Zavazují naopak k daleko všestrannějšímu prosazování marxisticko-leninské teorie a k důslednému uplatňování materialistického pojmání společenského vývoje.

Jedním z předpokladů rozvoje marxismu-leninismu je jednak boj proti buržoazní a maloburžoazní ideologii, včetně revizionismu, který se už v letech po r. 1956 stal hlavní nadějí nepřátel socialismu při rozkládání jednoty mezinárodního dělnického hnutí, jednak boj proti dogmatismu. Volání po údajně tvůrčím rozvíjení marxisticko-leninské teorie ve jménu boje proti dogmatismu se však v nejednom případě proměňovalo v subjektivistické vynášení soudů, které nemělo nic společného s vědeckou analýzou skutečnosti. Ve snaze bojovat proti dogmatismu a autoritářství měl Marx vytlačit Lenina, mladý „autentický Marx“ starého Marxe. Revizionisté odmítali autoritu dosavadních „velikých osobností“, na místo nich podstrkávali „samí sebe“.

Do diskuse o vztahu vědy a ideologie zasáhl například K. Kosík. Vystupoval proti dogmatické interpretaci Hegelovy filozofie jako aristokratické reakce na francouzskou revoluci a francouzský socialismus a odvolával se na Leninův výrok: „Nelze plně pochopit Marxův *Kapitál*... jestliže neprostuduješ a nepochopíš Hegelovu logiku“. Avšak v této rehabilitaci Hegela se projevovalo úsilí dosadit na místo pojmu socialistická třídní společnost netřídní abstraktní kategorií celku, kategorií „konkrétní totality“.

Tato kategorie ve své abstraktnosti v sobě skrývá zdání materialismu a nebezpečí idealismu. To potvrdil zejména pozdější vývoj revizionistů. Přes okázalé dovolávání se Hegela nebyl jejich autoritou Hegel, pochopený ze stanoviska materialistického kritického překonávání v marxismu, ale dosud nestrávený Hegel, objevený v roce 1956 či rok předtím, zprostředkovaný často Lukácsem a Lefébvreem, nemluvě o pravicových socialistických hegelovských interpretech typu H. Marcuse nebo o francouzských buržoazních novohegelovcích (Kojève, Hyppolite), kteří se pro některé naše filozofy stali v nedávné minulosti obdivovanými znalci Hegela. Tato pseudomaterialistická tendence byla, jak ukázal J. Zelený ve stati *O pseudomaterialistické tendenci v naší filozofii*, příčinou oportunistického výkladu významu XX. sjezdu KSSS a v řadě otázek šla vstříc a nahrávala „silnému proudu buržoazní a revizionistické novohegelovské falzifikace marxismu“.

Pod heslem návratu k „autentickému marxismu“ někteří autoři nejen ostře od sebe odtrhávali vědu a ideologii, ale snažili se marxisticko-leninskou ideologii obvinít ze subjektivismu a hypostázování kategorií, idejí, představ.

Diskusi o vztahu vědy a ideologie, filozofie a politiky a úloze propagandy, která se v Československu v letech 1956–1957 rozvinula, je možno oprávněně hodnotit jako součást nepřátelského náporu, který po r. 1956 rozpoutával mezinárodní imperialismus proti SSSR a socialismu. V Československu ve značné míře přispěla k ožívování nepřátelské ideologie a k aktivizaci buržoazních a antisocialistických elementů. Tím se stala politicky škodlivou. Názory vyslovené v této diskusi byly mnohdy označovány za nesprávné, chybné, za běžné omyly při tvůrčím rozvíjení marxismu: ve skutečnosti však formulovaly řadu

neodůvodněných a politicky i ideologicky škodlivých výpadů proti činnosti komunistických a dělnických stran, především proti politice KSSS a KSČ.

Ve jménu boje proti dogmatismu mnozí účastníci diskuse o vztahu vědy a ideologie v rámci marxismu-leninismu vystoupili především proti principu stranickosti a označili jej za projev dogmatismu. Tato údajná kritika dogmatismu, která se zároveň tvářila jako úsilí o jeho pozitivní rozpracování, vyúsťovala v atmosféře zesíleného ideologického boje v pravicovou kritiku marxismu-leninismu, marxisticko-leninské praxe, strany, její politiky a nabývala — jako na II. sjezdu československých spisovatelů — rysů antikomunistické hysterie.

Těžiště pravicové kritiky tzv. kultu osobnosti a dogmatismu záleželo ve snaze postavit do metafyzického protikladu vědu a ideologii uvnitř marxismu-leninismu a dokázat, že marxismus jako věda nemůže být rozvíjen politiky, komunistickou stranou, nýbrž že jeho tvůrčí rozvoj náleží profesionálním teoretikům. Tím se mlčky zdůvodňovala možnost, ba nutnost, druhého centra ve straně, sestávajícího z „nezávislých intelektuálů“, kterým by dokonce patřilo duchovní vedení. Jak později zkušenosti ukázaly, mnozí intelektuálové si v šedesátých letech toto vedoucí místo nárokovali a vystupovali ve jménu obroditelů nejen marxisticko-leninské teorie, ale i strany.

Boj proti principu stranickosti představoval v Československu v letech 1956 až 1957 koneckonců jednu z etap formování revizionismu. Ne náhodou se zaměřoval proti principu stranickosti, neboť tento princip vyjadřuje v koncentrované podobě dialektickou jednotu vědecké a ideologické funkce marxisticko-leninské filozofie, její pevnou jednotu s politikou revoluční marxisticko-leninské strany, s praxí revolučního boje dělnické třídy za přetvoření skutečnosti. Dogmatismus, který svým způsobem byl dětskou nemocí při uplatňování dialektikomaterialistické metody k analýze společenských jevů, nebylo možno překonat, jak to navrhovali revizionisté, návratem k principu buržoazního objektivismu, k banálnímu empirismu a pozitivismu na jedné straně či k abstraktní, nadříděné se utvářející filozofické spekulaci na straně druhé. S komunistickou stranickostí nemá nic společného kult faktů ani kult filozofické, v podstatě novohegelovské spekulace. Předpokladem důsledně vědeckého, objektivního, všestranného zkoumání společenských procesů, odhalení jejich složitostí a rozporností, jejich hlubinných sil, řešení a překonávání rozporů společenských procesů z hlediska cílů revolučního dělnického hnutí je naopak princip stranickosti. V. I. Lenin zdůrazňoval nejednou, že marxismus se od buržoazní společenské vědy odlišuje hlubokou střídlností v analýze objektivnosti a objektivního vývoje společnosti. Tato vědecká střídlnost a objektivnost jsou nutně spojeny s důsledným třídním přístupem ke společenské skutečnosti, neboť „hlavní na Marxově učení je to, že objasnilo světodějnou úlohu proletariátu jako tvůrce socialistické společnosti“ [Lenin 1957 : 583].

Boj proti principu stranickosti vede k neřešitelným rozporům mezi marxisticko-leninskou teorií a praxí socialistické a komunistické výstavby, právě tak jako k rozporům mezi teoretickou a praktickou činností komunistických a dělnických stran na jedné straně a marxisticko-leninskou teorií na straně druhé. Avšak dějinná působnost marxismu-leninismu záleží v kvalitativně novém pojetí teorie a praxe. Základem boje revolučního dělnického hnutí, politiky dělnické třídy a její marxisticko-leninské strany může být jen vědecké poznání historických zákonitostí. Mezi marxisticko-leninskou teorií a politikou dělnické třídy nemůže vzniknout neřešitelný rozpor. Totéž platí pro vztah mezi filozofií a propagandou. „Filozofie, má-li mít smysl“ — napsali v této souvislosti J. Fojtík a J. Veselý — „musí se změnit v čin. Metamorfóza teorie v čin je možná jen prostřednictvím propagandy. Vždyť jde přece o to, aby naší pro-

pagandou pronikla co nejvíce vědecká filozofie a abychom nejen z propagandy, ale i z filozofie vymycovali subjektivismus, čiré ideologizování, nedůstojný machiavelismus, kterými beze sporu obě, jak filozofie, tak zejména propaganda pod vlivem kultu osobnosti trpěly“ [Fojtík—Veselý 1957 : 523].

Také teoretikové, kteří pevně stáli na pozicích marxismu-leninismu, kritizovali chyby vzniklé v rozvíjení marxisticko-leninské filozofie pod vlivem dogmatismu — projevy eklekticismu, absolutizace některých stránek marxisticko-leninského učení, určitá tabuizace daných tezí, schematismus, zjednodušování a vulgarizace analýzy společenské skutečnosti, a vůbec umrtvování teorie — a snažili se o jejich nápravu. Avšak tuto nápravu nehledali v obnovování „čisté vědy“ a koketování s buržoazní ideologií, nýbrž v prohlubování vědeckého charakteru marxisticko-leninské teorie, v jeho užším spojení s potřebami vědeckého poznání a praxe socialistické výstavby. Správně ukazovali, že neutralita v posuzování společenského vývoje vede na pozici revizionismu. Zdůvodňovali, že třídní, skutečně marxistický přístup nevede k překrucování faktů, nýbrž naopak podněcuje k vědecky objektivnímu vysvětlování společenské skutečnosti. Požadovali, aby důsledným uplatňováním dialektického a materialistického přístupu ke světu byl vymýcen subjektivismus a voluntarismus.

Princip komunistické stranickosti není slabou stránkou poznání, jak tvrdí buržoazní a revizionističtí ideologové, nýbrž naopak podněcuje poznání ke stále konkrétnějším určením jednotlivých předmětů. Je vyjádřením té skutečnosti, že marxisticko-leninské teorii je cizí úzkoprsý empirismus a pragmatismus, snižování teorie na přídavek praxe na jedné straně a scholastické odtrhování teorie na straně druhé. Právě proto marxisticko-leninská teorie vždy poskytovala a poskytuje filozoficko-teoretické zdůvodnění programu, strategie, taktiky a politiky marxisticko-leninských stran, vedoucích dělnickou třídu do boje proti kapitalismu a za budování nové, socialistické společnosti. Princip stranickosti usměrňuje poznání nejen k postižení hlubinných zákonitostí společenského vývoje, ale i k uskutečňování a prohlubování jednoty revoluční teorie s revoluční praxí.

Objektivismus, který se neustále odvolává na objektivní společenskou zákonitost, ji respektuje jen zdánlivě, ve skutečnosti je subjektivistický. Proto metodologickým základem revizionismu byla a je teorie živelnosti, tj. ono komolení marxistického pojetí dějinného determinismu, které chápe objektivní zákonitost společenského vývoje více méně fatalisticky a dějinnou nutnost, zejména dějinnou nutnost přechodu k socialismu, pojímá ve smyslu automatického vývoje.

Někteří revizionisté v diskusi zatemňovali vztah vědy a ideologie tím, že ideologii vůbec, včetně marxisticko-leninské redukovali na falešné, nevědecké vědomí. Přitom se často odvolávali na Marxe a Engelse. Ti skutečně používali slova ideologie ve smyslu zvráceného, odcizeného a překrouceného odrazu skutečnosti. Až do Marxe a Engelse jiné ideologie nebylo. Avšak vznik marxismu je zároveň vznikem nového typu ideologie, která na jedné straně jako každá jiná forma ideologie vyjadřuje zájmy určitých společenských tříd — především dělnické třídy — avšak na druhé straně je objektivně správným vědeckým odrazem skutečnosti, a tím se zásadně odlišuje od jakékoli dřívější ideologie. K. Marx a B. Engels si dobře uvědomovali, že vědecký světový názor, který vyjadřuje zájmy dělnické třídy, plní určité ideologické funkce v boji proti kapitalismu a jeho falešnému vědomí. Na základě těchto myšlenek formuloval V. I. Lenin termín vědecké ideologie, jímž rozuměl vědecký socialismus, tj. marxismus. Se vznikem marxisticko-leninské filozofie se vytvářejí podmínky vzniku vědecké ideologie, tj. takové ideologie, která se opírá o vědu a objektivně správný odraz skutečnosti v pojmech a idejích. V této souvislosti i V. I.

Lenin psal: „Socialismus, který je ideologií třídního boje proletariátu, je podřízen všeobecným podmínkám vzniku, vývoje a upevnění ideologie, tj. je založen na veškerém materiálu lidského vědění, předpokládá velký rozvoj vědy, vyžaduje vědeckou práci atd.“ [Lenin 1953 : 161]. Proto vlivy dogmatismu nebyly s to změnit samu podstatu marxismu-leninismu a přeměnit jej ve falešné vědomí, jak to ličili revizionisté.

Žádná revoluční strana není předem uchráněna chyb a nedostatků, neboť rozsah, velikost a novost úkolů před ní staví mnoho obtíží a úskalí a také řadu zásadně nových otázek, pro jejichž řešení nedala historie příklad. Chyby a nedostatky jsou důsledkem řešení a překonávání složitých rozporů, obtíží a překážek na cestě pohybu společenských sil. Místo skutečné nápravy chyb a překonávání nedostatků a dalšího pozitivního rozvoje však mnozí revizionisté v Československu požadovali v letech 1956—1957 jen neúprosnou kritiku soudobých poměrů a oháněli se přitom Marxem. Ve skutečnosti rozvíjeli svérázný negativistický přístup k budování socialismu, ke komunistické straně i k marxismu-leninismu.

Revizionisté vyťahovali staré buržoazní teorie o výjimečném postavení inteligence, prohlašovali se za „svědomí národa“ a nárokovali si jakýsi duchovní dozor nad počínáním komunistické strany. Chtěli prosadit obrodu společnosti mimo stranu a mnohdy i proti straně. Přitom si často přisvojovali ty úspěchy při odstraňování chyb a nedostatků, jichž fakticky dosáhla komunistická strana. Stavěli do ostrého protikladu údajně dogmatický, apologetický charakter strany a tzv. kritický duch intelektuálů. Ve skutečnosti však očistný řez, který na svém XX. sjezdu učinila KSSS a po ní ostatní bratrské strany, svědčil o neobyčejně kritickém vztahu revolučního dělnického hnutí k vlastním úspěchům i chybám. Svědčil o jednotě revolučního entuziasmu a kritičnosti, jednotě, která je vlastní komunistickému hnutí. Zde plně platí slova K. Marxe, jimiž charakterizoval socialistické revoluce: „neustále samy sebe kritizují, ustavičně přerušují svůj vlastní průběh, vracejí se k tomu, co se zdá už splněno, aby znova začaly od začátku, s ukrutnou důkladností se posmívají polovičatostem, slabinám a ubohostem svých prvních pokusů, zdá se, jakoby svého protivníka sražely jen proto, aby nasál ze země nové síly a znova se před nimi vztyčil ještě obrovitější, znova a znova couvají před neurčitou nesmírností svých vlastních cílů, až se konečně vytvoří situace, kdy všechny cesty k ústupu jsou odříznuty a kdy život sám zvolá:

Hic Rhodus, hic salta! [Tady je růže, tady tancuj!] [Marx 1960 : 144, 145].

Tato střízlivost, tento realismus a kritičnost je vlastní komunistickým a dělnickým stranám i v procesu budování socialismu. Jejich kritičnost však nemá nic společného s maloburžoazní anarchistickou a nihilistickou kritičností, která se zmitá mezi dvěma póly — doktrinářstvím na jedné straně a živelností na druhé straně. Je založena na stále hlubším poznávání a ovládání zákonitostí společenského vývoje, na vědeckém odhalování a řešení rozporů a na překonávání chyb a nedostatků. Naproti tomu údajná kritičnost maloburžoazních intelektuálů byla výrazem zhroucení romantických představ o socialismu, zklamání a skepse, výrazem bezmocnosti.

Takové tendence a snahy jsou nepochybně důsledkem sebeklamu inteligence jako určité sociální skupiny, která je náchylná hypostázovat své postavení jako pozici nadtřídní a nadspolečenskou. Její vzdělání jí umožňuje i produkci idejí a teorií, a proto si vytváří iluzi, že je výlučným nositelem idejí ve společnosti. Inteligence sama nemůže uskutečňovat své ideje a realizuje je prostřednictvím některé z hlavních tříd dané sociálně ekonomické formace. Odtud vyplývá její sebeklam, že je „samostatnou vrstvou“, která je předpokladem

činnosti třídy, zatímco je ve skutečnosti produktem pohybu společenského vývoje. Produkce idejí inteligencí je ovšem procesem, jímž se ta která třída uvědomuje, avšak tuto činnost nelze zabsolutňovat jako činnost nadtřídní, jak to činili někteří účastníci diskuse o vztahu vědy a ideologie. Boj za oddělení vědy a ideologie byl už tehdy projevem zcela určité ideologie. „Tito bojovníci za osvobození“ — napsal tehdy L. Štoll — „vědy od ideologie jsou přímo typickým představitelem lidí s iluzorním vědomím, neboť zapomínají, že to, co hlásají, ta jejich antiideologie, je také ideologií, tak jako apolitičnost je také politikum. Že, ač si toho nejsou vědomi, je toto jejich objektivistické myšlení také odrazem určitého subjektivního společenského zájmu, zájmu těch sociálních sil, které mají zájem na odzbrojení marxismu, na oslabení dělnické třídy. Stačí se jen zeptat, komu taková objektivistická ideologie prospívá. Takový objektivismus je typickým případem ideologie sebeklamu“ [Štoll 1958 : 6].

V diskusi o vztahu vědy a ideologie zdaleka nešlo o „nevinný tanec andělů na špičce jehly“, ale o formování a rozvíjení revizionistické koncepce vztahu vědy a filozofie.

Už tehdy se zřetelně objevil pokus odvolávat se při formulování této platformy na Marxe, pokus „aktualizovat“ Marxovo učení. Nejzřetelněji se tato skutečnost projevila v souvislosti s pojmem ideologie. Hlavní teze, jejichž cílem bylo zdůvodnit oddělení vědy a ideologie, byly, jak ukázal L. Štoll, následující:

1. Marx prý používal pojmu ideologie ve smyslu falešného vědomí, které je subjektivistické.
2. Lenin prý zavedl nový pojem ideologie, ideologie socialistické, nemohl však tušit, že tato ideologie se stane subjektivistickou.
3. Proto prý je nutno vrátit se k Marxovu pojetí ideologie a tím odvrhnout subjektivismus a voluntarismus.

Z Marxe byl tímto způsobem učiněn intelektuál, který své učení údajně chápal jako pouhou vědu. Jeho kritika buržoazní ideologie měla sloužit za záminku kritiky socialistické ideologie. To však ukazovalo nejen na nehistorické chápání Marxovy kritiky, ale i na snahu vyličít Marxe jako kritika socialistické společnosti a představit budování socialismu podle principů marxismu-leninismu jako znetvoření Marxova učení.

To se projevovalo i v diskusi k problémům byrokratismu. Marxova práce *Ke kritice Hegelovy filozofie práva*, uveřejněná v prvním svazku spisů Marxe a Engelse, měla sloužit kritice pozůstatků byrokratismu za socialismu. Je známo, že principem marxisticko-leninské metody je konkrétně historické zkoumání každého společenského jevu, včetně byrokratismu. Tuto zásadu však revizionisté opomněli a mechanicky přenášeli Marxovu kritiku pruské buržoazní byrokracie na projevy byrokratismu za socialismu. Už ke konci padesátých let se objevila revizionistická teorie „byrokraticko-etatistické tendence“ ve státu diktatury proletariátu, teorie, která došla širokého ohlasu u nás v letech 1968—1969. Stejně tak se objevovaly myšlenky ztotožňující byrokracii s diktaturou proletariátu, tvrzení o neodčitelnosti, ba vzrůstu odcizení za socialismu, mechanická kontrapozice centralizace a decentralizace, odtrhávání demokracie a centralismu, náznaky boje proti systému politické moci dělnické třídy jakožto moci údajně odcizující atd. Tyto myšlenky byly v skryté podobě také součástí diskuse o vztahu vědy a ideologie a dovolávaly se Marxe, zejména jeho dialektiky. Jak napsal L. Štoll: „... Společenská a politická mizérie předbreznové německé kleinstaaterei se takovýmto způsobem dostávala do

stejně kategorie politických poměrů jako diktatura proletariátu. Marx se stal bojovníkem proti vlastní ideologii“ [Rudé právo 1958].

V diskusích o vztahu vědy a ideologie se také objevily první pokusy stavět, třebaže zatím ve stydlivé podobě, Marxe proti Leninovi a „mladého“ Marxe proti „starému“, popřípadě proti Engelsovi. Byly prezentovány jako snaha „očistit“ Marxe od tzv. dogmatických nánosů a abstraktní aktualizací jeho raných děl nahrávaly revizionistickému zneužívání „mladého“ Marxe. Sem patřila nejen byrokracie a revizionistické názory, ale i brožura *Raná tvorba* Karla Marxe a Bedřicha Engelse. V této práci se pronáší všeobecná tvrzení neodpovídající pravdě, jako např., že se mladý Marx a Engels pokládali za příliš vzdálené vyspělému marxismu a nepokládalo se za nutné vůbec se těmito pracemi „věčně zabývat“, což bylo do jisté míry falešným obviněním sovětské filozofie. Autor sice vystupuje i proti revizionistickému zneužití „mladého“ Marxe, ale tyto tendence nijak blíže neanalyzuje. Proto má i pojem revizionismu a mluví o dvojích tendencích revize „mladého“ Marxe, jednak ze strany marxistů a jednak ze strany skutečných revizionistů. Spory o výklad „mladého“ Marxe redukuje jen na otázku „nedocení a docení“ a tím zakrývá ideologický třídní boj, který se kolem „mladého“ Marxe od 30. let vede. Konečně brožura naznačuje možnost dorozumění marxistů a buržoazních filozofů na základě Marxovy teorie odcizení.

Diskuse o vztahu vědy a ideologie zastírala protiklad marxistického a buržoazního světového názoru. To se týkalo nejen pojetí Marxových raných děl, ale i Hegelovy dialektiky.

Revizionistické tendence, které se odvolávaly na autentického Marxe, vyjadřovaly kritiku podstaty marxismu-leninismu. Šlo jim o to, aby jej zbavily spojení s revolučním dělnickým hnutím, s komunistickou stranou. Pokud takové spojení připouštěly, pak implicitně předpokládaly jakýsi dvojí marxismus. Jeden pro potřebu politiky, pro běžnou potřebu stranických orgánů, který chápaly víceméně jako falešnou ideologii, a druhý jako sféru ryzí teorie, vědy nezávislé na politice a třídě, marxismus, který se měl stát „radikální“ kritikou všeho existujícího, koneckonců na prvním místě politiky KSČ.

Toto pojetí nebylo v našich poměrech výrazně formulováno, nicméně vyplývalo z podtextu diskusí v letech 1958–59. Zřetelně je však koncipoval polský revizionista a antikomunista Leszek Kolakowski ve svých statích Aktuální a neaktuální pojetí marxismu a v cyklu článků pod společným titulem Odpovědnost a historie uveřejněných v časopise „Nowa Kultura“ [1957/4, 1957/35, 36, 37, 38]. Leszek Kolakowski v nich tvrdil, že existují v podstatě dva marxismy. Jeden je marxismus řízený stranou k potřebě státní moci, je to prý marxismus zkosnatělý, dogmatický; druhý marxismus je podle něho tvůrčí a vědecký, řízený a rozvíjený „nezávislými levicovými intelektuály“. Marxismus podle Kolakowského vznikl jako věda. Když se však stal ideologií dělnického hnutí, ztrácel prý postupně svůj vědecký charakter a stal se marxismem institucionálním. Toto pojetí implikuje řadu důsledků: ohlašuje deaktualizaci marxismu, uvádí v pochybnost intelektuální hodnotu vědeckých základů programu komunistické strany. Proti ideologii strany staví jinou ideologii, údajně levicovější, kritičtější a vědecktější, a nakonec požaduje „nezávislost intelektuálů na organizovaném komunistickém hnutí“. Kam až Leszek Kolakowski i naši „autentičtí“ marxisté dospěli, je dnes všeobecně známo. Slouží nejagresivnějším imperialistickým kruhům v jejich rozdmýchávání nukleární války.

Marxismus-leninismus je dnes, přestože byl revizionisty i mnohými buržoazními ideology prohlášen za mrtvý a překonaný, jediným učením, které dává vědeckou odpověď na problémy dalšího vývoje společnosti, ukazuje cestu k šťastným perspektivám lidstva.

Literatura

- Fojtík, J. — Veselý, J.: *Poznámky k některým otázkám ideologie*. Nová mysl 1957, č. 6.
Lenin, V. I.: *Dopis „Severnímu Svazu“*. In: *Spisy*, sv. 6. Praha, SNPL 1953.
Lenin, V. I.: *Historický osud učení Karla Marxe*. In: *Spisy*, sv. 18. Praha, SNPL 1957.
Literární noviny 1956, č. 16.
Marx, K.: *Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 8. Praha, SNPL 1960.
Rudé právo 1958, 21. XI.
Stoll, L.: *K otázce vědy a ideologie*. Rudé právo 1958, 21. XI.

Резюме

Л. Грзал: Маркс и ревизионисты

В статье подвергаются критике некоторые серьезные ревизионистские дезинтерпретации К. Маркса, как они появились в Чехословакии в недавнем прошлом. Враги социализма использовали период борьбы против догматизма для того, чтобы под ширмой мнимого творческого развития марксизма-ленинизма высказывать суждения, не имеющие ничего общего с научным анализом реальной действительности. Центр тяжести критики т. наз. культа личности и догматизма со стороны правых сил состоял в стремлении метафизически противопоставить науку и идеологию в рамках марксизма-ленинизма и доказать, что марксизм как наука не может развиваться политиками, коммунистической партией, его творческое развитие должны обеспечивать профессиональные теоретики, интеллектуалы. Догматизм, являвшийся своего рода детской болезнью при применении диалектико-материалистического метода в анализе общественных явлений, нельзя было преодолеть, как это предлагали ревизионисты, путем возвращения к принципу буржуазного объективизма, к банальному эмпиризму и позитивизму, с одной стороны, или к надклассовым, абстрактно складывающимся умозрениям, с другой. Дискуссия о взаимоотношении науки и идеологии была призвана затупевать противоположность марксистского и буржуазного мировоззрения. В ней можно наблюдать первые попытки по ревизии марксизма, которые приобрели затем открытый контрреволюционный характер в кризисные годы. Марксизм-ленинизм является сегодня — несмотря на то, что он объявлен ревизионистами и многими буржуазными идеологами устаревшим и мертвым — единственным учением, которое дает научный ответ на проблемы дальнейшего развития общества, показывает путь к счастливым перспективам человечества.

Summary

L. Hrzal: Marx and the Revisionists

The present paper subjects to criticism several important revisionist misinterpretations of K. Marx that have cropped up in Czechoslovakia in the recent past. Under the pretext of an alleged creative development of Marxism-Leninism, enemies of socialism misused the period of struggle against dogmatism to pass judgements having nothing in common with the scientific analysis of reality. Essential in the rightist criticism of the so-called personality cult and dogmatism was the effort to create a metaphysical contradiction between science and ideology within Marxism-Leninism, and to prove that Marxism as a science cannot be developed by politicians, by the Communist Party — that, on the contrary, its creative development is a matter of professional theoreticians, intellectuals. Dogmatism, which in a way represented a child's disease in the application of the dialectic-materialistic method in analyzing social phenomena, could not be overcome — as was suggested by the revisionists — by returning to the principle of bourgeois objectivism, to banal empiricism and positivism on the one hand, or to a supra-class, abstractly formed speculation on the other. Discussions concerning the science-ideology relation should have obscured the contradiction existing between the Marxist and the bourgeois view of the world. Here it is possible to identify the first attempts at a revision of Marxism which has subsequently assumed an openly counterrevolutionary character in the years of crisis. Marxism-Leninism, although it has been declared dead and overcome by revisionists and many bourgeois ideologists, today represents the only doctrine supplying a scientific answer to the problems of the further development of society, showing the way towards prospects of happiness for mankind.

Řešení problematiky způsobu života, obdobně jako i všech ostatních „velkých sociologických témat“, se neobejde bez průběžného srovnávání s tím, k čemu dospěli — ať již jako k věčnému poznatku, problému nebo programu — zakladatelé marxismu. Vůbec přitom nejde o návraty převážně historizující hodnoty. Nejde však, respektive nemělo by jít, samozřejmě ani o návraty k argumentům z autority, o vědecké poznání jako pohyb v poklidné zátoce uznaných pravd.

Základní hodnota uvedeného srovnávání spočívá v něčem jiném. Je samozřejmě jak specifickou verifikací výsledků výzkumu jeho vlastními východisky, tak verifikací těchto východisek současným výzkumem. Současně je však ověřováním, které samo o sobě dává vzniknout *novým* poznatkům. Umožňuje totiž více porozumět těm obsahům spjatým s dílem klasiků marxismu, které byly buď až dosud chápány pouze v zárodečné podobě, nebo tuto podobu také skutečně v kontextu celého jejich díla měly.

Jako tvořivé rozvíjení určitého myšlenkového systému je současný výzkum nutně též objevováním vnitřní logiky tohoto systému — a proto i stálým objevováním jeho celkové hodnoty. Teoreticko-metodologická a sociální hodnota myšlenkového systému má přirozeně stejný základ — v kvalitě (způsobu) a míře odrazu zákonitostí reálného pohybu sociální skutečnosti. V tom je základní příčina jak možnosti „rozšířené reprodukce“ marxisticko-leninské teorie, tak toho, že — což je rozhodující — mohlo být dílo klasiků marxismu přijato, materializováno a *ověřeno* revoluční praxí, a že zůstává aktuální pro současnost i budoucnost.

V tomto smyslu je také dílo zakladatele dialektického materialismu — dílo Marxovo — vpravdě *otevřeným* poznatkovým systémem, který musí být východiskem i *předmětem* naší vědy, předmětem našeho vědomí nikoli z piety, či či dokonce z důvodu vlastní tvůrčí nemohoucnosti, nýbrž z každodenní *objektivní nutnosti*. Z té nutnosti, kterou neoslabuje, nýbrž naopak zesiluje každá zásadnější kvalitativní změna společenské reality. Tedy z nutnosti, jež mimo jiné před časem dala vzniknout i Leninovu dílu.

Tak je tomu i v případě výzkumu způsobu života vůbec a způsobu života v podmínkách socialistické společnosti zvlášť.

Problematika životního způsobu, jakkoli byla teprve v nedávné minulosti konstituována jako významné a relativně svébytné společenskovědní téma, je od samého počátku nedílnou součástí revoluční marxisticko-leninské teorie (a samozřejmě revoluční praxe). Není však jen prostou součástí. Je i východním motivem úsilí o změnu reality, i cílovým tématem spojeným s touto změnou.⁽¹⁾ A rozhodně je problémem, jehož řešení je důležitou cestou k ovládnutí vlastního *procesu* kvalitativní změny společenské reality.

(1) Obsah uvedených tvrzení je alespoň zčásti argumentován v dalším textu. Poznamenejme tu však tolik, že *bezprostředním* podnětem úsilí o změnu reality jsou napětí a rozpory, které vznikají u individuí (a stejně tak i společnosti) jako problém *ekonomie jejich času*, jako problém souvislosti uspokojování *daných* potřeb [srovnej Marx 1971: 129–130 aj.], produkovaných a reprodukováných systémem činností příslušného subjektu.

Pokud jde o způsob života jako cílové téma a hledisko, plyne toto jeho postavení především ze skutečnosti, mimo jiné zdůrazněné Marxem, že život člověka nelze

Nedílnou součástí marxismu nebyla ovšem problematika životního způsobu jen tím, že byly — a nemohly ani nebýt — zkoumány jednotlivé komponenty životního projevu individuů či subjektů vyššího řádu (tříd, ostatních sociálních skupin, územních společenství apod.). Jde o to, že životní projev, a tedy (explicitě nebo implicitě) i způsob života určitých subjektů byl jako předmět poznání, jako předmět i prostředek změny, chápán jako *celek*, tj. především jako soustava vzájemně spjatých, vzájemně se ovlivňujících činností, s domínujícím postavením materiálně výrobní činnosti, práce. Tedy tak, jak je v zásadě chápán a zkoumán i dnes. [2]

Pro takovouto formulaci problému způsobu života, pro volbu přístupů a rozvinutí cest jeho řešení má základní, konceptuální význam právě především dílo Marxovo.

Závěry a podněty, které pro výzkum životního způsobu Marx přinesl a stále přináší — a jimž chceme věnovat pozornost —, jsou natolik rozsáhlé a mnohotvárné, že nemohou být ani evidovány, natož v kontextu aktuálních problémů společenského vývoje charakterizovány jedinou satí. Proto i následující úvahy mají mnohem skromnější cíl — zastavit se jen u několika základních momentů problematiky životního způsobu. Takových, jejichž vytyčení a řešení je buď bezprostředně výsledkem Marxovy práce, nebo k nim logika jeho práce vede, a které současně figuruji v popředí pozornosti jako víceméně otevřené otázky, nebo jako otázky teprve vznikající.

Způsob života: adekvátní společenský problém?

V případě našeho tématu nelze uvedenou otázku pominout, jakkoli se zdá být dosavadním vývojem společenskovědního poznání a především praxe samé dostatečně rozřešena. Může být a také je — více či méně skrytě — znovu nastolována; například pojetím způsobu života nikoli jako jevu svého druhu, nýbrž jako souhrnu „způsobových určení“ přiřazených k jevu „život“, [3] přičemž se ovšem zapomíná, že v takovém případě je de facto „život“ opět abstrakcí konkretizovanou jinými abstrakcemi. Odpověď na danou otázku má proto obvykle funkci navíc — je i vyjádřením k filozofickým východiskům té které koncepce zkoumaného jevu.

Lze-li ve stručnosti vyvodit Marxovo stanovisko k této otázce, výslovně ovšem nikdy neformulované, pak je nutno především říci, že vším, čím Marx charakterizuje a akcentuje problematiku způsobu výroby, charakterizuje a argumentuje též povahu a význam problematiky způsobu života.

Především způsob výroby není Marxovi izolovanou kategorií, nýbrž kategorií, kterou již v samých počátcích definuje „rodovou“, tj. *společenskou* stránku života lidí v protikladu (a tedy jednotě) k jeho *individuální* stránce (Marx 1967 : 85—86 aj.). Již tento, svou povahou dialektický protiklad, zakládá nezbytnost takové kategorie, která by postihla dialektickou syntézu obou těchto stránek. A to koneckonců pro každý specifický subjekt.

definovat jinak než činností (v širokém slova smyslu). Ostatně ani osobnost, o jejíž rozvoj také běží, nelze pochopit a definovat mimo činnou stránku jejich vztahů, natož ji smysluplně formovat jako osobnost *komunistického* typu.

(2) Bylo by jistě zbytečné dokládat zmíněný závěr odkazy na díla klasiků marxismu. Jen příklad analýzy způsobu života dělnické třídy v podmínkách kapitalismu jako vzájemného — a různě společensky (celospolečensky, třídně atd.) zprostředkovaného — působení činností různého druhu, odhalující nejen úlohu práce, ale i uvědomovací, politické a další činnosti v procesu změn života jako celku, dostatečně dokládá reálný význam uvedeným způsobem pojatého jevu.

(3) Jde například o pojetí zjevně chápající pojem „způsobová určení“ jako instrument zachycení podstaty toho kterého jevu [srovnej Sociologický 1982: 290—291].

Není to ovšem ani zdaleka jediný protiklad, který u Marxe vede k syntéze podobného druhu. *Způsob výroby* má svůj logický protiklad ve *způsobu spotřeby* [Marx 1971 : 45—47]. Způsob výroby a způsob spotřeby jsou tak další formou určení společenskolidského životního procesu. Samy o sobě však postihují dva vzájemně spjaté, ale i relativně svébytné společenské jevy, jejichž jednota zakládá jev (v určitém ohledu) vyššího řádu, který opět lze chápat jako způsob života. Zde ovšem především na úrovni společensko-ekonomické formace.

Tím méně lze opomenout, že v *Kapitálu* i na mnoha dalších místech Marxova díla je způsob výroby chápán a analyzován jako *proces*, samozřejmě ve své konkrétně historické určitosti: „Jako jednota pracovního procesu a hodnototvorného procesu je výrobní proces výrobním procesem zboží; jako jednota pracovního procesu a zhodnocovacího procesu je to kapitalistický výrobní proces, kapitalistická forma zboží výroby“ [Marx 1953 : 216].

Základní význam tohoto vymezení pro objasnění jevu „způsob života“ ponechme zatím stranou, neboť nám momentálně jde o jinou souvislost. Způsob výroby, chápáný zde jako „materiální výrobní proces života“ — a i v této vrcholné Marxově práci opět jako synonymum „společenského životního procesu“ [Marx 1953 : 97] — je kladen opět s dalšími, od předchozích odlišnými polárními jevy a abstrakcemi. Marx tu mimo jiné připomíná svůj již dříve vyslovený závěr, že „způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duševní životní proces vůbec“ [Marx 1953 : 100 aj.]. Na jeho základě je možné uvažovat nejen o způsobu materiální výroby, ale i o způsobu tvorby sociální a politické stránky reality či výslovně o problému a způsobu „duchovní produkce“ — o kterém se také skutečně v současné, zvláště pak sovětské literatuře uvažuje [Tolstych 1978 aj.]. K témuž koneckonců vedou i úvahy o souvislosti mezi duševní a materiální výrobou v *Teoriích o nadhodnotě* [Marx 1958 : 291]. Také tyto abstrakce znamenají „přesah“ ze společenské materiální (materiálně předmětné) sféry k ostatním oblastem lidského života, k jeho celku. Dlužno však poznamenat, že každé rozvinutí těchto úvah, má-li být skutečným přínosem, nesmí zastírat zásadní postavení a smysl způsobu výroby jako způsobu materiální výroby.

Problém celku života, a to především ze zorného úhlu vzájemné závislosti výše uvedených stránek, materiální determinovanosti, jejich specifického, konkrétně historického charakteru, vymezuje Marx již ve svých raných dílech. Pro podmínky kapitalismu tak činí především prvotním ozřejměním protikladu již zmíněné společenské („rodové“) a individuální stránky života člověka. Zde se každá z obou stránek stává nejen prostým prostředkem druhé stránky, ale takovým instrumentem, který utváří vztah obou stránek jako rozpor.

Za prvé, říká Marx, „se člověku práce, *životní činnost*, sám *produktivní život* jeví jen jako *prostředek* k uspokojování nějaké potřeby“ mimo práci a ostatní druhy činností se pak témuž člověku jeví v abstrakci od práce jako konečné účely, jako sám vlastní život. Za druhé se ve svém podřízení materiálním poměrům projevuje veškerá jeho činnost, „jeho osobní život — neboť co je život než činnost — jako činnost obrácená proti němu samému, na něm nezávislá, nenáležející mu“ [Marx 1967 : 84—85].

Souvislost těchto stránek života, stejně tak jako i ostatních zmíněných stránek, není Marxovi souvislostí bezrozdílnou, vztahem jevů a stránek stejné sociální váhy. Což ovšem neznamená, že tyto stránky lze od sebe odtrhnout jinak než v abstrakci. V určitém smyslu každá z nich se jako proces dovršuje buď jako ta druhá, nebo se jako ta druhá projevuje, jeví.

Jakkoli je Marxovi způsob výroby základním problémem, jádrem společenské reality, vystupuje mu koneckonců vždy *také jako způsob života*, charak-

terizovaný sice na nejvyšší úrovni, tj. úrovni společensko-ekonomické formace či historické pospolitosti určitého typu, transponovatelný však na konkrétnější rovinu kteréhokoli společenského subjektu. Tato skutečnost je jednoznačně vyjádřena již ve známé a ne náhodou často citované pasáži z *Německé ideologie*: „Na tento způsob výroby nelze pohlížet jen z té stránky, že je reprodukcí fyzické existence individuí. Je to spíše již určitý druh činnosti těchto individuí, určitá forma projevu jejich života, určitý *způsob jejich života*“ [Marx–Engels 1958 : 35].

Významů, které tento závěr obsahuje, je samozřejmě víc. Základní význam tkví v tom, že způsob výroby, způsob tvorby materiálního života je určen jako *podstatný moment* životního způsobu. Tak či onak tu jde o základní dimenzi problematiky způsobu života, která jeho dialektiku odkrývá jako *materialistickou*.

Společenská dimenze života, „rodový život“, je Marxovi „produktivní život“, „život plodící život“ [Marx 1967 : 85]. Poznamenejme, že tento protiklad individuální stránky života má sice základní význam materiální výroby (ten nikdy nepřestane mít), avšak to nevylučuje ještě jeho jiné dimenze, související s významy sociální, politické, duchovní produkce — dimenze, které mají svou historii, svůj vznik, vývoj a tak i rozdílnou míru své společenské všeobecnosti. I sociální či politická přestavba a výstavba příslušných společenských poměrů, jako revoluční společenská praxe, je stále více „rodovým životem“ člověka.

Kontext zmíněného citátu z *Německé ideologie* však obsahuje ještě další, velmi významný smysl a určení problému „způsob života“. Způsob života je zde charakterizován jako druh *činnosti* individuí, spjatý s tím, *co* individua vyrábějí a *jak*. Obě hlediska — totiž ono „co“ i „jak“ — nevyjadřují bezprostředně aspekt podmínek, východisek života, nýbrž *akt pohybu a změny*, tj. již aspekt činného sepětí těchto (objektivních a subjektivních) životních podmínek a jeho obsah, „vyjádřený“ ve výsledku.

Předmětem, elementárním komponentem jevu je tu činnost, nezpředmětněná, živá činnost „existující jako proces a akt“ [Marx 1971 : 261]. Do centra pozornosti se tak dostává reprodukce života nikoli jen ve svých výsledcích, „ve formě spočívání (ruhende Eigenschaft), ve formě bytí“. „Během pracovního procesu přechází práce ustavičně z formy činnosti (Unruhe) do formy bytí, z formy pohybu do formy předmětnosti (Gegenständlichkeit)“ [Marx 1953 : 200, 208].

Ve způsobu života nejsou *bezprostředně* obsaženy podmínky života, neboť tu přecházejí z formy určenosti daného jevu, z formy jeho zdrojů, v samotný jev. Jde-li tu o akt změny a změnu samu, a přitom samozřejmě i o takové formy pohybu, které pouze obnovují daný stav reality, naprosto to neznámá redukci reality. Jen další vzestup v její myšlenkové reprodukci, kdy činnost jako jev reprezentující akt pohybu a změny nemůže být chápána jinak než v plnosti svého dialektického obsahu, jako určitý způsob osvojení, uskutečnění a přetváření svých determinant [Růžička 1980].

V poznání aktu reprodukce a změny společenské reality na všech úrovních sociálních subjektů (individuí, sociálních skupin, tříd, společnosti) je proto, jak soudíme, základní smysl diferenciací jevu a aplikace kategorie způsobu života. Smysl, který je nejen dostatečně doložen obsahem děl klasiků marxismu, pokud se týče kapitalismu a jemu předcházejících společenských formací, ale i dostatečně zdůrazněn současnými problémy socialistického společenského vývoje.

Tuto skutečnost lze doložit například i na problému socialistického společenského vlastnictví. Pro Marxe je vlastnictví jednak vztah rovnoprávnosti člena společnosti, jednak (což s prvním souvisí) vztah vlastníka. „Redukujeme

toto vlastnictví“ — říká dále — „na vztah k podmínkám výroby“, tj. vztah „k předpokladům náležejícím k jeho individualitě, jako ke způsobům jsoucna této individuality“ [Marx 1974 : 105, 107].

Společenské vlastnictví výrobních prostředků se může pak vůči způsobu života v jeho socialistické kvalitě (vůči socialistickému způsobu života) jevit například jen jako jeho pouhý základ, předpoklad. Jeví se však tak jen v redukované podobě Marxovy redukce, tj. v redukovaně pochopeném významu „vztah“.

Ve skutečnosti však bude socialistický způsob života něčím víc než jen *důsledkem* daného vztahu. Je-li projevem a rozvojem univerzality člověka, je tím tudíž jako *uskutečňování* tohoto vlastnictví, jako projev a formování společenského vlastníka.

„Vlastnictví, pokud je to jen vědomý vztah — a pokud jde o jednotlivce (vztah) kladený společenstvím a proklamovaný a zaručený jako zákon — k výrobním podmínkám jakožto *svým*, pokud se tedy jsoucno výrobce jeví jako jsoucno v *jemu náležících* objektivních podmínkách, je uskutečňováno teprve výrobou samou. Skutečné přivlastňování se neděje teprve v myšleném, nýbrž v činném, reálném vztahu k těmto podmínkám — skutečné kladení těchto podmínek jako podmínek své subjektivní činnosti“ [Marx 1974 : 106].

Z hlediska způsobu života nevystupuje vlastnictví *jako vztah* ve formě pozice subjektu (jako systém podmínek, v nichž se objektivně nalézají), nýbrž ve formě životních činností, jako životní podmínky dovršené v činnost. Jestliže v případě kapitalistické společensko-ekonomické formace je kapitalista „personifikací kapitálu, nositelem na jeho vůli nezávislé vlastnické funkce, přičemž musí neustále svou specifickou vlastnickou organizátorskou činností přeměňovat možnost ve skutečnost“ [Flek 1977 : 213, 221—222], pak v případě socialismu jako první fáze vývoje komunistické společensko-ekonomické formace jde z hlediska subjektů již o problém personifikace celospolečenské práce, (4) kterou představují společenské subjekty potud a v té míře, v jaké naplňují *činnosti* tuto kvalitativně novou, objektivně společenskou vlastnickou funkci.

Vraťme se však k původnímu problému. U Marxe nejsou hlediska podstatné stránky lidského života a aktu změny od sebe oddělena — jako problém vnější (společenské) určenosti činnosti na jedné straně a jako problém vlastní činnosti na straně druhé. „Jako společenský produkt je mi dán“, říká, „nejen materiál mé činnosti, tak jako i řeč, v níž je činný myslitel — mé *vlastní* jsoucno je společenská činnost; proto to, co ze sebe dělám, dělám ze sebe pro společnost a uvědomuji si přitom sebe jako společenskou bytost“ [Marx 1967 : 96].

Subjekt — člověk, skupina, třída — aktivně a vědomě tvoří sebe jako předpoklad života společnosti, jako životní podmínku svého *činného* bytí i způsobu života jiných subjektů. To se týká i veškerých ostatních podmínek, které produkuje. V tom spočívá společenský obsah jeho životního způsobu.

Životní projev subjektu — „i když se třeba nejví v bezprostřední formě *společného*, s druhými zároveň vykonávaného životního projevu, je proto projev a potvrzení *společenského života*. Individuální a rodový život člověka se *neliší*, i když nakrásně — a to je nutné — je způsob jsoucna individuálního života *zvláštějším* nebo *obecnějším* způsobem rodového života, anebo čím více je rodový život *zvláštějším* nebo *obecnějším* individuálním životem“ [Marx 1967 : 97].

Způsob života individua jako společenské bytosti ovšem představuje takový způsob reprodukce jedince, který se uskutečňuje současně jako způsob repro-

(4) Celospolečenská práce je tu chápána jako výraz pro soustavu výrobních vztahů socialistické společnosti [srovnej Charvát 1975 : 202].

dukce sociálního celku a subjektu vyššího řádu (rodiny, třídy, společnosti atd.) a jeví se tedy jako mnohostrannost funkcí vůči danému subjektu a vůči širšímu sociálnímu celku. Vztah individua k sobě samému je závislý na tom, jaké vztahy tvoří společnost jako celek — tedy také na tom, jakým způsobem se vztahuje celek k danému individuu, k dispozicím, které individuum utváří pro společnost (a tudíž i samo pro sebe) jako možné podmínky jejího způsobu života.

Stejně jako nelze zkoumat individuum v abstrakci od společnosti (neboť to znamená zkoumat je mimo určující, objektivní společenské vztahy a též mimo vývoj), nelze zkoumat ani společnost v abstrakci od individuí, tj. mimo jejich *vztahy*, jejich *zájmy*, v nichž se právě *život jednoho subjektu klade jako podmínka života subjektu druhého*. „Zkoumat společnost jako jediný subjekt znamená... zkoumat ji nesprávně — spekulativně“ [Marx 1971 : 48]. Protiklad společenského a individuálního (ev. společnosti a individua) je pouze výchozím protikladem, charakterizujícím jednotu reality. Určitým výrazem (a jako kategorie konkretizujícím postižením) této jednoty je — pro rovinu rozmanitých subjektů — právě způsob života.

Právě v aktu, respektive ve způsobu aktu, jímž se jeden sociální subjekt stává podmínkou existence subjektu druhého, lze spatřovat podstatnou vlastnost jevu „způsobu života“, která pak i tvoří základní obsah této kategorie.

Způsob života jako způsob realizace zájmů

Pro případ buržoazní společnosti Marx dostatečně a mnohostranně odhalil, že a jak každá činnost či potřeba dělníka, a tedy i každá vyšší potřeba, každá „činnost pro jeho vlastní zájmy“, každá forma jeho participace na civilizaci, je určena podmínkami, které klade (resp. které se kladou jako) kapitál. A tedy sama tím, nakolik je funkcí kapitálu, jenž mimo jiné „používá všech možných prostředků, aby je [dělníky — pozn. RR] přiměl k větší spotřebě, vymýšlí nová lákadla pro své zboží, snaží se jim vmluvit nové potřeby atd.“ [Marx 1971 : 252–253].

Zde ovšem již nejde o činnost a zejména práci jako určitou stránku „věcného“ vztahu, nýbrž o *činnost jako stránku určitého společenského vztahu*, o práci stojící proti kapitálu. O práci „vůbec“, která je „absolutně lhostejná vůči své zvláštní *určenosti*, ale schopná jakékoli *určenosti*“ [Marx 1971 : 259]. „Je to takové určení práce, která nevyplyvá z jejího obsahu nebo z jejího výsledku, nýbrž z její určité společenské formy“ [Marx 1958 : 157].

V určitém smyslu pak také realizace zájmu, o nějž tu běží, je realizací zájmu „vůbec“; ve své obecnosti je to však vždy zájem třídní, který v další své transformaci je taktéž schopen „jakékoli *určenosti*“.

Kapitál sám, jako určující vztah buržoazní společnosti, především „není jednoduchý poměr, nýbrž *proces*, a v různých momentech tohoto procesu je stále kapitálem“ [Marx 1971 : 221]. To také platí pro činnosti (resp. systém činností), jsou-li formou a stránkou tohoto vztahu-procesu.

Pro zájem tříd a vůbec každého subjektu platí, že pokud má procesuální formu (a pokud tedy je realizován), je realizován především jako součinnost subjektů tvořící společnost. Prosazuje se potud, pokud je „nesen“ jejich způsobem života. Společnost se tak jeví jako *rozporné „společenství zájmů“*.

Dělbou práce, říkají Marx a Engels, je dán zároven „i rozpor mezi zájmem jednotlivého individua nebo jednotlivé rodiny a společným zájmem všech individuí, která jsou spolu ve styku; a tento společný zájem neexistuje snad jen v představě jako „obecné“, nýbrž především ve skutečnosti jako vzájemná závislost individuí, mezi něž je práce rozdělena“ [Marx—Engels 1958 : 46].

A právě toto rozlišení zájmů, jeho obecný smysl a konkrétně historický obsah, má — podle našeho názoru — zvláštní význam jak pro vymezení způsobu života jako konkrétně historické kvality, tak vůbec pro pojmové vyjasnění protikladu a souvislosti způsobu života společnosti a způsobu života kteréhokoli z jejích subjektů.

Jakmile se práce [činnost] dělí, „má každý pro sebe výlučný okruh činnosti“. Pokud pak v zásadě „činnost není rozdělena dobrovolně, nýbrž živelně“, jeví se toto víceméně živelně určení subjektu jako „fixace sociální činnosti“ a jako sjednocení a ustálení jeho vlastního produktu ve věcnou moc nad ním [Marx—Engels 1958 : 46—47].

Při tomto společenském určení pozice subjektu se pak *společný zájem ve své kvalitě ohraničuje tím, že se uskutečňuje současně jako společenský zájem setrvání, a tudíž i sebeutváření daného subjektu v této pozici*. Obsahuje tedy v sobě rozpor: Vzájemná závislost společenských subjektů je takovou skutečnou závislostí, která je sice předpokladem reprodukce jejich života, avšak *předpokladem omezeným historicky danou omezeností zájmů subjektů ostatních*. Vzájemná závislost rozvoje subjektů je tu omezeností společného zájmu: Chce-li daný subjekt získávat prostředky ke svému životu (nebo, jak říká Marx, „nechce-li ztratit prostředky k životu“), může tak činit jen *jistým společensky určeným způsobem*.

Společnost jako celek (a tudíž každý z jejích subjektů) plodí svou činností [součinností] pro určité společenské subjekty určité dispozice. Ty se pak buď proměňují ve skutečnost činného životního projevu subjektu a uskutečňující se zájem potud, pokud jsou také dispozicí uskutečnění zájmu subjektu jiného, nebo mohou — v celospolečenské dimenzi — také zůstat, resp. jevit se, jen *možností* činného projevu, pokud nejsou zprostředkujícím momentem zmíněného uskutečňování zájmu jiného subjektu. Avšak i ty z dispozic, které jsou určitým jiným specifickým zájmem z činného uplatnění vylučovány, si svojí objektivní existencí nakonec *vynucují* formy svého činného projevu. Pokud (z hlediska určitého společensky významného subjektu) neexistuje možnost jejich činného projevu jako součásti realizace *společného zájmu v dané kvalitě*, mohou se klást jako určité východisko jeho změny, jako součást objektivně založeného *společného zájmu v jeho vývojové dimenzi* — ve společném zájmu jako cílové společenské hodnotě, nové kvalitě. A ve své činné formě se tudíž mění v příčinu změny zvláštních zájmů ostatních subjektů a především tedy jejich objektivního modu — socioekonomické pozice. To v konečných důsledcích znamená, že jsou příčinami změny subjektů samých a společnosti jako celku.

Vzájemná závislost subjektů v jejich vzájemné „spotřebě“ a tvorbě tedy představuje nejen *omezenost* společného zájmu, vyplývající z konkrétně historické určitosti zvláštních zájmů, ale také *neomezenost* společného zájmu v jeho vývoji, neboť součinnost lidí je stálou produkcí sociálních sil jako nových zdrojů společenských vztahů.

Charakteru všeobecnosti však ona vzájemná „spotřeba“ a tvorba subjektů začíná nabývat až v podmínkách buržoazní třídně antagonistické společnosti, v nichž se společný zájem jako „společenský charakter činnosti... jeví jako něco vůči individuím cizího, věcného; ne jako jejich vztah k sobě navzájem, nýbrž jako jejich podřízení poměrům, které trvají nezávisle na nich“ [Marx 1971 : 114]. [5]

(5) Zmíněná fixace sociální činnosti, říkájí Marx a Engels, „tato konsolidace našeho vlastního produktu ve věcnou moc nad námi, která se vymyká naší kontrole, máří naše očekávání, zvrací naše výpočty, je jedním z hlavních momentů v dosavadním dějinném vývoji, a právě na základě tohoto rozporu mezi zvláštním

Rozšiřující se vzájemná závislost lidí, rostoucí zprostředkovanost jejich součinnosti atd. však vůbec ještě neznamená, že se mění *dominantní sociální funkce společenských vztahů*. Veškerá vzájemná souvislost lidí je, pokud jde o celospolečenskou dimenzi, *prvotně funkcí kapitálu* a tudíž dispozicí pro panující subjekt. Dispozicí, která se jako existenční předpoklad panujícího subjektu naplňuje samozřejmě teprve svojí proměnou v činnou formu vzájemné souvislosti lidí.

Ekonomické panství jednoho subjektu se uskutečňuje v činné formě především jako ostatním subjektům objektivně daný, vnucený — a v tomto smyslu *jejich* — způsob života, jako způsob společenského zprostředkování i jejich zájmů, a tím i míry a kvality jejich realizace. [6]

To je — pro kapitalistickou společenskoekonomickou formaci — *obecné* určení způsobu života. Jako obecné, celospolečensky platné určení je určením základním. To ovšem nevylučuje realitu jiného určení, základního v jiném (vývojovém) ohledu, jež je spjata s tím, že pro tytéž subjekty vzniká ještě jiný, jimi vytvořený specifický způsob projevu jejich zájmů.

Způsob života může být tedy definován jako způsob realizace zájmů svého „nositele“ i zájmů jiných subjektů a sám o sobě chápán jako systém aktů součinnosti těchto subjektů. Společenská „váha“ uskutečňovaných zájmů však není — z hlediska reprodukce společenských poměrů nebo jejich změny — v žádném případě stejná.

Proto — zcela v intenci Marxova uvažování — nelze přijmout například nikoli ojedinělý přístup, v němž se teze, že v třídně antagonistické společnosti nemůže existovat pouze jediný způsob života, interpretuje tak, že kapitalistický způsob života „je vlastní pouze vládnoucím a vykořisťovatelským třídám buržoazní společnosti“ [Todorov 1976 : 891]. Dělník, chce-li žít, musí vstoupit do daných společenských výrobních vztahů. A kapitál jako základní společenský vztah — pokud je to *všeobecný* vztah — je realizován každým subjektem (především vyrábějícím subjektem). Jako proces se kapitál reprodukuje způ-

a společným zájmem se společný zájem osamostatňuje v podobě *státu*, odtržen od skutečných zájmů jednotlivců i celku, a zároveň vystupuje jako iluzorní pospolitosť“. Avšak, konstatují dále, vždy se tak děje na reálném základě svazků (zájmů) a zejména „na základě tříd podmíněných dělbou práce, které se v každém takovém houfu lidí diferencují a z nichž jedna vládne všem ostatním“ [Marx — Engels 1958: 47].

(6) Tento objektivně vnucený způsob života má však samozřejmě i své *viditelné* vnější determinanty, které jsou například produktem politické nebo duchovní „produkce“: Proto také „každá třída usilující o panství, i když její panství, jak je tomu u proletariátu, je podmínkou zrušení veškeré staré formy společnosti a panství vůbec, musí si nejdříve vydobýt politickou moc, aby mohla svůj vlastní zájem prohlásit za obecný zájem, k čemuž je v první chvíli nucena. Právě proto, že individua sledují *jen* svůj zvláštní zájem, který po ně není totožný s jejich společným zájmem, protože obecné je vůbec iluzorní forma pospolitosti, je tento společný zájem uplatňován zase jako nějaký zvláštní a speciální zájem ‚celku‘, ‚obecná‘, který je jim ‚cizí‘ a na nich ‚nezávislý‘, anebo se sami musí pohybovat v tomto rozporu, jak je tomu v demokracii. Na druhé straně pak i *praktický* boj těchto zvláštních zájmů, které se *skutečně* ustavičně stavějí proti společným a iluzorním společným zájmům, vyvolává nutnost, aby iluzorní zájem ‚celku‘, ‚obecná‘ *prakticky* jako stát zasáhl do tohoto boje a brzdil jej“ [Marx — Engels 1958: 47–48]. Tak je tomu — můžeme dodat — například i v konkrétním případě buržoazie poražené, vůči níž se společný zájem pak jeví — ve své nové kvalitě — jako faktor omezující projev jejich dosavadních zájmů. A to nejen zájmů, realizovaných pouze činnou formou životního projevu příslušníků této třídy. Její zvláštní zájem *přetrvává* nejen s přetrváním jejich určitých dispozic a způsobu jejího činného projevu, nýbrž s *celým starým způsobem činných souvislostí životních podmínek*, pokud jsou jeho nositelem také další společenské subjekty. Také v tomto smyslu se tedy společný zájem jako nový typ vzájemné závislosti subjektů prosazuje „na úkor“ zájmů určité části společnosti.

sobem života tohoto subjektu, neboť *životní způsob* je momentem daného procesu a tedy *také kapitálem*. Dělník, jestliže *takto* vyrábí užité hodnoty, „vyrábí“ tím také kapitalistu. Realizuje jeho základní zájem.

Obsah jevu „způsob života“ se ovšem tímto základním atributem nevyčerpává. Odhalit další dimenze jeho dialektického charakteru, a tedy i rozmanitost jeho vnitřní rozpornosti, však nelze bez bližšího určení vzájemné specifikace mezi způsobem života a subjekty v různých systémových úrovních reality.

Subjekty a způsob života

Kapitál jako vztah a proces je Marxovi prvotně a především ekonomickou kategorií. Avšak to naprosto neznámá, že je pouze a jedineš takovouto kategorií, že nemůže být také pochopen jako kategorie sociologická. Naopak se domníváme, že v takovém vyústění analýzy je její základní smysl, k němuž ostatně veškerá Marxova práce směřovala.

Taková analýza kapitálu pak přirozeně neznámá návrat zpět k „přežitým realitám“, ale otevírá nové dimenze pochopení společenské reality, včetně problematiky životního způsobu.

Zde ovšem můžeme poznamenat jen tolik, že sociální (a sociologická) povaha kapitálu se obrátí v tom, že jako společenský *výrobní* vztah je — v jistém smyslu — „užitečnou hodnotou“ pro kapitalistu, hodnotou, která je bytím kapitalisty.

Řečeno Marxovými slovy, „kapitál jsoucí pro sebe je *kapitalista*“. Bez této vazby, zdůrazňuje Marx, se pak „kapitál jeví jako pouhá věc, ne jako výrobní poměr, který, reflektován v sobě, je právě kapitalistou“ [Marx 1971 : 266 až 267].

Sociální určitost kapitálu je ovšem prvotně *třídní*. „Kapitál se ... jistě dá odělit od jednotlivého kapitalisty, ne však od kapitalisty *vůbec*, který jako takový stojí proti dělníkovi *vůbec*. Je možné, aby i jednotlivý dělník přestal být prací samou pro sebe ... Ale pak přestává být *dělníkem*. Jako dělník je jen prací jsoucí pro sebe“ [Marx 1971 : 267].

V případě buržoazie a vůbec všech vykořisťovatelských tříd je třídní panskví nutným důsledkem *nerozvinutosti* společenských dispozic. *Společný zájem* se proto „zpětně“ klade jako zvláštní zájem vládnoucí třídy a jako *nutnost nerovnoměrného vývoje dispozic* společenských subjektů.

Jinak řečeno: vztah společného zájmu a zvláštního zájmu panující třídy se v zásadě klade jako *totožnost*, kdežto vztah společného zájmu a zvláštního zájmu ovládaných tříd jako *protikladnost* v jejich zájmech — a vzhledem k uvedené totožnosti jako *antagonismus* uvnitř jejich zájmů.

Antagonismus třídních zájmů se tak transformuje v *antagonismus protikladných stránek zájmů ovládaných tříd* — nebo také jinak, protikladnost socioekonomických pozic společností (tohoto druhu) v protikladnost jedné a téže pozice. Což však také znamená, že antagonismus třídních zájmů je také antagonismem *realizovaných* zájmů způsobem života, a že má také své *specifické vyjádření ve způsobu života ovládaných tříd*.

Zde je vlastně vyjádřen fakt, zjišťovaný též každodenní zkušeností: Plnou tíhu rozpornosti společenské reality a jejího řešení nenese *společnost jako celek* (ta v tomto ohledu vystupuje evidentně jako abstraktum) a tím méně vládnoucí třída, nýbrž v plném smyslu jen a jen třída ovládaná.

Avšak i tímto závěrem je *jen naznačen* problém diferencovanosti způsobu života, jakmile je — jako jev — uvažován ve vztahu k řádově různým subjektům.

První, co se v tomto ohledu nabízí, je určitá základní a přirozeně do jisté míry formálně logická diferenciací způsobu života. Právě *aspekt realizace zájmů činným projevem subjektů* — který nám výše vyplynul z Marxova pří-

stupu k realitě — umožňuje specifikovat způsob života v tom základním: v jeho přiřazení určitému subjektu jako *společenskému* „nositeli“ obnovy a změn společenské reality.

Obsah předznamenané diferenciaci se pak na první pohled může jevit vcelku jednoznačně. *Způsob života individua* lze vymezit jako jednotu těch momentů v činném projevu jeho zájmů, které jsou shodné jak pouze samy se sebou (jsou jedinečné, vyskytují se pouze u daného jedince), tak shodné pro všechny subjekty tvořící třídu (skupinu) i shodné pro všechny subjekty společnosti určitého socioekonomického typu. *Způsob života třídy* či *sociální skupiny* jiného řádu je následně „reálnou abstrakcí“ obecného a zvláštního v činné stránce zájmů individuí. *Způsob života společnosti* je pak abstrakcí obecného v tomto smyslu, vyjadřuje realitu projevu společného zájmu (tj. společného zájmu v tom smyslu, jak byl výše interpretován).

S tímto zjevně funkčním, nicméně jen výchozím vymezením se však okamžitě otevírají nové otázky, mající svůj zdroj v předchozích závěrech. Především je to problém *svěbytnosti způsobu života třídy jako jevu*. *Způsob života* kteréhokoli dělníka se — pro případ kapitalismu — zcela zřetelně klade jako zájmový protiklad. Avšak to, co vyjadřuje dělnickou třídu *jako skutečný sociální subjekt*,^[7] není souhrn ani systém těchto zájmových protikladů, nýbrž určitý systém činností — a tedy též specifický způsob života — jako *mnohovětrně realizovaný zájmový soulad*. Třída „o sobě“ ještě není subjektem; její příslušnost k určitému společenství ještě neznamená, že — řečeno Marxovými slovy — má v něm subjektivně-objektivní existenci.

Způsob života dělnické třídy je fenomén vědomé *třídní součinnosti* individuí-dělníků, nikoli souhrn jejich veškeré činnosti. Tento souhrn je spíše determinantou způsobu života dané třídy.

Přijmeme-li uvedený závěr, lze pak dále říci, že společenský antagonismus nachází svůj činný výraz *odlišně* v životním způsobu dělníka a odlišně v životním způsobu dělnické třídy. Ve *způsobu života dělníka* se promítá jako *jednota* historicky nesmiřitelných *protikladů*, neboť v něm je obsažena také činná reprodukce buržoy. Potud pak je také — jak jsme již poznamenali — životní způsob dělníka jako individua *kapitalistickým* životním způsobem.

Současně však nelze říci, že se společenský antagonismus stejným způsobem promítá do životního způsobu dělnické třídy. *Způsob života dělnické třídy* je již *pólem* zmíněného *antagonismu*; a právě jako pól tohoto antagonismu vyjadřuje třídu ve formě *subjektu*. *Způsob života třídy* je zde jevem, který již konstituuje jedince (dělníka) jako subjekt, zatím však jen *na dílčí bázi*, a tedy jen *společensky zprostředkovaně*; nikoli ještě jako subjekt celospolečenské součinnosti, ale zatím jen prostřednictvím společenské činnosti v rozměru *třídní součinnosti*.

Takto specifikovaný obsah pojmu „způsob života třídy“ naznačuje funkčnost svého uplatnění jako nástroje konkrétně historického postižení reality a odhaluje charakter dialektické spjatosti a přitom i odlišnosti obsahu způsobu života subjektů různého řádu.

Zvláštnost zmiňované *třídní subjektivity* (jako *parciální subjektivity*) i způsobu života třídy jako specifického společenského jevu je v tom, že jsou koneckonců výrazem částečnosti existence individuí, jejich „sociální neúplnosti“, a v obou případech jsou to tedy jevy a kategorie přechodného cha-

(7) Je třeba podtrhnout *základní skutečnost, že třídu jako třídu, tj. již třídu „o sobě“, konstituuje prvotně a především její objektivní ekonomické postavení, její místo v systému společenské výroby*. To, oč nám tu jde, je problém „třídy pro sebe“, třídy vědomé sebe sama, třídy organizující se, třídy *jednající právě jako třída, jako subjekt* v plném smyslu slova.

rakteru. Způsob života dělnické třídy je však — jako pól společenského antagonismu — specifický dále tím, že v činné formě ztělesňuje tendenci ke *kvalitativní změně* společenské reality, včetně sebe sama, že představuje intenci k proměně individua (dělníka) v subjekt na bázi celospolečenské součinnosti.

Proto též třídnost obecného zájmu, která je rozlišujícím atributem socialistického a komunistického způsobu života, se realizuje v jediném smyslu — jako projev zájmu třídního subjektu o *netřídnost* svého společenského postavení a projevu. Životní činnost jako *projev základní kvality socialistického způsobu života* je tedy aktem „odumírání“ třídnosti, projevem třídního zájmu jako modu realizace zájmu obecného, společného.

„Konečná“ budoucnost socialistického způsobu života, a spolu s ním i způsobu života třídy jako relativně svěbytného jevu, je v jeho negaci, neboť se dovršuje jako tato negace — jako *komunistický* způsob života. Jen z této perspektivy může být socialistický způsob života plně pochopen, aniž ovšem smí s ní být zaměňován, neboť je spjat stále s individuem, které si „ještě nevypracovalo plnost svých vztahů“ [Marx 1971 : 119].

Nikoli náhodou je právě při rozboru socialistického způsobu života připomínán — s odvoláním na *Kritiku gothajského programu* — Marxův důraz na skutečnost, že komunistická společnost ve své první fázi, tedy „socialistická společnost, poprvé poskytuje každému člověku reálnou možnost stát se z oddělené ‚dílní osoby‘ plnoprávným členem společnosti“ [Kapustin 1976 : 24]. Zde je důležité také to, že jde o reálnou *možnost*, neboť ta se *uskutečňuje a rozvíjí postupně teprve určitým způsobem činného životního projevu*.

A tím se dostáváme k poslednímu závěru, který zde chceme z Marxových podnětů vyvodit a který tu ovšem můžeme nanejvýš jen naznačit. Vyjádřeno parabolou ke známému výroku z *Německé ideologie*, ani socialistický způsob života — jako jedno z ústředních témat současného společenskovědního výzkumu — nemůže být primárně pro nás stav, který by měl být nastolen, ani ideál, podle něhož se má řídit skutečnost, nýbrž *reálný jev, jímž je překonáván nynější stav*.

V ohledu, který zde sledujeme, je pak tudíž realitou činného uskutečňování rozmanitých a stále ještě i rozporných zájmů, realitou, která překonává, mění i sebe sama, a proto i onu zájmovou rozpornost v sobě, a spolu s tím i svá objektivní a subjektivní východiska, jež může překonávat a měnit jen proto, že je v jejich souvislostech naplňuje, dovršuje a řeší.

Literatura

- Flek, A.: *Objektivní a subjektivní stránka tříd ve společenské organizaci práce*. Sociológia 1977, č. 3.
- Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
- Kapustin, J. I.: *Socialističeskij obraz žizni. Ekonomičeskij aspekt*. Moskva, MysI 1976.
- Marx, K. — Engels, B.: *Německá ideologie*. Spisy, sv. 3. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Ekonomičko-filozofické rukopisy z r. 1844*. In: *Odcizení a emancipace člověka*. Praha, Mladá fronta 1967.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, SNPL 1953.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha, Svoboda 1974.
- Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě I*. Praha, SNPL 1958.
- Růžicka, R.: *Kategorie způsobu života v poznání dialektiky společenského rozvoje*. Sociologický časopis 1980, č. 1.
- Sociologický časopis* 1982, č. 3 (monotematické číslo k celostátnímu sjezdu sociologů).
- Todorov, A. S.: *Způsob života: sociálně třídní dimenze a strukturální prvky*. Filozofický časopis 1976, č. 6.
- Tolstych, V. I.: *Duchovnoje proizvodstvo kak problema istoričeskogo materializma*. Voprosy filosofii 1978, č. 2.

Резюме

Р. Ружи́чка: Маркс и проблематика образа жизни

Статья ориентирована на некоторые важные выводы и плодотворные мысли, вытекающие из трудов Маркса для исследования образа жизни. Автор акцентирует при этом факт единства творческого развития марксизма и процесса неустанного выявления его совокупной ценности.

В первой части статьи рассматривается вопрос предметной (общественной) значимости и логической адекватности образа жизни как научной темы. Ее реальный смысл доказывается на практикуемых Марксом подходах к постижению диалектики процесса воспроизводства человеческой жизни, на стремлении к изображению реальности, закрепленном в противоположностях общественной и индивидуальной сторон жизни, способа производства и способа потребления, материальной и духовной продукции и т. д. В соответствии с этим значение проблематики образа жизни усматривается как раз в тематизации активной стороны жизни людей, что аргументируется, кроме прочего, на марксовском понимании собственности.

В дальнейшем разделе анализируется — в качестве важного стимула решения проблематики образа жизни — марксовское понимание интересов. На его основе специфицируется образ жизни как система реализации дифференцированных интересов посредством проявлений активной деятельности разнообразных субъектов. Основные значения, диалектичность и дифференцированность содержания образа жизни общества, класса (или социальной группы иного рода) и индивидов интерпретируются и аргументируются с использованием основных выводов анализа социального содержания капиталистических экономических отношений, проведенного Марксом. Автор показывает, что например капиталистический образ жизни нельзя распространять лишь на правящий класс. Но в то же время становится очевидным и то, что определение несомненной противоречивости образа жизни пролетариата скорее открывает, чем закрывает проблему определения образа жизни рабочего класса — и класса вообще — как специфического явления.

В заключительной части статьи автор, не претендуя на формулировку окончательных позиций, уделяет внимание содержанию взаимной спецификации образа жизни и субъектов на основных системных уровнях реальности. Важным, кроме прочего, является вывод, что взаимоотношение общего и особенного интересов у господствующего класса представляется как тождество, тогда как у подчиненного класса как противоположность (антагонизм) сторон его интересов, т. е. и как противоположность реализованных интересов, образа жизни. Однако, образ жизни класса явно недостаточно видеть лишь как абстракцию реализации общих и специфических общественных интересов. Реальность явления и реальный смысл категории «образ жизни класса» состоят прежде всего в том, что они косвенно предполагают систему отдельных видов деятельности как соответствие интересов, представляя феномен классового сотрудничества индивидов. Что касается образа жизни рабочего класса при капитализме, то это конкретно означает, что это явление, представляющее плечо общественного антагонизма как исторически необходимое и переходное явление, т. е. явление, олицетворяющее тенденцию к качественному изменению общественной реальности и выражающее класс как субъект.

Указанное специфическое значение понятия «образ жизни класса» выявляет таким образом не только функциональность своего применения как инструмента конкретно-исторического постижения реальности, но показывает также диалектическую связь и в то же время отличия в содержании образа жизни субъектов различного ранга (индивида, класса, общества и т. д.).

Summary

R. Růžicka: Marx and Problems of the Way of Life

The paper draws attention to some important conclusions and impulses ensuing from Marx's work in the area of way-of-life research. Stress is laid on the fact of the unity of the creative development of Marxism and the process of a continuous disclosure of its overall value.

In its first part, the paper returns to the question of the objective (social) relevance and logical adequacy of the way of life as a subject of scientific research. Its meaningfulness is documented on Marx's approaches to grasping the dialectics of the reproduction process of human life, on the intended depiction of reality an-

chored in the contradictions between the social and the individual aspect of life, the mode of production and the mode of consumption, material and spiritual production, etc. In keeping with this, the significance of the way-of-life problems is conceived in the thematization of the active aspect of people's life which is subjected to argumentation, inter alia, in relation to Marx's conception of ownership.

The paper goes on to analyze Marx's conception of interests as an important incentive to solving problems of the way of life. On its basis, the way of life is specified as a system of the realization of differentiated interests through active manifestations of most various subjects. The basic meanings, the dialectical and differentiated character of the content of the way of life of society, class (or social group of another kind) and individuals are interpreted and argued about on the basis of fundamental conclusions of Marx's analysis of the social content of capitalist economic relations. Here it comes to light that, for instance, the capitalist way of life cannot be considered in relation to the ruling class only. Simultaneously, however, it appears with increasing clarity that, by determining the indubitable contradictoriness of the proletariat's way of life, the problem of defining the way of life of the working class — and of class in general — as a specific phenomenon is opening rather than coming to a close.

Therefore, without setting up any claims to the finality of standpoints, attention is finally devoted to the contents of a mutual specification of the way of life and subjects on the basic system levels of reality. Here an important place is ascribed, among other things, to the conclusion that the relation between common and particular interest is conceived by the ruling class as an identity, whereas by the class under control as a contradictoriness (or antagonism) of the aspects of its interests, that is, also as a contradictoriness of realized interests, a contradictoriness of the way of life. At the same time, however, the way of life of a class evidently cannot be conceived only as an abstraction of the realization of general and specific social interests. The reality of the phenomenon and the meaningfulness of the category "way of life of a class" are primarily anchored in the fact that it implies the system of activities as a harmony of interests, that it represents the phenomenon of the individuals' class coordination. In the case of the way of life of the working class under capitalism, it concretely implies its being a phenomenon representing a pole of social antagonism as a historically necessary and transient phenomenon — that is, a phenomenon embodying the tendency to a qualitative change of social reality and expressing the class as a subject.

Thus the specific meaning of the concept "way of life of a class" referred to above not only reveals the functionality of its application as a tool of a concretely historical comprehension of reality, but also indicates the dialectical unity and simultaneous dissimilarity of the content of the way of life of subjects of a different order (individual, class, society, etc.).

O některých aktuálních úkolech historického materialismu v ČSSR*

Podstatným faktorem pro principiální a současně tvůrčí rozvoj historického materialismu je vyvození příslušných důsledků plynoucích z charakteru současné epochy lidských dějin, jejímž obsahem je přechod společnosti od kapitalistické ke komunistické sociálně ekonomické formaci. Rozhodujícím počátkem a kvalitativním předělem tohoto přechodu je Velká říjnová socialistická revoluce, která také má zásadní význam pro stanovení dalších úkolů a funkcí historického materialismu. Nejaktuálnější úkoly, které v této souvislosti na pořad dne staví společenská realita, jsou potřeby budování rozvinutého socialismu, předznamenávající zrod komunistické civilizace. K tomu přistupuje problematika dialektické jednoty boje za socialismus a mír v současném světovém revolučním procesu a klíčové „globální“ problémy současného lidstva, jejichž důsledně humanistické a trvalé zvládnutí je možné jen na bázi organického spojení vymožeností moderní vědy a techniky s přednostmi komunistické sociálně ekonomické formace.

To jsou nebývale komplexní, vskutku planetární problémy, jejichž řešení — týkající se nejen svobody, ale přímo sebezáchovy lidského rodu — vyžaduje maximální aktivitu a maximální pochopení ze strany stále širších vrstev pracujícího lidu pod vedením dělnické třídy.

Historický materialismus se může rozvíjet v duchu odkazu klasiků marxismu-leninismu jedině tehdy, bude-li *filozofickými prostředky* osvětlovat naléhavé otázky doby a bude-li současně neustále *ostřit a zdokonalovat samy tyto prostředky a nástroje lidského poznání*.

Ctižádostí klasiků marxismu-leninismu nikdy nebylo spisovat vědecké spisy podle akademických hledisek tak, aby mohly být beze zbytku vřazeny do existující oficiální klasifikace věd. Chápali svůj úkol jako příspěvek k utváření teoretického vědomí mas o jejich reálných třídních zájmech a zápasech i o skutečných cestách k jejich všestranné emancipaci. Již na samém počátku formulování své vědecké ideologie dospěli Marx a Engels k poznatku, že k jejímu prosazení v dějinné praxi nestačí sám vědecký objev, protože nezbytnou podmínkou jeho realizace je, aby si tento teoretický objev osvojila společenská síla, dělnická třída, a přeměnila jej svou dějnotvornou činností v materiální sílu historického pokroku.

V nerozlučné spojitosti s těmito naléhavými zásadami revolučního hnutí rozpracovali Marx a Engels také principy svého materialistického pojetí dějin.

*) Tato stať je částí *Zprávy o situaci a některých aktuálních úkolech historického materialismu v ČSSR*, která byla projednána na zasedání vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV dne 26. listopadu 1982 za řízení předsedy kolegia člena korespondenta ČSAV L. Hrzala. Zpráva byla zpracována doc. dr. Jindřichem Filipcem, DrSc. s využitím připomínek a podkladových informací skupiny vědeckého kolegia ve složení: prof. dr. V. Brychnáč, CSc., doc. dr. O. Baudyš, CSc., dr. M. Formánek, CSc., prof. dr. L. Holata, CSc., prof. dr. J. Mužík, CSc., prof. dr. V. Seiler, DrSc., doc. dr. L. Sobotka, CSc., prof. dr. R. Šíma, DrSc., dr. M. Svoboda, CSc., doc. dr. L. Tomášek, DrSc., doc. dr. F. Zich, CSc. Vědecké kolegium přijalo předloženou analýzu po podnětné rozpravě s tím, že bude po zpracování připomínek publikována na stránkách odborných filozofických a sociologických časopisů v ČSSR jako východisko k rozvinutí diskuse. V širším rozsahu ji otiskne Filozofický časopis.

Na základě obdobné „společenské objednávky“, a to potřeb boje proti narodnickému pojetí dějin, napsal Plechanov svoji práci o úloze osobnosti a v bezprostřední souvislosti s nutností vyvrátit iluze o „nekapitalistickém“ vývoji Ruska k obščinnému socialismu zpracoval Lenin svoji studii *O vývoji kapitalismu v Rusku*.

Kritériem efektivnosti práce v oblasti historického materialismu tudíž je, jak přispívá:

1. k objasňování filozofických aspektů současných problémů výstavby socialismu a úkolů revolučního hnutí v současném třídně rozděleném světě;
2. k přípravě teoretických podkladů pro rozhodování stranických a státních orgánů a k řízení společenských procesů na všech jeho stupních;
3. k utváření vědecky založeného vědomí širokých lidových vrstev, k pochopení souvislosti mezi bytím a vědomím, rozvíjení třídně politické a pracovní aktivity a k zušlechťování potřeb a činností lidí ve směru ideálu všestranného rozvoje osobností všech členů společnosti;
4. k zdokonalování teoretické a kategoriální vybavenosti vlastního oboru a k účinnému zvyšování metodologické báze konkrétních věd, zejména věd společenských.

Bedlivější rozbor této vazby rozvoje marxisticko-leninské teorie a revoluční praxe ukazuje, že povaha toho či onoho historického úkolu (a praktické potřeby hnutí) předurčovala vývoj toho či onoho vědního oboru a speciální metodu rozboru, popřípadě určité nejvhodnější spojení disciplín a metod k jeho optimálnímu, adekvátnímu teoretickému uchopení. V souvislosti s určitými úkoly revolučního hnutí, které ovšem zasahuje celé delší období novodobých dějin, se také zformovalo jádro struktury marxismu sestávajícího z tří součástí: dialekticko- a historicko-materialistické filozofie, politické ekonomie a vědeckého socialismu či přesněji řečeno vědeckého komunismu. Zkušenosti ukazují, že s rozvojem reálného socialismu v ucelený systém rozvinuté socialistické společnosti vznikají v souvislosti s kvalitativně novými úkoly řízení celospolečenských procesů nové nároky na intenzivní rozvoj uvnitř disciplíny a některé diferenciační a integrační procesy (vyčleňování a přičleňování různých vědních oborů a disciplín), což je nezbytné pro stále uvědomělejší tvorbu dějinného procesu a vědecky založené utváření i sebeutváření nového člověka. Tento proces se již rozvíjí na vlastní bázi socialistické společnosti.

Objektivní potřeba a povaha soudobého socialismu je jednou z okolností, která dodává diskusím rozvíjejícím obor, zpřesňujícím jeho předmět a metodu nejen naléhavý poznávací, ale i prakticko-politický význam. I když jsou známy případy scholastického vedení diskusí o předmětu a metodě historického materialismu, nelze z tohoto známého negativního jevu vyvozovat paušálně odmítavé stanovisko k upřesňování předmětu a metody historického materialismu vůbec.

Diskuse, upřesňující čas od času předmět oboru, jsou výsledkem jeho rozvoje, nikoli známkou slabosti. Na tuto okolnost ukázal ostatně již ve starší československé diskusi o historickém materialismu L. Hrzal: „Na tvrzení, že diskuse o předmětu a metodě historického materialismu jsou neužitečné, je jenom část pravdy. Je zde nebezpečí, že by se diskuse mohly stát scholastickými, kdyby se jen akademicky debatovalo. Diskuse musí vést současně k tomu, abychom své názory a stanoviska ověřovali praxí, tj. abychom na řešení konkrétních problémů dokazovali pravdivost a správnost našich názorů. Jakmile však přistupujeme k určité, konkrétní problematice v oblasti historického materialismu, činíme tak již s určitým názorem na předmět a metodu historického materialismu. Proto nelze odtrhovat jedno od druhého. Je třeba současně praco-

vat na studiích syntetické povahy, zkoumat nejobecnější otázky předmětu a metody, ale také nelze čekat, až bude zcela vyjasněna problematika předmětu“ [Hrzal 1958].

Jednoznačně se prokazuje těsná souvislost mezi pojetím předmětu a systémem kategorií a zákonů, úrovní rozvinutosti logiky oboru.

Sovětští filozofové důsledněji a konkrétněji spojují *zkoumání mezipředmětových vazeb* historického materialismu s analýzou vnitřní problematiky historického materialismu.

V Československu je zřejmá slabina v zaostávání práce na teoreticko-metodologických základech historického materialismu a v nedostatečném rozvíjení jeho vztahu ke konkrétním společenským, přírodním a technickým vědám.

Řešení tohoto úkolu předpokládá také dělné pochopení jednoty všech součástí marxismu-leninismu při výzkumu výstavby rozvinutého socialismu. Otázky předmětu, teorie, metody a systému historického materialismu je tudíž nutno daleko důsledněji než dosud rozpracovávat ve spojitosti s otázkami vědeckého komunismu, politické ekonomie a ovšem také marxistické sociologie, historiografie apod.

Nové úkoly vědeckého plánování a řízení společenského rozvoje, jejich celospolečenský (systémový, komplexní) charakter, si vynucuje i intenzivní vnitřní vývoj všech vědních oborů, včetně nových disciplín, jejich efektivní, tj. přiměřenou institucionalizaci a relativně samostatné badatelské úsilí. Vyžaduje jejich všestrannou spolupráci.

Objektivní společenská potřeba vedla k vyčlenění marxisticko-leninské sociologie (včetně jejích četných úsekových disciplín) a podněcuje krystalizační tendenci směřujících k ustavení nových odvětví pokrývajících např. oblast vědy, kultury, hromadných sdělovacích prostředků apod.

Nová úroveň diferenciací a integrace ve vědě v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti nevede fatálně k jakémusi „ochuzení“, či dokonce „ohrožení“ historického materialismu. Jde vlastně — v souladu se společenskými potřebami — o jeden z projevů uskutečňování filozofie ve smyslu předpovědi klasiků. Intenzivnější rozvoj poznání v dalších oblastech znamená zpětné obohacení historického materialismu, jež přináší podněty k novým syntézám. Předpokladem tohoto poznávacího efektu je ovšem zachování relativní svébytnosti a tvořivý rozvoj samotného historického materialismu.

Plně pokrytí rozmanité stránky společenské skutečnosti a vystihnout současně hlubinné podstatné procesy znamená mimo jiné stanovit co nej přesnější hranice mezi jednotlivými vědními obory a nejen formálně, ale fakticky, účinně rozvíjet proces integrace poznatků, vytvářet fundované syntézy, jež jsou bez účasti filozofie nemyslitelné.

Na potřebě stanovit jasné meze oborů nic nemění fakt, že sama skutečnost nezná nějaké metafyzické hranice. Existují ovšem relativní, leč nicméně dostatečně určité hranice, jež oddělují předměty, jevy a procesy podle objektivní odlišnosti jejich kvality, podstaty, projevující se nutnými, obecnými, opakujícími se vlastnostmi. Vzhledem k těmto relativním hranicím celých souborů předmětů, jevů a procesů je i na úrovni klasifikace věd nejprve nutno tyto hranice vymezit. Každá nepřesnost ve vymezení předmětů jednotlivých společenskovědních oborů tak zakládá v zárodku mimo jiné vznik mezer a výpadků v celkovém souhrnu zorných úhlů skládajících komplexní syntetický pohled vědy na skutečnost.

Jak ukazují výsledky sovětské diskuse, jde dnes již nejen o přebírání teoretických a metodologických poznatků jiných věd, ale o nový náročný interdisciplinární úkol týkající se *sladění metodologie výzkumů*. Každá věda vychází z určitých předpokladů a abstrakcí. Má vnitřní logiku, charakteristické spo-

jení kategorií, pojmový aparát, systém zobecnění a argumentace, které odrážejí různé řezy a složky mnohostranného života.

Sít zásadních vazeb historického materialismu s konkrétními vědami je u nás rozprostřena velmi nerovnoměrně. Až na řídke výjimky chybí systematické spojování práce v této oblasti s politickou ekonomikou a mimořádně slabé je tu i vzájemné pouto s historickou vědou. A přece právě tyto dvě vědy jsou pro vypracování uceleného marxisticko-leninského pohledu na skutečnost fundamentální. Zcela speciální význam pak má historiografie a politická ekonomie právě pro *historický materialismus*, tj. pro *materialistické pojetí dějin*. Je věcí našich historiků a politických ekonomů, aby posoudili, jak a nakolik usilují *ze své strany* o navázání a rozvinutí této životadárné vazby. Pokud jde o pracovníky v oblasti historického materialismu, nutno bohužel konstatovat, že monografie či studie na toto bytostné téma (včetně doktorských a kandidátských prací) jsou řídkou výjimkou.

Poněkud jasnější obraz se vytvořil na pomezí filozofie a vědeckého komunismu. Podobně jako v oblasti vztahu filozofie — vědecký komunismus, podařilo se vyjasnit do značné míry i *vztah historický materialismus — sociologie*. Ustálila se představa o sociologii jakožto hraniční disciplíně mezi historickým materialismem a ostatními společenskými vědami, která ovšem na rozdíl od historického materialismu zkoumá sociální procesy a činnosti lidí v rámci konkrétních historicky vymezených společenských formací (Kelle, Kovalzon). Shodujeme se také v podstatě s charakteristikou, že marxisticko-leninská sociologie, jejímž teoretickým základem je historický materialismus, není totožná s filozofií, ale je s ní organicky spjatá (Jovčuk, Charčev, Jadov). To, že v některých základních otázkách vztahu historického materialismu a sociologie je vcelku jasno, neznamena, že — jak správně zdůrazňuje akademik Sirácky — velmi mnohé nezůstává předmětem diskusí. Nikoli bez problémů je i dosti obecně přijímaná definice sociologie jakožto nefilozofické disciplíny. Tato definice má určitou slabinu v tom, že vlastně mlčky přechází jednotný a obecný filozofický základ veškeré marxisticko-leninské společenské vědy jako celku i všech jejích konkrétních oborů. Kromě toho je uvedené vymezení převážně negativní. Chce-li se jím vyjádřit, že marxistická sociologie není filozofií, pak to platí o všech ostatních společenskovědních oborech, které rovněž nejsou filozofií. Jelikož však marxisticko-leninská filozofie je metodologickým základem všech věd, aniž by pro jejich definování stačila označení „nefilozofický“, zdá se, že také výše uvedená definice sociologie jako nefilozofické disciplíny nevyhovuje některým základním požadavkům kladeným na vědeckou definici.

Důraz na velmi striktní vymezení předmětu historického materialismu např. vůči marxistické sociologii, vědeckému komunismu, či jednotlivým společenským vědám) neznamená, že jednotliví pracovníci v oboru historického materialismu nemohou ve svých výzkumech spojovat tento filozofický přístup převážně s některou konkrétní vědou, či dokonce s několika vědami. Pro řešení některých problémů je takovýto postup dokonce nezbytný. Kromě toho se i zde potvrzuje — co je dobře známo odjinud — že totiž právě na styku různých vědních disciplín se často vyjevují ty nejpodnětější vědecké otázky i nadějně cesty jejich řešení. Toto řešení ožehavých problémů společenské teorie a praxe výstavby rozvinutého socialismu, které přesahuje striktně pojaté meze jednotlivých vědních disciplín, napomáhá nepřímou, ale nikoli bezvýznamně, při dodržení odpovídajících metodologicko-teoretických postupů, také k identifikaci a zpřesňování filozofických hledisek. I když takové práce nemohou ve všech případech být zařazeny beze zbytku do striktně vymezeného „registru“, posouvají poznání vcelku a přispívají i k ujasňování filo-

zofických otázek, k ujasňování teorie a metody materialistického pojetí dějin. Jde u nás především o velmi různorodé monografie takových autorů, jako jsou Adam, Bauch, Baudyš, Berka, Brožík, Brychnáč, Cíger, Černík, Duda, Filo, Filipcová, Filipec, Grulich, D. Hajko, Halečka, Holata, Houška, F. Hronský, Hrzał, Hrůza, Huláková, Charvát, Kohout, Kuklínková, Kutta, Loukotka, Matouš, Mužík, Netopilík, Popelová, Richta, Ruml, Rychtařík, Seiler, J. Suchý, Šolcová, Tomášek, Vajda, Zelený, Zvara a další. Všechny tyto práce potvrzují zkušenost, že nejen rozpracovávání teoreticko-metodologických principů přispívá k postupu poznání od povrchu konkrétních jevů k jejich podstatě (či k podstatám různých řádů), ale také naopak: toto odkrývání podstaty konkrétních jevů může obohacovat kategoriální a metodologické instrumentarium vědy vůbec a historického materialismu zvláště.

Při dodržení metodologické čistoty nejde o jakýsi nežádoucí „výlet“ filozofů do konkrétní vědy. Poznávací efekt takového kombinovaného, syntetizujícího přístupu k určitému problému ze strany konkrétního vědeckého pracovníka (či konkrétního vědeckého kolektivu) tudíž nejen nevylučuje, ale naopak nevyhnutelně předpokládá velmi přesné vymezení předmětů a metod použitých vědních disciplín. Možno konstatovat, že vztah mezi přesností předběžného vymezení oborů a poznávacím efektem syntetické výzkumné procedury je přímo úměrný.

Metodologická funkce historického materialismu se zvláště výrazně projevuje při řešení *víceoborových témat*. Její naplnění a znásobení předpokládá aplikaci této metody v jednotě všech součástí marxismu-leninismu. To se projevuje jak ve vztahu historického materialismu ke společenským, tak přírodním i technickým vědám. Typickým příkladem plodnosti a nezbytnosti důsledného uplatňování historicko-materialistické metody je výzkum problematiky vědeckotechnické revoluce. Na jejím řešení byl v československé vědě vykonán značný kus dobré práce, která přinesla nesporné pozitivní výsledky. Současně ovšem jak známo vyjevila některá bílá místa týkající se také rozpracování historicko-materialistických kategorií a přístupů. Překonávání těchto nedostatků je normálním, zákonitým jevem provázejícím veškeré vědecké poznání. Významnými stupni tohoto procesu u nás jsou zejména československo-sovětské práce *Člověk—věda—technika* a *Věda a socialismus*, které se setkaly s kladným oceněním jak v ČSSR, tak v dalších socialistických zemích. Tyto práce také naznačují, že řešení konkrétních společenských jevů, jako je například vědeckotechnická revoluce, nejen že předpokládají uplatnění historicko-materialistické teorie a metody, avšak také naopak svým přínosem aktivně napomáhají při rozvíjení tohoto teoreticko-metodologického základu.

Pod zorným úhlem Vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV nutno mít na paměti celý komplex marxisticko-leninské filozofie a všechny její *vazby k ostatním vědám o člověku i ke skutečnosti jako celku*. V tomto rámci otázky vědeckotechnické revoluce představují jedno z fundamentálních všepromikávajících témat, jež ovšem má ve filozofii své místo vedle témat a vazeb dalších. To se týká například problematiky sociálně třídní struktury, životního způsobu, sociálního plánování a prognózování, vedoucí úlohy dělnické třídy, utváření vědomí a jednání socialistického člověka a jeho vztahu ke kolektivu i řady jiných témat, kde bylo v Československu dosaženo některých dobrých, mezinárodně srovnatelných výsledků, jež však především rozevírají mnohé nové nezodpovězené otázky a cesty jejich řešení. Správným směrem také byly rozvinuty první zárodky ohnovené práce na poli marxisticko-leninské etiky (viz příslušný materiál Vědeckého kolegia pro filozofii a sociologii ČSAV). Tím, že do zorného pole základního výzkumu ve filozofii se dostávají opět otázky zápasu o novou *mravnost*, byly nesporně pootevřeny ces-

ty k rozšíření dosahu práce i společenské odpovědnosti filozofů při utváření osobnosti socialistického člověka. Dále bude třeba věnovat opět pozornost otázkám vazeb mezi historickým materialismem a estetikou, resp. celým oborem uměnovědy, která má své výrazné místo v dějinách české a slovenské filozofie. Zvlášť naléhavý je mezioborový výzkum povahy a funkce umění budovaný na principech historického materialismu v současných podmínkách budování rozvinutého socialismu, kdy jeho výsledky mohou významně napomoci v procesu utváření socialistického vědomí a jednání, v zápase strany o mysl a srdce lidí. Vedle pravdy a nové mravnosti také kategorie *krásy* nemůže v tomto boji za všestranný rozvoj všech členů společnosti zůstat mimo pozornost naší filozofie.

Podobně je tomu s vazbami mezi filozofií a dalšími společenskými vědami, v nichž historický materialismus může sehrát velmi podnětnou roli.

Klíčové místo v tomto interdisciplinárním usilování má výzkum politických procesů a jejich zákonitostí v souvislosti s prudkým vzrůstem významu politických činností v procesu přeměny světa a budování rozvinutého socialismu. Zatím je tento výzkum značně torzovitý, přžívá v něm orientace na formy a jejich popis, málo je analyzován samotný živý politický proces, soustava politických vztahů.

Poněkud větší pozornost je věnována otázkám řízení a programování. Není však vždy důsledně sledována souvislost sociálního a politického řízení a programování. V prognózách citelně chybí prognóza politických procesů. Malá pozornost je věnována sbližování a rozkvětu socialistických národů. V souvislosti s rozvojem vědeckého komunismu bude třeba prohloubit spolupráci s historickým materialismem na výzkumu styčných problémů vztahu filozofie a politiky při budování rozvinutého socialismu.

Pokud jde bezprostředně o vztah práce na úseku historického materialismu k problematice státu, revoluce a dalších otázek týkajících se politického systému, nutno bohužel konstatovat, že tato práce nejen zaostává za společenskými potřebami, ale stagnuje i ve srovnání s dávnou minulostí a s tradicí marxisticko-leninské filozofie v ČSSR. Právě otázkám přechodu od kapitalismu k socialismu, problematice obecného, zvláštního a jedinečného v uskutečňování socialistické revoluce, otázkám diktatury proletariátu a jejích historických proměn byla u nás v minulosti i na úseku historického materialismu věnována značná pozornost. Teze, že tyto otázky lze v podstatě přenechat vědeckým institucím zabývajícím se teorií státu a práva, dějinami KSČ či vědeckým komunismem, nemůže obstát, protože ke škodě věci přehlíží nezastupitelnost historickomaterialistického, tj. filozofického přístupu k této ústřední otázce marxismu-leninismu. Tento přístup ke kategorii státu a revoluce — v teoretickém i akčním plánu — patřil vždy k jádru teoretického úsilí klasiků marxismu-leninismu. Jeho význam je i dnes svrchovaně aktuální: je bytostnou součástí socialistického humanismu, osmysluje v jeho duchu na každé etapě vývoje jak dějinný směr a cíle fungování socialistického politického systému, tak speciální kategorie a metodiku jeho historické, právní, sociologické a veškeré další konkrétní vědecké analýzy. Kromě toho intenzivnější pěstování historickomaterialistického přístupu k těmto otázkám v Československu by mohlo přispět k dokreslení značného tvůrčího přínosu KSČ na cestě uplatnění mezinárodně závazných leninských principů v našich konkrétních podmínkách. To se týká jak teoretických otázek přechodu od kapitalismu k socialismu, tak současné problematiky budování rozvinutého socialismu. Také význam vyplnění této mezery pro boj s tzv. eurokomunismem je více než zřejmý.

Historický materialismus není však jen metodologickou základnou společenských věd, ale má — i když v jiné rovině — svůj závažný význam i pro

vědy přírodní a technické. Poskytuje pracovníkům těchto oborů vědeckou základnu pro pochopení a ovlivnění procesu realizace vědeckých objevů ve společenské a koneckonců výrobní praxi. Studium výsledků přírodních a technických věd ovšem poskytuje současně jak informaci o přírodě, tak také informaci o člověku a společnosti v té které konkrétně historické fázi jejich vývoje. Proto Marx a Lenin považovali studium dějin přírodovědy, techniky a průmyslu za organickou součást dějin lidstva. Bez této informační dimenze je také další rozvoj historického materialismu nemožný. Zkušenost ze společenské a koneckonců výrobní praxe však také potvrzuje, že pro představitele přírodních a technických věd má značný význam vědecké pochopení historiko-společenské zakotvenosti jejich vědecké práce. Znalost ekonomických, politických a všech dalších sociálních souvislostí a zákonitostí je důležitou podmínkou maximálně uvědomělého překonávání mnohotvárných bariér, které u nás stojí v cestě pronikání vědeckých a technických objevů do vědomí pracujících a zejména do materiální praxe. Také v této souvislosti je *metodologická, světonázorová* a — jak by se dalo říci slovy K. Marxe — přímo *prakticky převratná funkce historického materialismu* pro naše přírodovědce a techniky součástí optimálního plnění jejich úlohy při budování rozvinuté socialistické společnosti.

Pěstovat vzájemné styky mezi historickým materialismem na straně jedné a přírodními a technickými vědami na straně druhé znamená pro vědecké pracovníky v oblasti historického materialismu především seznamovat se s těmi jejich nejnovějšími objevy (včetně objevů lékařských věd), které mají zásadní význam pro utváření lidského vědomí a jednání (společenského i individuálního). Máme zde na mysli poznatky o utváření člověka a lidské společnosti ve smyslu fylogenetickém a ontogenetickém.

Setkání filozofů s přírodovědci a techniky potvrzují, že z jejich spolupráce může vzejít nejen řada cenných syntéz osvětlujících proces antropogeneze a sociogeneze, avšak že objasnění těchto genetických procesů také může přinést podnětné poznatky pro odkrývání dalších, hlubších vrstev historicky se proměňující podstaty člověka a struktury osobnosti, pro zodpovězení otázky jejího „zdokonalování“, zastupitelnosti či nezastupitelnosti některých lidských činností, pojetí „všestrannosti“ v rozvoji osobnosti atd. To vše jsou ovšem právě centrální otázky historického materialismu a vlastně marxisticko-leninské filozofie vůbec. Pozitivní odpovědi na tyto otázky jsou také nejpádnejším argumentem proti různým podobám redukcionismu i spiritualismu, s nimiž se setkáváme jak v naší odborné literatuře, tak ve vulgární podobě různých pověr a předsudků každodenního života.

Velká pozornost byla v různých diskusích o předmětu historického materialismu věnována shodám a rozdílům mezi povahou přírodních a společenských věd. I když ve veřejnosti — a budiž připomenuto, že také v části vědecké veřejnosti — existují ještě v těchto otázkách některé nejasnosti, přece jen se tu leccos změnilo k lepšímu. *Uplatnění matematických metod* v sociologii, politické ekonomii, využívání výpočetní techniky v archeologii, lingvistice a estetice, právě tak jako aplikace metody modelování, simulace, algoritmizace společenských procesů atd., to vše postupně alespoň do určité míry přispělo k oslabení tendence ke striktnímu dělení věd na exaktní přírodovědu a jakousi společenskovědní „beletristiku“ či „poezii“. Také dnes se můžeme setkat s tímto přístupem odmítajícím někdy vůbec verbální vyjadřování ve vědě jako zásadně nepřesné. Za kritérium vědeckosti se tu označuje například matematizace. Základem tohoto pojetí je pozitivismus vedoucí mimo jiné k fetišizaci kvantitativních stránek skutečnosti a k postupnému vyloučení zřetelů kvalitativních. Ve společenských vědách to znamená potlačení *kategorii obsahu*,

smyslu a významu, které jsou právě pro postižení specifiky lidské činnosti a kvalitativní odlišnosti sociálně ekonomických formací rozhodující. Není bez zajímavosti, že na módní kult matematizace reagoval na nedávném světovém sociologickém kongresu v Mexiku bývalý předseda Světové sociologické asociace Himmelstrand koncepcí požadující spojení matematických metod s historickým materialismem! Není také sporu o tom, že naše společenská věda musí účinněji používat matematických metod a moderní výpočetní techniky vůbec. Zásadní metodologické podněty jsou ostatně v tomto směru dány v pracích Marxe, Engelse i Lenina, kteří v teorii i ve vlastní výzkumné práci vytyčili možnosti i meze matematiky ve společenskovědním poznání.

Aplikace matematiky však nepředstavuje ani signum vědeckosti ani rozhodující kritérium exaktnosti. Vždyť dokonce samo pojetí matematiky a principy matematizace jsou zvláště v posledním období předmětem střetu zásadně protikladných filozofických škol, v nichž jde o otázku vědeckého zdůvodnění samých filozofických základů i gnozeologicko-ontologických předpokladů matematiky. Pokud jde o společenské vědy, znamená vpravdě koperníkánský převrat nikoli matematizace, ale Marxův objev materialistického pojetí dějin.

Bytosným principem jeho rozvoje musí být dialektické, tedy také vzájemné *spojení filozofie s politikou komunistické strany*. V souvislosti s teoretickým zkoumáním žhavých problémů společenské praxe se také otevírají plodné cesty řešení naléhavých metodologických otázek. Dialektika věci je ovšem taková, že hlubší poznávání aktuálních problémů praxe si vyžaduje stále adekvátnější a přesnější metodologický aparát, a naopak zdokonalování a zpřesňování metodologického aparátu je možné jen v těsném spojení s výzkumem „metody“ reálného pohybu objektivní reality jakož i metody její praktické přeměny lidmi.

Vstup historického materialismu do badatelského pole kterékoli konkrétní vědy si vyžaduje určité zprostředkování odpovídající její specifické materii a předmětu jejího zájmu. V tomto zprostředkování fungují proto zcela zákonitě speciální metody jednotlivých věd, bez nichž nelze odkrýt, *jak* se obecně projevuje ve zvláštním a jedinečném. Svérázným problémem je tu ovšem *sociologie*. Nikoli proto, že by zde nebyla na místě speciální metoda. Také sociologie jako kterákoli jiná společenská věda zkoumá svůj objekt tak, že metodologické principy historického materialismu prozařují skutečnost prizmatem speciální sociologické metody. Máme zde dokonce co činit s řadou metod adaptovaných k specifické problematice jednotlivých úsekových sociologií. Klade se jenom otázka, zda kromě této speciální metody (resp. velmi si blízkých metod) má v sociologii své místo ještě nějaká obecná sociologie *vedle* historického materialismu. Je mimo rámec možností této analýzy, aby na tuto otázku dala vyčerpávající odpověď.

Sama definice marxistické filozofie jakožto vědy o nejobecnějších zákonech přírody, *společnosti* a lidského myšlení v sobě bezprostředně zahrnuje rozšíření platnosti materialistické dialektiky na pohyb společnosti. Dialektický a historický materialismus, materialistická dialektika a materialistické pojetí dějin jsou organické součásti jednotného systému marxisticko-leninské filozofie. Věci si nelze představovat tak, že nejprve vznikl dialektický materialismus, který by byl teprve poté aplikován na lidskou společnost. Rekonstrukce vzniku marxistické filozofie dokazuje, že objektivní potřeby třídního boje vedly Marxe a Engelse k přechodu od revolučního demokratismu k vědeckému komunismu, což bylo nerozlučně spjato s formulací principů dialektického a historického materialismu. Tak jako tehdy, platí i dnes, že nejen „historický materialismus je nemyslitelný bez dialektického, ale ani dialektický materialismus není možný bez historického“ (Glezerman).

Toto těsné vnitřní sepětí dialektického a historického materialismu ovšem neznamená, že historický materialismus se beze zbytku kryje s dialektickým materialismem, že nemá svůj specifický předmět a obsah.

V sovětské diskusi bylo poukázáno na to, že je nepřijatelná zjednodušující představa, která se objevuje i u nás, že historický materialismus má jakoby dvojitý obsah, filozofický a nefilozofický (sociologický) a také dvě řady kategorií (kritizovány byly pokusy takové kategorie striktně oddělit). Takové pojetí vede nutně k podceňování filozofického aspektu historického materialismu.

Ve skutečnosti nejde o dvě metafyzicky odtržené části, ale o dva aspekty: sociálně filozofický, zahrnující materialistické řešení základní filozofické otázky v životě společnosti, a obecně sociologický, všímající si celého komplexu společenského pohybu. Někdy je navrhováno včlenění dalšího aspektu, humanitního, tj. dějin lidí jako historie jejich individuálního rozvoje.

Ve filozofii je velmi závažným úkolem intenzivněji zkoumat proces vývoje, formovat teorii vývoje, směru, výsledku, mechanismů a kritérií vývoje ve společnosti. Znamená to prozkoumat strukturu formací z hlediska obecných dialektických zákonitostí. Jak zjišťují sovětsí filozofové, je nutné respektovat jednotu mezi typem sociálního uspořádání, organizace života lidské společnosti a kvalitativně svérázným konkrétním stupněm či jevovou podobou jejího rozvoje.

Pro *pochopení úlohy společenského subjektu*, která s rozvojem socialismu jak známo vzrůstá, má zásadní význam rozpracovávání odpovědi na základní filozofickou otázku v těchto nových společenských podmínkách. Vztah člověka k zákonitostem pohybu přírody se v některých směrech shoduje, ale v některých liší od jeho vztahu ke společenským zákonitostem. Rozdíl souvisí mimo jiné se známou dvojakostí role člověka ve vztahu k dějinám, kdy vystupuje současně jako autor i jako herec dějinného dramatu. Kvalita zákonitostí společenského pohybu je však dána právě tím, že jsou to zákony *společenské*, tj. *lidské činnosti*, jejímž prostřednictvím se realizují, reprodukují a proměňují. Mezi objektivní společenskou zákonitostí či společenskými vztahy na straně jedné a více či méně uvědomělou činností lidí na straně druhé existuje dialektická jednotka. Je však třeba důsledně respektovat, že jsou to *objektivní* společenské zákonitosti a vztahy, které určují sociální konkrétnost a směr činnosti lidí v dějinách i charakter výsledků této činnosti. Analýza společenských vztahů je klíčem k pochopení historicky se vyvíjející sociální podstaty člověka a jeho činnosti. Současně s tím tu však je revoluční praxe společenského subjektu, ideje, lidská aktivita. Dějiny neexistují mimo činnost lidí, mimo společenskou praxi a naopak.

Důraz na *činnostní* východisko, který zazněl v nedávných sovětských diskusích o historickém materialismu souvisí s Marxovým pojetím lidské činnosti jako způsobu existence člověka: „Jaká je životní činnost individuí, taková jsou ona sama.“ Díky činnosti je společnost nejen společenským pohybem, ale také předmětným bytím. Proto činnostní východisko odpovídá principu materialistického monismu a postihuje dialektickou jednotu objektivního a subjektivního v tvorbě dějin lidmi. Složitým a teprve náznakově řešeným problémem je v této souvislosti otázka vztahu mezi duchovní produkci a společenským bytím v hranicích a za hranicemi odpovědi na základní filozofickou otázku.

Značný dluh máme v oblasti historického materialismu na poli *rozpracovávání dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů*. Docházelo tu u nás i jinde k výkyvům, které sice měly své konkrétně historické podmínky, avšak ty je mohou pouze vysvětlit, leč nikoli ospravedlnit. Principy materialistického pojetí dějin nutno totiž uplatňovat také na sám vývoj marxismu i na samu výstavbu socialismu, kde přes rostoucí úlohu subjektivního faktoru nadále, i když

v kvalitativně novém kontextu, společenské bytí určuje společenské vědomí. Zmíněné výkyvy se například v bezprostředně poválečném období projevily v jednostranné víře, že nové výrobní a vlastně již samy socialistické vlastnické vztahy automaticky zrodí socialistického člověka a s ním veskrze nový způsob života, a to vše hned v celospolečenském měřítku. Výrazem druhé krajnosti bylo v naší společenské vědě později takové slovní a spíše technicistní vzývání faktorů výrobních sil, které ovšem nemohlo účinně napomáhat při urychlování vědeckotechnického rozvoje v praxi.

V současné době v Československu trvá poměrně zaostávání v historicko-materialistickém rozpracovávání problematiky výrobních vztahů. Přežívá porůznu například povrchní pojetí vlastnictví, které nerespektuje a neanalyzuje celou strategii a taktiku dynamizace výrobních vztahů ve směru dalšího rozvoje komunistické sociálně ekonomické formace. To je ovšem jen jedna ze slabín teoretického výzkumu na tomto poli. Je proto třeba ocenit nedávno vydané monografické číslo Filozofického časopisu, kde se této problematiky ujali někteří naši filozofové.

Rozvoj historického materialismu umožňuje nalézt dialektickou syntézu v praktickém řešení vztahu mezi výrobními silami a společenskými poměry socialistické společnosti, což ovšem předpokládá soustavné tvůrčí rozpracovávání teze o růstu úlohy a konkrétních determinacích subjektivního činitele. Právě v těchto souvislostech plasticky vystupuje do popředí naléhavá myšlenka XVI. sjezdu KSČ: „Určujícím činitelem intenzifikace a nejmocnějším zdrojem růstu produktivity společenské práce je věda a technický pokrok. Uskutečňování vědeckotechnického rozvoje je vpravdě revoluční úkol celé naší společnosti“ [XVI. sjezd 1981 : 26]. Usnesení komunistické strany také ukazují praktickou cestu realizace této myšlenky, která konkretizuje a rozvíjí Marxův poznatek, že idea se může stát materiální silou jen tehdy, když si ji osvojí masy, když ji vezmou za svoji věc. To také mimo jiné vyžaduje od společenskovědních pracovníků uvedení procesu vědeckotechnického pokroku do širších kontextů socialistické revoluce v národních i mezinárodních souvislostech a posílení jeho historické podmíněnosti danou etapou vývoje komunistické sociálně ekonomické formace v současném třídně rozděleném světě. Hlubší objasňování těchto problémů se nemůže obejít bez soustavného tvůrčího, tj. se životem spjatého rozpracovávání historickomaterialistických přístupů k otázkám rozvinutého socialismu, jeho obecných, zvláštních a jedinečných rysů, k problematice socialistického státu a revoluce v celistvosti pohybu reálného socialismu (v rovině politické, sociálně ekonomické, výrobní, vědeckotechnické, kulturní atd.), k otázce dialektiky prostředků a cílů na cestě ke komunismu.

Zásadní význam pro hlubší pochopení této cesty od dneška k bližším i vzdálenějším zítřkům má *kategorie zprostředkování* v procesu praktického uskutečňování vědeckých objevů a idejí v dějinách lidstva. Jde na první pohled o abstraktní filozofickou problematiku, která však — je-li rozvíjena v leninském duchu — může leccos objasnit z hlediska potřeb praxe budování rozvinutého socialismu. Kategorie zprostředkování se totiž týká dialektiky prostředku a cíle, procesu realizace ideálních projektů v zákonitě časové *posloupnosti* a *rozporuplnosti*, která se pochopitelně vyjevuje také v podmínkách socialismu.

V každodenním životě tyto rozpory na vlastní kůži zaznamenáváme, ale v teorii jsme je po léta obcházel, což také do jisté míry podvazovalo jejich řešení. Pštroší postoj k rozporům za socialismu ovšem znamená přistupovat k nim nakonec jako k začarovanému kruhu, proti němuž všichni horlí, ale kdekdo říká, že se s ním nedá nic dělat. To ovšem může postupně vést k tomu.

že původně neantagonistické rozpory se mohou vyhrotit tak, jak na to upozornil ve statí *Dialektika společenského života* akademik P. N. Fedosejev [Fedosejev 1981].

Rozpor obsažený například v kategorii zprostředkování spočívá již v tom, že člověk, chce-li dosáhnout určitého cíle, musí nejprve sáhnout k prostředkům, které právě samy o sobě ještě tímto cílem nejsou. Na to často naráží pseudoradikální netrpělivost, která si žádá nemožné, totiž dosažení cíle bez prostředků. Uvedený metodologický a bytostně dialektický princip obsahuje některé důležité rozpory, jejichž řešení ve vztahu k úkolům budování rozvinutého socialismu jakožto nižší fáze komunistické sociálně ekonomické formace naznačil již K. Marx v *Kritice Gothažského programu*.

Nemáme zde co činit se schématem, v němž by prostředek a cíl byly metafyzicky odtrženy a jedno prostě následovalo po druhém. Jde o dialektické prolínání jednoho druhým, kde zprostředkování cílů představuje jednotu protikladů. Zásadní význam tu má i kategorie sociálního času a konkrétní historické podmíněnosti všech rozporů, z nichž každý rozevírá řadu palčivých teoretických a praktických problémů. Tak například za zády mechanismů podněcujících pracovní iniciativu mas působí u nás některé anti-mechanismy, které tvrdošíjně reprodukuji rovnostářství a navíc dokonce známé přerozdělování národního důchodu směřující k nežádoucí a protisociální diferenciaci, tj. k takovému obohacování některých skupin a jednotlivců, které je v rozporu se socialismem. Abstraktní deklamování oprávněného hesla požadujícího všestranný harmonický rozvoj všech členů společnosti bez ohledu na rozporuplnost cesty k tomuto cíli rovněž nepřispívá k překonávání některých projevů rozvolněného fungování socialistické dělby práce a k překonávání negativních jevů v oblasti pracovní kázně atd. Také cesta přeměny práce ve svobodnou tvůrčí činnost s sebou nese rozporuplné zprostředkující fáze. Výzkumy a praxe potvrzují, že to není cesta přímochará, ale že vede přes relativně dlouhodobé etapy komplexní mechanizace a dílčí automatizace s velmi protikladnými kvalifikačními a jinými důsledky. Tyto důsledky a průvodní jevy se dotýkají celé řady generací a tím pochopitelně též společnosti jako celku. Podobně je tomu s chápáním nezbytných zprostředkujících článků vedoucích perspektivně k odumírání státu. Jde samozřejmě o nový, socialistický typ státu, jenž je silný především uvědomělostí mas a jejich aktivitou při řízení společenských procesů. Tuto jeho sílu proto podvazují jak administrativně byrokratické či technokratické metody řízení, tak tažení proti jakémusi „nutnostářskému“ modelu socialismu, proti internacionální platnosti leninských principů demokratického centralismu. Ve světle všech těchto skutečností nabývá na mimořádné aktuálnosti hluboce dialektická myšlenka generálního tajemníka ÚV KSSS soudruha J. V. Andropova: „Chceme-li rozšiřovat demokracii, musíme upevňovat stát“ [Andropov 1981]. Tento důležitý moment je třeba obzvlášť připomenout v současné zostřující se mezinárodně-politické situaci, a to také u nás, kde ve vědomí některých lidí dosud působí buržoazně-liberální iluze. Jsou jedním z mnoha projevů nepochopení zákonitostí reálného socialismu a výrazem idealistického pojetí dějin, které vždy znovu proti sobě staví „krásné cíle“ a nezbytné prostředky jejich dosahování, označované šmahem za znesvěcení „čistých idej“.

K otevřeným otázkám ve vědě vůbec a ve společenské vědě a filozofii zvláště, patří *vztahy teorie a empirie*, jakož i vztah teoretického a historického. I když k těmto problémům bylo jinde i u nás leccos podnětného řečeno, přece jen panuje nadále řada nejasností.

Pokud jde o vztah teorie a empirie, je obecně uznáváno, že jde o vztah dialektický, ale cesta od tohoto mnohdy spíše deklarativního vyhlášení k organic-

kému propojení teorie s empirickými fakty ve vlastních projektech, provádění a interpretaci sociálních výzkumů je dosti živelná. Jde ovšem o úkol dialektické syntézy teorie a empirie, který zatím v plném rozsahu nebyl nikde uspokojivě vyřešen a je jako takový prezentován na všech světových vědeckých fórech. Jsou tu ovšem náznaky jeho řešení například v některých nejlepších sovětských, československých i dalších pracích, jimž musíme věnovat prvořadou pozornost. Anž bychom tedy chtěli tento problém dramatizovat, nutno přece jen při projednávání zprávy o *historickém materialismu* konstatovat, že tu nelze vystačit s nářkem nad nesporně existujícími pozitivistickými tendencemi v našem sociologickém výzkumnictví. Pokud se zamýšlíme nad svými úkoly z pozic historického materialismu, pak je daleko spíš třeba postavit si některé otázky týkající se bílých míst, která na tomto poli musíme vyplnit, aby bylo možno účinněji překonávat různé podoby empirismu, fetišizace ankety, fenomenologie, pragmatismu, sociologického „účetnictví“ apod. Jak rozvinout teoretické aktivity na rozpracování kategorií historického materialismu tak, aby mohly lépe než dosud sloužit při jejich operacionalizaci pro potřeby sociologických výzkumů? Jak vyplnit mezeru mezi příliš obecnými úvahami z oblasti historického materialismu a mezi příliš parciálním přístupem odvětvových sociologických výzkumů? Jak se dopracovat plodných zprostředkování mezi historickým materialismem a sociologií tam, kde dnes u nás většinou chybí potřebná komunikace? Jak podnítit pracovníky v oblasti historického materialismu k tomu, aby si osvojili v duchu pracovních metod Marxe, Engelse a Lenina smysl pro teoretické uchopení empirických faktů, schopnost dešifrovat mluvu čísel a v neposlední řadě Marxem požadovanou schopnost analyzovat společnost — obrazně řečeno — „metodou chemika“? A to vše bez redukcionismu a nejen v deklarativně slovních „syntézách“ a quasi-teoretických frázích, nýbrž v podobě historikomaterialisticky založených sociologických výzkumů, konkrétních fenoménů s cílem získání relevantních informací pro praktickou společenskou změnu v duchu politiky komunistické strany.

Vedle akčního pochopení vztahu teorie a empirie má dnes zásadní význam *těž dialektika ve vztahu teoretického a historického*. Často se setkáváme s tezí, že prý v marxismu je třeba teoretické nadřazovat historickému. Také tato teze si vyžaduje důkladné diskuse a zejména ovšem konkrétní prověrky ve výzkumech a společenské praxi. Historický materialismus nás totiž spíše než k myšlence o *nadřazenosti* teoretického nad historickým vede k postižení dialektické jednoty teoretického a historického. Jde také o to vyjasnit, co se chápe pod historismem marxismu a také o to, co chápe marxismus pod pojmem „historického“. U Marxe totiž *historický* moment nebyl chápán pouze jako něco, co *bylo*, co se pouze *událo* v minulosti. Historické v marxismu se týká nejen minulých skutečností, ale *bylostně dialektické pohyblivosti jevů*, a to jak v minulosti, tak v současnosti i budoucnosti. Z hlediska poznání, rozhodování a praxe má proto zásadní význam jednotu teoretického a historického momentu, pochopení *teoretické reprodukce historicky se vyvíjejících jevů s cílem revoluční změny světa, společnosti a člověka*. Princip jednoty teoretického a historického má rostoucí význam dnes, kdy nám jde především o teoretickou analýzu konkrétní skutečnosti rozvíjejícího se socialismu, který na rozdíl od Engelsových dob již není jen vědeckou teorií, ale také skutečností, tj. vědou uplatněnou ve společenské praxi. Proto dnes musí být také socialismus studován jako věda uváděná do života činností lidových mas.

Historický materialismus poskytuje pevnou základnu v boji za *překonání buržoazních a revizionistických koncepcí dějin* a všech s nimi spjatých iluzí. Kritice buržoazních a revizionistických koncepcí společnosti a dějin se řada pracovníků naší filozofické fronty věnovala dosti intenzívně. Také zde ovšem

platí, že podíl historického materialismu na kritice buržoazních ideologií bude třeba znásobit a prohloubit zejména ve směru kritiky *filozofických a metodologických základů* současných buržoazních teorií společnosti. Hluboce fundovaných prací ke kategoriální, teoretické a metodologické krizi buržoazních společenskovědních disciplín z pera československých autorů je poskrovnu. Sledování pohybu, mutací a převleků buržoazní a revizionistické ideologie v jejich samotných teoretických a metodologických základech není vždy dost systematické. Často jsme nuceni konstatovat, že reagujeme opožděně, obranářsky a příliš obecně — to jest bez dostatečné analýzy objektivních problémů, o něž jde, i bez identifikace působení specifických vlivů cizí kategoriální a metodologické výbavy v našich podmínkách. Bylo by víc než naivní, jak zdůrazňuje soudruh J. Fojtík, „pokoušet se vyjít z této situace ‚vylepšováním‘ praxe za každou cenu nebo ‚úpravami‘ teorie vycházejícími vstříc našim kritikům“ [Fojtík 1981].

Myšlenka o tom, že účinnost kritiky našich odpůrců se zvyšuje spojováním odhalování jejich slabín s pozitivním řešením problémů současného lidstva a jmenovitě s pozitivním teoretickým a praktickým řešením úkolů budování rozvinuté socialistické společnosti byla vícekrát zdůrazněna. Tyto problémy a úkoly nelze zásadně postihnout kategoriemi a metodami buržoazní teorie společnosti či různými jejími adaptacemi. Kvalitativní novost úkolů socialistické výstavby si vyžaduje i rozpracování vlastních kategorií a výzkumných metod, které by byly adekvátní historické jedinečnosti komunistické sociálně ekonomické formace. Nutno vědět, že právě základní kategorie a metody buržoazních sociálních teorií nejsou neutrální. Odpovídají konkrétním třídně skupinovému zájmu a jsou poplatné poměrům kapitalistické společnosti.

Tendence zahrnout do aparátu historického materialismu velké množství neprozkoumaných a povrchně přejímaných kategorií, je často spojována s podceňováním kategorií základních, klíčových, jichž používali klasikové. Vedle módních termínů cizího původu jsou také často nezdůvodněně či neadekvátně aplikovány pojmy speciálních věd. V obou případech někdy jde i o určitý snobismus, který zakrývá faktickou teoretickou slabost. Je rovněž lhostejný vůči hledisku vědecké pravdivosti a co nejširší sdělnosti.

Nutno se důkladně zamyslet nad takovými pojmy, jako je „status“, „formální“ či „neformální“ struktury či vztahy, nebo označení „horizontální a vertikální“ vazby, pojem „konzumní společnosti“ apod. Nejde nám o plytké terminologické spory. Víme však, že určité termíny označují pojmy a pojmy implikují někdy i soudy, ale jde-li o kategorie ve společenské vědě, [viz např. „industriální společnost“], nesou v sobě určitá pojetí společnosti, určitou teorii společenského pohybu. Takové kategorie buržoazní sociologie či sociální psychologie odrážejí problematiku kapitalistické společnosti a nezřídka přímo kapitalistického podniku. Nutno ovšem diferencovat a jednotlivé pojmy či termíny posuzovat konkrétně. V některých případech totiž užíváme a budeme nadále užívat týchž termínů jako sociologie buržoazní, ale musí být naprosto jasné, že jejich obsah, interpretace a teoretickometodologický základ se liší.

Pro *postižení kvalitativně nové povahy socialismu* je třeba použít a rozpracovávat vlastní teorii i metodu. To je možné jedině při zkoumání konkrétních jevů socialistické společnosti. Přitom právě jednota teorie, metody a zkoumání konkrétních jevů nové společensko-ekonomické formace umožňuje vypracovat jak adekvátní nástroje jejího poznání, tak nástroje a mechanismy dalšího rozvoje této formace samé. Plnění tohoto úkolu v sobě nutně zahrnuje přístupy vědecké komparistiky postihující tyto jevy ve všech rovinách srovnání reálného socialismu s ostatními sociálně ekonomickými formacemi v dějinách i současnosti.

V této souvislosti se ovšem právě v důsledku kvalitativně nové povahy jevů reálného socialismu a s jejich dialektickým pohybem prosazuje nutnost některých terminologických a pojmových inovací, které nejen nelze zavrhnout, ale právě naopak. Nutnost takových inovací naznačil již Lenin, kdy charakterizoval rodící se diktaturu proletariátu jako stát — nestát. V tomto duchu se také podnětně zvažují v sovětské literatuře takové termíny, jako je „nezboží“, „formální zboží“ a podobně. V souvislosti s novou „naléhavostí“ řešení vztahu společenského subjektu a objektu se setkáváme s pojmem „sociální hmota“ a u různých autorů nacházíme pokusy o uchopení nové podoby aktivity subjektu (social'noje tvorčestvo, obščestvennaja dejatel'nost' apod.). V souvislosti s důrazem na platnost principů materialistického pojetí dějin v kvalitativně novém kontextu socialistické společnosti se připomíná omezenost označení „přežitky“ kapitalismu ve vztahu k celému komplexu negativních jevů ve vědomí a jednání lidí apod. Ani zde samozřejmě nejde jen o termíny a jakkoli důležité pojmy. Diskuse kolem těchto pojmů mají svůj tvůrčí smysl jenom tehdy, pokud v jejich základě leží úsilí o posun teoretického poznání nových jevů, popřípadě o postihu jejich specifiky v dialektické jednotě obecného, zvláštního a jedinečného. A i zde navíc platí, že prakticky relevantní a ve společnosti aplikabilní teorie musí od ujasnění pojmů spět dále: k jejich operacionalizaci, tj. k adekvátnímu překladu do jazyka konkrétních sociálních výzkumů. Nejde zde jen o pojmy, ale o různé úrovně obecnosti metod výzkumu společenských jevů, o hlubší pochopení dialektiky obecného, zvláštního a jedinečného v interpretaci konkrétních sociálních faktů, dat, anketních výpovědí atd. To ovšem klade velké nároky nejen na metodologické a kategoriální vybavení sociologických výzkumů, ale též na zpracovávání jejich projektů, na metody jejich realizace i způsob interpretace získaných dat. Tento požadavek právem po léta vytyčují ve svých pracích mnozí soudruzi s vědomím, že jeho splnění může být jen výsledkem nového typu hluboce zasvěcené spolupráce filozofů a sociologů.

Zásadní směrnici pro další zkvalitnění práce na poli řešení všech uvedených problémů je *státní plán základního výzkumu*. Zaměřuje se mimo jiné i na ty úkoly, které si vyžadují fundovanou aktivizaci pracovníků v oboru historického materialismu a pružně zajišťovanou mezioborovou spolupráci. Jde zejména o stěžejní směry VIII-3 (koordinátor Ústav filozofie a sociologie SAV ve spolupráci s Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV), VIII-4 (koordinátor Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ) a VIII-6 (koordinátor Vysoká škola politická ÚV KSČ) a některé další hlavní úkoly. Rozhodující význam pro úspěšné řešení všech těchto úkolů mají příslušné programy mezinárodní mnohostranné vědecké spolupráce socialistických zemí, zvláště program zaměřený na rozvíjení materialistické dialektiky v souvislosti s novými vědními postupy a růstem integrace vědeckého poznání v souladu s celospolečenskými potřebami, cíli a ideály všestranného rozvoje člověka, jakož i na rozpracování metodologických problémů společenských věd v souvislosti s řešením závažných úkolů rozvinuté socialistické společnosti.

Literatura

- Andropov, J. V.: *Vybrané projevy a články*. Praha, Horizont 1981.
Fedosejev, P.: *Dialektika společenského života*. Otázky míru a socialismu 1981, č. 9.
Fojtík, J.: *Aktuální úkoly ideologické práce*. Otázky míru a socialismu 1982, č. 5.

Hzral, L.: *K diskusi o předmětu a metodě historického materialismu*. Filosofický časopis 1958, č. 2.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 17. Praha, NPL 1965.
XVI. sjezd KSC. Praha, Svoboda 1981.

Резюме

О некоторых актуальных задачах исторического материализма в ЧССР

Настоящая статья представляет существенную часть доклада, обсужденного на заседании научной коллегии по философии и социологии ЧСАН.

Теоретический анализ состояния разработки проблематики исторического материализма и определение решающих направлений исследования исходит из объективных потребностей познания общества и особенно социалистического общества. В статье отмечается тот факт, что исторический материализм как органическая составная часть марксистско-ленинской философии может плодотворно развиваться лишь в рамках единства марксистско-ленинской теории при решении настоятельных проблем реального социализма в условиях современной эпохи. В области исторического материализма в ЧССР достигнуты некоторые положительные результаты, но здесь имеются также некоторые недостатки, проявляющиеся прежде всего в теоретико-методологической и категориальной областях. Это отставание становится особо наглядным при сравнении с результатами, достигнутыми в этой области в СССР, ГДР и НРБ. В отличие от этих стран в ЧССР в последнее время не проводились научные дискуссии, которые имеют принципиальное значение для развития всякой отрасли науки. Поэтому было принято решение, сделать настоящий доклад исходной основой систематического обмена мнениями, призванного содействовать повышению уровня работы в области исторического материализма и укреплению его методологической функции по отношению к другим наукам. Для того, чтобы исторический материализм мог выполнять незаменимую роль теоретико-методологической исходной основы изучения общества (а следовательно и исходной основы марксистско-ленинской социологии), он неизбежно должен включать как разработку своего категориального аппарата, так и методологические подходы к анализам и синтезам, которые опосредствуют переход к понятиям и исследовательским методам марксистско-ленинской социологии. Здесь в частности возникает проблема развития теоретической активности по разработке категорий исторического материализма с тем, чтобы они могли лучше служить при их операционализации для нужд социологических исследований, которые зачастую страдают чрезмерным эмпиризмом.

Однако, исторический материализм является не только методологической базой общественных наук, он имеет также весьма большое значение для естественных и технических наук. Познание природы общественно-исторически обусловлено. Поэтому исторический материализм должен в большей мере уделять внимание анализу общественных взаимосвязей естественных и технических наук, точно так же, как овладение им со стороны всех работников в области науки и техники содействует преодолению барьеров, препятствующих прониканию новых открытий в общественную практику. Будучи единственным научным пониманием общества, исторический материализм вскрывает также роль науки в истории вообще и при социализме особенно. Наука всегда предоставляет информацию о дальнейших возможностях умножения силы субъекта, равно как и информацию о конкретно-исторических, меняющихся рамках этих возможностей. Условием выполнения исторической роли науки является ее связь с рабочим классом и его партией, являющейся авангардом общественного прогресса.

Исторический материализм исходит из признания объективных закономерностей общественного развития; анализ общественных отношений является ключом к пониманию исторически развивающейся социальной природы человека и деятельности людей. Поэтому исторический материализм изучает как объективные закономерности и механизм их действия, так и общественно-политическую деятельность людей и способ использования объективных закономерностей обществом. Материалистическое понимание истории действительно и при социализме — если возрастает роль субъекта, это ни в коем случае не означает, что отношение субъекта и объекта становится обратным. Но это взаимоотношение в условиях социализма приобретает качественно новые формы, более глубокое изучение которых на базе материалистического понимания истории, современности и будущего освещает пути к культивированию потребностей и видов деятельности людей в духе программы социалистического гуманизма.

Summary

Some Topical Tasks of Historical Materialism in Czechoslovakia

The paper presents a substantial part of the report negotiated at a session of the Scientific Collegium for Philosophy and Sociology, Czechoslovak Academy of Sciences.

The analytical examination of the level of elaboration of the problem area of historical materialism and the determination of decisive research trends are based on objective needs of the cognition of society, and particularly of socialist society. The fact is pointed out that historical materialism as an organic component of Marxist-Leninist philosophy is capable of fruitful development only within the framework of the unity of Marxist-Leninist theory in solving urgent problems of real socialism under the conditions of the present epoch. In Czechoslovakia, some positive results have been reached in the field of historical materialism; notwithstanding, there are also certain drawbacks which become particularly evident in the theoretico-methodological and categorial spheres. This lag comes most clearly to the fore in comparison with the results attained in this area in the USSR, GDR and BPR. In Czechoslovakia, in contrast to the mentioned countries, scientific discussions which are of fundamental importance for the development of each scientific discipline have not been very frequent. A decision was therefore reached to make the discussed report a starting point of a systematic exchange of ideas which would prove helpful in raising the level of work in the field of historical materialism and in reinforcing its methodological function in relation to other sciences. If historical materialism is to play the unsubstitutable part of a theoretico-methodological basis of society research (i. e. also that of the foundation of Marxist-Leninist sociology), it must inevitably include the elaboration of its categorial apparatus as well as methodological approaches to analyses and syntheses mediating the transition to concepts and research methods of Marxist-Leninist sociology. The principal problem arising in this connection is how to develop theoretical activities aimed at elaborating the categories of historical materialism to render them more serviceable than was the case hitherto in their operationalization for the needs of sociological research which is often suffering from excessive empiricism.

Historical materialism, of course, not only forms the methodological basis of social sciences but also plays a part of paramount importance in natural and technical sciences. The cognition of nature is socio-historically conditioned. Historical materialism must therefore devote increasing attention to the analysis of the social implications of natural and technical sciences; likewise, its mastery by all workers in the field of science and technology helps to overcome the barriers obstructing the penetration of new discoveries into social practice. As the only scientific conception of society, historical materialism also throws light upon the role of science in history in general, and in socialism in particular. Science always provides information about further possibilities of enhancing the force of the subject, and simultaneously also information about the concretely historical, mobile limits of these possibilities. A precondition of fulfilling the historical task of science is its connection with the working class and its Party — the vanguard of social progress.

Historical materialism is based on the recognition of objective laws of social development; the analysis of social relations is a key for comprehending the historically unfolding social substance of man and human activity. This is why historical materialism examines on the one hand objective laws and the mechanism of their functioning, and on the other hand the people's socio-political activity as well as the ways in which society takes advantage of objective laws. The materialistic conception of history is valid also under socialism — the rising role of the subject by no means implies the reversal of the subject-object relation. Under the conditions of socialism, this relation is of course developing in qualitatively new forms whose more intensive study on the basis of the materialistic conception of history, of the past and the future throws light upon the ways towards the cultivation of people's needs and activities in the spirit of the program of socialist humanism.

„Klasifikátorský“ a „paradigmálny“ prístup k analýze vývoja nemarxistickej sociológie

Existuje určité množstvo spôsobov, ktorými sa dá pristupovať k hodnoteniu vývoja súčasnej nemarxistickej sociológie. Najrozšírenejším a najustálenejším z nich azda bude *klasifikátorský*. Jeho metóda totiž spočíva v starostlivej „inventarizácii“ jednotlivých sociologických teórií, škôl a smerov, sprevádzanej viacmenej podrobným popisom ich meritórneho obsahu. Tento prístup, už mnoho rokov zaužívaný v nemarxistickej historiografii západnej sociológie, poznával aj niektoré najnovšie práce v tomto odbore [Turner 1974; Bottomore—Nisbet 1979]. Aj keď sa ho dá pokladať za očividne osvedčený v prípade potreby detailnejšieho oboznámenia s jednotlivými „časťami“ sociologického „celku“, predsa pre získanie širšieho a všeobecnejšieho prehľadu o tomto celku je už zjavne nedostatočným.

Istá „pribrzdenosť“ „klasifikátorského“ prístupu sa prejavovala najmä vtedy, keď sa žiadalo kritické porovnanie jednotlivých sociologických teórií a škôl. V poslednom desaťročí v súvislosti so stupňujúcou sa „internacionalizáciou“ buržoáznej sociológie sa začalo pociťovať jeho závažné metodologické obmedzenie. V tomto období, ako to správne postrehli T. Bottomore a R. Nisbet, vzniká svetové vedecké spoločenstvo v rámci buržoáznej sociológie a súčasne dochádza k „odklonu“ od tvorby rýdzo „národných“ alebo „individuálnych“ sociologických škôl starého typu [Bottomore—Nisbet 1979 : XIV—XV].

Potreba pozdvihnúť sa nad čiru taxonómiu sociologických smerov a nadobudnúť všeobecnú predstavu o spájajúcich ich väzbách podmienila skoro spontánny prechod mnohých západných sociológov na pozície tzv. „paradigmálneho“ pohľadu, ktorý pramenil z vychýrenej koncepcie „vedeckých revolúcií“ Th. Kuhna. V tejto koncepcii sa vývoj vedy chápal ako série revolučných prevratov, vždy podmienených vznikom nových teoretických objavov, ktoré rýchlo nadobúdali v danej disciplíne dominantné postavenie. Tieto teoretické objavy vďaka svojim explanačným prednostiam vystupovali pre príslušníkov daného vedeckého spoločenstva v priebehu určitého času ako vzory alebo modely nastolenia vedeckých problémov a ich riešenia [Kuhn 1977 : 11] a zrejme preto dostali u Kuhna pomenovanie „paradigiem“. „Vzorovosť“ paradigiem v danom prípade tesne súvisela s ich záväznosťou pre väčšinu príslušníkov danej vedeckej disciplíny.

Presadzovanie „paradigmálneho“ prístupu v západnej sociológii malo zrejme podľa jej stúpencov vytvoriť predpoklad pre hlbšie pochopenie procesu sociologického vývoja, ktorý by vystupoval už nie ako kumulácia nesúrodých sociologických koncepcií, tak ako tomu bolo pri „klasifikátorskom“ prístupe, ale ako zákonitý proces vzniku a striedania základných teoretických „paradigiem“.

Podľa nás si tento prístup žiadal širší analytický pohľad na sociologické paradigmy, ktorý by v žiadnom prípade neredukoval ich obsah na bežné sociologické teórie alebo školy, reprezentujúce názory niektorého významného sociológa. Mali by z nášho hľadiska znázorňovať skôr *niektoré kľúčové expla-*

načné princípy, ktoré tvoria základ týchto teórií a preto vystupujú ako oporné body pri porovnávaní rozličných, navonok akoby nesúvisiacich sociologických teórií. Z tohto hľadiska by sociologické paradigmy mohli byť využité ako nástroje generalizácie, resp. sumarizácie príbuzných teoretických postojov, a tým by napomáhali ich združovaniu v určité teoretické komplexy. S niečím podobným sme sa stretli napríklad u amerického sociológa Th. Wilsona, ktorý začiatkom sedemdesiatych rokov konštatoval významný pohyb v amerických sociologických koncepciách ľudského konania od „normatívnej“ paradigmy smerom k „interpretatívnej“ [Wilson 1970]. V jeho chápaní „normatívna“ paradigma vystupovala v podstate ako „strešná“ koncepcia, združujúca jednotlivé teoretické prístupy, ktoré zdôrazňovali rigidnú deterministickú závislosť medzi spoločenskými normami a individuálnym ľudským konaním. A preto medzi nositeľmi „normatívnej“ paradigmy sa ocitli sociológovia rozdielnych teoretických názorov (T. Parsons, G. Homans, R. Merton, J. Coleman). Podobným spôsobom aj „interpretatívna“ paradigma zjednocovala pod svojou „strechou“ spolu s interakcionistickými pohľadmi na ľudské konanie (H. Blumer, R. Turner) pohľady fenomenologické (H. Garfinkel).

Generalizačný efekt, ktorý „paradigmálny“ prístup v danom prípade nesporne so sebou prinášal, umožňoval niektorým sociológom ustanoviť nielen vnútrodisciplinárne väzby, ale aj všimnúť si prepojenie sociológie na iné vedecké disciplíny. K zisteniam podobného druhu dospeli napríklad americkí sociológovia J. P. Beniger a L. Savoryová pri analýze difúzie paradigmy „sociálnej výmeny“. Podobne ako Wilson tiež neredukovali danú paradigmu na individuálny názor toho-ktorého sociológa, ale pokúsili sa „vylúštiť“ jej obsah z mnohých reálne sa vyskytujúcich koncepcií. Výsledkom bolo formulovanie paradigmy „sociálnej výmeny“, ktorá spočívala v teoretickom vyjadrení závislosti sociálneho konania ľudí na odmeňovacích reakciách iných ľudí [Beniger—Savory 1981 : 241]. Formulovanie tejto paradigmy umožnilo autorom „zjednotiť v jej lone rozličné teoretické stanoviská, a to tak v sociológii (P. Blau, G. Homans, W. Good, A. Heath), ako aj v príbuzných s ňou vedách — sociálnej psychológii (J. W. Thibaut a H. Kelley), sociálnej antropológii (C. Lévi—Strauss) a dokonca aj v ekonómii a politickej vede.

Účelnosť širšieho analytického pohľadu na paradigmu je nesporná a má dokonca predpoklady v koncepcii samotného Kuhna. Pre neho paradigmy síce vždy stelesňujú určitú vedeckú teóriu, ale pritom vystupujú ako výsledok kolektívnych teoretických úsílí a sumarizácie tých teoretických a technických výdobytkov, ktoré priniesli do vedy jednotlivé konkurujúce školy a „škôlky“ [Kuhn 1977 : 31—34]. Práve na tomto základe paradigma môže neskôr vystupovať ako všeobecné uznávané a teda aj integrujúce stanovisko v konkrétnej vede. Zrejme v snahe o zdôraznenie integrujúcej funkcie paradigmy voči jednotlivým teoretickým koncepciám v danej vede ju Kuhn obsahovo priblížil k pojmu „disciplinárnej matrice“, ktorá zahrňovala v sebe okrem teoretickej štruktúry danej koncepcie aj svetonázorové a hodnotové prvky [Kuhn 1977 : 237—244].

Práve z tejto interpretácie paradigmy ako určitého vedeckého svetonázoru vychádza aj americký sociológ G. Ritzer vo svojej knihe so sľubným názvom „Sociológia: multiparadigmálna veda“ [1975]. Oproti názorom iných západných sociológov, najmä R. Friedrichsa, ktorý sa vo svojej knihe „Sociológia sociológie“ [1970] prvý pokúsil o uplatnenie paradigmatálneho prístupu, Ritzer obhajuje názor, že by sa sociologická paradigma nemala stotožňovať s bežnými sociologickými teóriami, akými sú napríklad teória konania, teória výmeny alebo dialektická sociológia. „Teórie *nie* sú paradigmami“ píše autor „ale iba jedným aspektom oveľa širšej jednotky, ktorou je paradigma“ [Ritzer 1975 :

20]. Ďalej sa pokúša o formulovanie niekoľkých základných sociologických paradigiem, z ktorých každá združuje pod svojou „strechou“ niekoľko bežne známych sociologických teórií. Paradigma *sociálnych faktov* napríklad zahŕňa do seba štruktúrny funkcionalizmus a teóriu konfliktu, medzitým ako vnútri paradigmy *sociálnej definície* „spolunažívajú“ tri teórie, a to teória konania, symbolický interakcionizmus a fenomenológia. Do tretej paradigmy — paradigmy *sociálneho správania* autor zaraďuje tzv. behaviorálnu sociológiu a teóriu výmeny [Ritzer 1975 : 5].

Musíme však konštatovať, že v rade prípadov západní sociológovia neboli vždy úspešní pri zavedení „paradigmálneho“ prístupu do sociológie, ktorá sa, ako je známe, vyznačuje až zarážajúcou vnútornou nejednotnosťou, čo sa prejavuje množstvom súčasne vnútri nej spolunažívajúcich koncepcií a škôl rozdielnej teoretickej, metodologickej a dokonca aj svetonázorovej orientácie.

Vysvetľuje sa to do značnej miery tou vlastnosťou buržoáznej sociológie, že sa v porovnaní s prírodnými disciplínami nikdy vlastne nezrieka úplne žiadnej zo svojich teórií a len ich „odkladá“ na ďalšiu príležitosť. Túto jej vlastnosť dobre postrehli T. Bottomore a R. Nisbet, keď vtipne konštatovali, že „žiadna sociologická teória vlastne nikdy nezomrela, len sa dostala do ‚komatózneho‘ stavu a vždy bola schopná nasledovného oživovania“ [Bottomore—Nisbet 1979 : 9]. Kumulovanie starého sociologického „haraburdia“, z ktorého pre potrebu dneška môže byť hocikedy vytiahnutá a oprášená tá či oná „prežitá“ koncepcia, robí značne problematickým aplikáciu v buržoáznej sociológii Kuhnovej koncepcie „paradigmálnej“ revolúcie.

„Multiparadigmálny“ prístup k vývoju západnej sociológie

Východisko z danej situácie sa niektorí sociológovia nemarxistickej orientácie pokúsili nájsť pomocou tvrdenia o tzv. „multiparadigmálnosti“ sociológie ako vedy vôbec. Túto tézu v rôznych formách presadzujú T. Bottomore a R. Nisbet, C. G. A. Bryant, G. Ritzer. Keď Bottomore a Nisbet nastoľujú problém multiplicity paradigiem v súčasnej západnej sociológii len vo všeobecných rysoch [Bottomore—Nisbet 1979 : 8—10], ostatní autori sa venujú tejto otázke oveľa podrobnejšie. Bryant vo svojej knihe *Sociológia v akcii* [1976] bez okolkov postuluje „multiparadigmatický stav sociológie tak v minulosti, prítomnosti, ako aj v predvídanej budúcnosti“ [Bryant 1976 : 15]. Nadväzuje pritom na Kuhnovu interpretáciu „paradigmy“ v zmysle „disciplinárnej matrice“ a na tomto základe sa počíta so súčasnou prítomnosťou v dnešnej nemarxistickej sociológii paradigiem štruktúrneho funkcionalizmu, sociálneho evolucionizmu, teórie konfliktu, teórie konania, fenomenologickej sociológie, etnometodológie, „nehovoriac o stálej prítomnosti Marxa, Durkheima a Webera“ [Bryant 1976 : 16]. Už sám osebe tento „zoznam“ údajných sociologických „paradigiem“ napovedá skôr o autorovom návrate k „osvedčenému“, „klasifikátorskému“ prístupu. Ani sám sa netají s tým, že mu ide v podstate nie o formulovanie nových sociologických paradigiem, ako skôr o starostlivý výpočet rozšírených súčasných sociologických škôl na Západe. Tým pádom sa autor *de facto* dostáva na pozície „úzkej“ interpretácie sociologickej „paradigmy“ nakoľko ju stožňuje s konkrétnou sociologickou teóriou alebo školou, súvisiacou s osobnosťou toho-ktorého významného sociológa. V takom prípade sa aj samotný pojem „paradigmy“ stáva iba módnou nálepkou pre to, čo sa ešte včera nazývalo „teóriou“.

Bryant pomerne hlboko reflektuje celý problém použitia „paradigmálneho“ prístupu k analýze sociologických teórií minulosti a prítomnosti, dokonca sám

sa ho pokúša uplatniť na prípady formovania koncepcií o sociálnej roli sociológa. Ale napriek tomu celá jeho kniha svedčí skôr o návrate k tradičnému, „klasifikátorskému“ prístupu. Sústreďuje sa na podrobnom popise vybraných im podľa svojského kľúča sociologických koncepcií Saint-Simona, Comta, Durkheima, Marxa, Webera, Dahrendorfa, Dumazediera, Millsa, ale neprekračuje k identifikácii paradigiem, tvoriacich ich pozadie, tak isto ako sa nepokúša naznačiť teoretické jadro paradigmy svojej „sociológie v akcii“.

Nie je náhodou, že podobného „sklznutia“ na „klasifikátorskú“ rovinu sa dopúšťajú aj T. Bottomore a R. Nisbet. Svoje vydavateľské dielo „Dejiny sociologickej analýzy“ koncipujú podľa vzoru väčšiny „klasifikátorských“ prác v tejto oblasti, to je ako prehľad „teoretických škôl“ v západnej sociológii [Bottomore—Nisbet 1979 : VII]. Príčinu tejto nedôslednosti treba hľadať v tom podvedomom zameňovaní sociologickej „paradigmy“ za individuálnu sociologickú „teóriu“, ktorá je typická pre bežnú mentalitu západných sociológov. Aby sme sa o tom presvedčili, stačí sa obrátiť k sociologickej periodike, ktorá vychádza v kapitalistických krajinách.

Všetky uvedené prípady svedčili skôr o imitovaní „multiparadigmálneho“ prístupu v sociológii. V prípade G. Ritzera už ide o všestranne premyslenú koncepciu sociológie ako multiparadigmálnej vedy. Autor pritom musí zápasiť s mnohými logickými a terminologickými ťažkosťami, ktoré táto koncepcia so sebou prináša, a hlavne s vnútornou protirečivosťou pojmu „multiparadigmálnosti“. Pravdou je, že samotná myšlienka multiparadigmálnosti z hľadiska Kuhnovej koncepcie sa javí ako *contradictio in adjecto*, nakoľko tvrdenie o súčasnom spolunažívaní *mnohých* (multi) *paradigiem*, stelesňujúcich dominantné, a teda *jedine* možné v danom čase teoretické stanovisko, je podľa nás logicky rozporné.

Ritzer sa pokúša prekonať túto hlavnú prekážku tým, že značne zoslabuje prísnosť niektorých požiadaviek Kuhnovej koncepcie ohľadom záväznosti paradigmy pre celú disciplínu. Uvažuje pritom o možnosti jestvovania paradigmy ako svetonázorového stanoviska, združujúceho príslušníkov nie celej vedeckej disciplíny, ako tomu je v prípade väčšiny prírodných vied, ale menších vedeckých spoločenstiev *vnútri* danej disciplíny [Ritzer 1975 : 6]. V takom prípade paradigma nestráca na svojej záväznosti, zato nemôže nárokovať na dominantné postavenie. Za takýchto podmienok niektorí metodológovia vedy pripúšťajú existenciu nielen paradigmatických a neparadigmatických vied, ale aj vied dvoj- a viacparadigmatických [Ritzer 1975 : 11]. To znamená, že vnútri jednej vedeckej disciplíny spolunažívajú dve alebo viac významných paradigiem.

Táto situácia v žiadnom prípade nesvedčí o „mierovom spolužití“, nakoľko „jednotlivé paradigmy bojujú o hegemoniu vnútri celku“ [Ritzer 1975 : 12]. Záležitosti, súvisiace s ich sebahpresadzovaním, Ritzer dokonca prirovnáva k politickému boju(!). „Všetky paradigmatické debaty vo všetkých vedách sú do značnej miery politickými fenoménmi“ [Ritzer 1975 : 202]. Autor tu má zrejme na mysli iba tie spôsoby, akými získava určité vedecké spoločenstvo „vedeckú“ moc.

Nakoľko opísaná situácia a konfrontácia rozličných teoretických stanovísk je charakteristická pre dnešnú buržoáznu sociológiu, zaraďuje ju Ritzer do kategórie multiparadigmálnych vied. Vymedzuje vnútri nej tri základné paradigmy, ktoré sme už spomínali, a to paradigmy sociálnych faktov, sociálnej definície a sociálneho správania.

Hoci argumentácia, ktorú používa Ritzer v prospech „multiparadigmálneho“ pohľadu na sociológiu, bohaté stačí na to, aby „legalizoval“ koexistenciu rozdielnych teoretických stanovísk vnútri nemarxistickej sociológie, je predsa nedostatočná na rozptýlenie pochybností, vyplývajúcich z jej výnimočnej teo-

reticko-metodologickej nesúrodnosti. Buržoázna sociológia sa v súčasnosti vy-
značuje tak hlbokými vnútornými rozpormi teoretického, metodologického
a dokonca svetonázorového charakteru, že to vyvoláva isté pochybnosti o jej
vedeckej spôsobilosti aj u nemarxisticky orientovaných vedcov. Nie náhodou
Kuhn na základe vlastných skúseností s americkými sociológmi veľmi skeptic-
ky posudzoval vedecké vyhliadky sociológie. Na pozadí pomernej vnútrodisci-
plinarnej jednoty typickej pre prírodné vedy, teoreticko-metodologické rozpory
medzi sociológmi sa mu zdali byť neprekonateľnými. V prírodných vedách totiž
takéto rozpory „nikdy neboli dôvodom na spochybňovanie samotných zákla-
dov týchto vied, medzitým ako u psychológov a sociológov sa s tým stretáva-
me na každom kroku“ [Kuhn 1977:11]. Z tohoto dôvodu *multiparadigmál-
nosť* sociológie sa stáva skôr dokladom jej *pre-paradigmálnosti* ako faktickej
neschopnosti vytvoriť svoje základné teoretické tkanivo.

Základná chyba „multiparadigmálnej“ tézy spočíva podľa nášho názoru
v tom, že presadzuje v sociológii nebezpečnú myšlienku *pluralizmu*, ktorá nie-
len pripúšťa, ale aj sa dožaduje spolunažívania nezlúčiteľných svetonázoro-
vých a ideových stanovísk, ako napríklad materializmu a idealizmu, objekti-
vizmu a subjektivismu, elitizmu a egalitarizmu, totalitarizmu a demokratizmu
a pod. Myšlienka pluralizmu, ktorú svojho času veľmi aktívne presadzoval
P. Sorokin, sa stáva v daných podmienkach tým nebezpečnejšou, že umožňuje
odôvodniť ideovo-teoretickú heterogenitu západnej sociológie „prirodzenými“
zvláštnosťami jej vedeckého vývoja.

Nesporným metodologickým nedostatkom „paradigmálneho“ prístupu, ako sa
uplatňuje u buržoázných sociológov, je ignorovanie sociálnych príčin vzniku
alebo výmeny paradigiem. Z množstva západných sociológov sa azda len ne-
bohý A. Gouldner vo svojej *Nastávajúcej kríze západnej sociológie* pokúsil
identifikovať sociálno-ekonomické príčiny krízy paradigmy štruktúrneho funk-
cionalizmu. Našiel ich v nesúlade medzi ideologickým obsahom funkcionaliz-
mu, ktorý fetišizoval živelnosť spoločenských procesov, nakoľko bol orienta-
vaný ešte na ekonomiku „voľného trhu“, a novou ekonomickou skutočnosťou ka-
pitalizmu, ktorý už prešiel na štátnomonopolistické štádium svojho vývoja.
V tomto období, ktoré Gouldner nevhodne pomenováva „štátom všeobecného
blahobytu“, veľký význam nadobúdali mechanizmy plánovaného regulovania
buržoáznej spoločnosti, s ktorými funkcionalizmus nepočítal. Z toho hľadiska
prestal plniť funkciu ideologického nástroja pre upevnenie buržoázneho poriad-
ku a tým sa stal neudržateľným pre buržoázných sociológov aj z teoretického
hľadiska. Možno dokonca tvrdiť, že zásluhou Gouldnera sa prvý raz v buržoáz-
nej sociológii kríza teoretickej paradigmy spojila s jej sociálno-politickým
zlyhaním, čo bolo vážnym poučením aj pre širokú sociologickú verejnosť. Žiaľ,
že ono neplatilo v iných pomerne „úspešných“ pokusoch uplatnenia západný-
mi sociológmi „paradigmálneho“ prístupu, akými boli už spomínané prípady
Wilsona, alebo Benigera a Savoryovej. Ich analýza pohybu sociologických pa-
radigiem je vytrhnutá zo sociálnopolitického kontextu danej spoločnosti, ktorý
podľa nás tvorí živnú pôdu pre vznik alebo zánik nových teoretických pohľa-
dov v západnej sociológii. V prípade vzniku a rozšírenia „interpretatívnej“ pa-
radigmy takúto pôdu tvorili búrlivé udalosti v americkej spoločnosti na pre-
lome šesťdesiatych až sedemdesiatych rokov, ktoré sa prejavili prudkým ras-
tom rozmanitých foriem občianskej a politickej aktivity širokých mas obyva-
teľstva a preto si žiadali „aktivistickejších“ vysvetľujúcich modelov, ako boli
tie, ktoré poskytovala tzv. „normatívna“ paradigma.

V prípade paradigmy „sociálnej výmeny“ bolo treba hľadať sociálne korene
jej vzniku v trhovom charaktere kapitalistickej ekonomiky, ktorý poznamenáva
všetky ľudské vzťahy a bežné vedomie ľudí v buržoáznej spoločnosti. Nakoľko

„paradigmálna“ analýza buržoázných sociológov nie je zameraná na odhalenie sociálneho pozadia vývoja sociológie, ostáva sa pri konštatovaní samotného procesu pohybu vystihnutých paradigiem, čo značne znehodnocuje aj tie čiastkové zistenia, ku ktorým dospievajú.

Určenie základných vývojových trendov v súčasnej západnej sociológii

Po „bilancovaní“ výsledkov „paradigmálnej“ analýzy v buržoáznej sociológii musíme konštatovať, že len sťažka prekonala nedostatky „klasifikátorského“ prístupu, jednak preto, že v rade prípadov sa naň redukovala, jednak preto, že málo uspela v určení pravých sociologických paradigiem. Napriek tomu ju stále pokladáme za účinný nástroj pre zvládnutie takého zložitého konglomerátu, akým je buržoázna sociológia, a preto by nemala chýbať ani v profesionálnej výbave marxistického historiografa sociológie. „Paradigmálna“ analýza nesporne obsahuje v sebe značný analytický potenciál, ktorý by sa za vhodných podmienok mohol úspešne realizovať. V použití západných sociológov však nemohol zabezpečiť prenikavejší pohľad na vývoj ich disciplíny. Bolo to zčasti zavinené tým, že vo svojej prehnanej zaujatosti pre sledovanie pohybu paradigiem na jej teoretickej „hladine“, buržoázni sociológovia často zabúdali na jej hlbinné, „spodné“ prúdy. A práve tieto mohli by čo najviac prezradiť o skrytej ideovo-politickej „infraštruktúre“ buržoáznej spoločnosti. Pomocou týchto „spodných“ prúdov, ktoré sa ukazovali ako základné vývojové *trendy* v západnej sociológii, by sa dalo bližšie nazrieť do vnútorných mechanizmov fungovania buržoáznej spoločnosti, presnejšie rozpoznať „dislokáciu“ jej hlavných spoločenských síl a politických hnutí, a na tomto základe odhadnúť prípadné posuny a zvraty v jej spoločenskom vedomí.

Pojmom „trendy“ alebo „tendencie“ nemyslíme pritom univerzálne fenomény, ktoré svojou všadeprítomnosťou svedčia o pokročilom stave daného vývojového smeru. „Trend“ sa môže vzťahovať aj na pôvodne nepatrné, okrajové, náznakové javy, ktoré vďaka svojmu niekedy neviditeľnému prepojeniu na hlbší sociálny „podtext“ postupne zabezpečujú pre seba dlhšiu životnosť a trvanlivosť. Môže sa dokonca stať, že bezprostredná príčina, ktorá vyvolala trend, už prestala existovať, ale jej ozveny sa ešte stále budú ozývať. Z tohto hľadiska má tento „trendový“ prístup k vývoju západnej sociológie svoje prednosti pred „klasifikátorským“ a „paradigmálnym“ pohľadom, nakoľko zabezpečuje oproti nim globálnejšiu predstavu o skúmanom celku a dokonca poskytuje možnosti prognózovania ďalších smerov vývoja. Preto sa stáva čoraz preferovanejším nástrojom analýzy najmä pre marxistickú historiografiu sociológie. Vďaka tomuto prístupu sa sociológom-marxistom podarilo za posledné roky dosiahnuť výrazné úspechy pri zabezpečení celkového pohľadu na súčasný stav západnej sociológie. Stačí v tejto súvislosti spomenúť na tú zásluhnú prácu, ktorú vykonali marxistickí sociológovia pri identifikácii takého významného trendu, akým bola „radikalizácia“ západnej sociológie v sedemdesiatych rokoch. Máme na mysli práce sovietskych sociológov I. S. Kona, J. N. Davydova, V. M. Lejbina a i. Dokázali určiť sociálne zdroje tohoto trendu, jeho sociálny obsah, smer vývoja a hlavne jeho nositeľa.

Marxistická analýza upozornila na to, že vznik radikálnej sociológie značne urýchlil vnútornú polarizáciu západnej sociológie. Oproti táboru ľavicových radikálov sa celá ostatná „univerzitná“ sociológia začala javiť ako nositeľka oficiálneho „akademického“ zmýšľania. Popritom ani ona nebola vnútorne jednotná a zahrňovala v sebe popri výrazne apologetických alebo otvorene anti-komunistických koncepciách aj liberálnejšie tendencie. Reprezentovala teda

širokú paletu ideovo-politických postojov, medzi ktorými nechýbali ani mierne kritické stanoviská voči buržoáznemu štátu a veľkému byznysu. Práve toto mierne kritické „liberálne“ krídlo vnútri dnešnej „akademickej“ sociológie sa aj stalo „vďačným“ objektom sústavného radikalizujúceho pôsobenia zo strany sociologickej „ľavice“. Bezprostredným následkom vplyvu „radikálov“ vnútri západnej sociológie bola práve široká difúzia kritických a opozičných nálad medzi sociológmi liberálneho zmýšľania, čo ostatne konštatujú aj sami západní sociológovia [MacRae 1976 : 249]. (1) Netreba samozrejme preceňovať mieru tohoto „kriticismu“ zo strany západných sociológov, zvlášť v tých prípadoch, keď sa obmedzil iba na rečnícke pózy. Ale sám o sebe bol symptomatickým javom, svedčiacim o prebiehajúcom počas sedemdesiatych rokov procese „vyrovnávania“ západnej sociológie so svojim vlastným svedomím, otraseným politickými udalosťami predchádzajúceho „búrliwego“ desaťročia.

Ozveny radikalizmu vnútri liberálno-akademickej sociológie sa prejavovali dlho po organizačnom rozpade samotného radikálneho sociologického hnutia. Táto skutočnosť len potvrdzuje to, že v prípade „radikalizácie“ sa marxistická analýza zaoberala nie náhodnou módou, ale skutočným vývojovým trendom. Z tohto hľadiska skúsenosti marxistickej analýzy sú pre nás nesmierne poučné, nakoľko pomáhajú odlišovať skutočne nosné tendencie vo vývoji sociológie od tých, čo ležia na povrchu. Veď s pokusmi o sledovanie globálnejších trendov v západnej sociológii sa čoraz častejšie stretávame v poslednej dobe aj u jej vlastných predstaviteľov. Napríklad známy americký sociológ W. Moore sa zamýšľajúc nad súčasným stavom americkej sociológie konštatuje jej rastúcu intelektuálnu a ideologickú heterogenitu, ktorá sa prejavuje v nedostatku zjednocujúcich tém, záujmov a spoločných teoretických orientácií [Moore 1981 : 57]. Dokonca tvrdí o špecifickej pre americkú sociológiu tendencii k „ideologickej a substancionálnej fragmentácii“. Príčiny tohoto javu sa však pokúša odhadnúť prostredníctvom ďalších tendencií, ktoré majú rýdzo vedecký charakter. Sú to rastúca *diferenciácia* a *špecializácia* americkej sociológie, ktoré podľa Moora vo svojom súhrne vedú k znižovaniu úrovne sociologickej prípravy, k postupnému stieraniu hraníc medzi odborníkmi a laikmi, a napokon vôbec ohrozujú integritu profesionálneho sociologického spoločenstva.

Pri svojej nespornej subtilnosti Moorove postrehy ohľadom súčasných tendencií v americkej sociológii vyvolávajú pocit nezavršenosti, nakoľko nedovoľujú odhaliť sociálno-politické pozadie jej neuspokojivého stavu.

Samozrejme že aj vnútri západnej sociológie nachádzame aj hlbšie a všestrannejšie analýzy niektorých trendov typických pre buržoáznú sociológiu posledného obdobia. Stačí v tejto súvislosti spomenúť známy zborník anglických sociológov pod názvom *Nové smery v sociologickej teórii*, ktorý dost výstižne hodnotil vznik a vývoj fenomenologického trendu v sociológii šesťdesiatych až sedemdesiatych rokov. Môžeme uviesť aj ďalšie príklady podobných analýz, ktoré však trpia tým spoločným nedostatkom, že posudzujú sociologické trendy ako čisto vedeckú záležitosť, izolovanú od súčasne prebiehajúcich v spoločnosti základných ekonomických, politických a sociálnych procesov. Analýza sociologických trendov sa tým vlastne dostáva do slepej uličky a neposkytuje ani možnosti účinnej prognózy ďalšieho vývoja danej disciplíny.

Niektoré súčasné trendy v západnej sociológii

Medzi najvýznamnejšie trendy, ktoré výrazne profilujú tvar dnešnej západnej sociológie, sa dá poukázať na jej rastúcu intelektualizáciu a teoretizáciu, na

(1) Podrobnejšie o tom pozri [Alijevová 1981].

orientáciu k tvorbe makroteórií, na výrazné zvýšenie úrovne jej teoretickej sebareflexie, ktoré sa prejavuje metateoretickým „bumom“, atď. Aj keď nepodceňujeme pravý význam týchto fenoménov, sústreďme sa predsa na tie, ktoré za daných podmienok považujeme za strategicky dôležitejšie. Pri ich identifikácii vychádzame z toho obrazu sociológie, ktorý sa postupne vytvoril v rámci západnej sociológie v priebehu posledného desaťročia ako svojrázna alternatíva oproti jej scientistsko-pozitivistickému obrazu, ktorý ovládal celé predchádzajúce obdobie. Bola to predovšetkým predstava o sociológii ako *deideologizovanej*, politicky neangažovanej disciplíny, ktorá v teoretickej oblasti vystupovala ako vedecky „objektívne“ a ideologicky neutrálne badanie. Ďalším rysom scientistsko-pozitivistickej sociológie bolo zámerné vystatovanie sa svojou *afilozofickosťou* alebo zdanlivou nezávislosťou na akejkolvek filozofii. V tých prípadoch, keď nebola zjavne *antimarxistická*, ignorovala sociologický prínos marxizmu nakoľko ho zaraďovala medzi beznádejne zastaralé „protosociologické“ koncepcie.

Zo všetkých týchto hľadísk je veľmi dôležité, že v novom obraze sociológie dochádza k značnému obratu a všetky „mínusy“ starej predstavy o sociológii sa menia na „plusy“. Namiesto koncepcie o deideologizovanej sociológii nastupuje predstava o ideologicky angažovanej sociálnej vede. Namiesto otvorene proklamovanej afilozofickosti sa objavuje intenzívny záujem o filozofiu. A nakoľko sa v novom obraze sociológie podstatne mení vzťah k marxizmu. Ignorovanie jeho sociologického učenia ustupuje miesto rôznym pokusom o zblížovanie sa s ním.

Nakoľko „nový“ obraz sociológie ostro kontrastoval so „starým“, natoľko závažnými podľa nás boli tie procesy, v dôsledku ktorých došlo k formovaniu tohoto pozmeneného obrazu a práve oni pre nás vystupovali ako základné vývojové *trendy* v dnešnej nemarxistickej sociológii. Dalo sa teda určiť ako základné *trendy* vnútri buržoáznej sociológie procesy jej *ideologizácie* (alebo reideologizácie), *refilozofizácie* a tzv. „*marxizácie*“. Zastavme sa na stručnej charakteristike týchto jednotlivých trendov.

Ideologizačný trend

Podľa nás ideologizačný trend v západnej sociológii tvorí iba súčasť širšieho procesu, ktorý prebieha v súčasnom buržoáznom spoločenskom vedomí a ktorý súvisí s prekonávaním predtým rozšírenej koncepcie „deideologizácie“ na tvorbe ktorej sa koncom päťdesiatych rokov aktívne zúčastňovali aj buržoázni sociológovia.[2] V období šesťdesiatych až sedemdesiatych rokov, ktoré sa vyznačovali v západných krajinách rastúcou politickou aktivitou a zostrovaním ideologických konfliktov, sa táto koncepcia ukázala ako neudržateľná, a preto aj medzi samotnými predstaviteľmi buržoáznej spoločenskej vedy začalo dochádzať k akejsi „reideologizácii“.

Bezprostrednými iniciátormi procesu „reideologizácie“ v západnej sociológii sa stali ľavicovo-radikálni sociológovia, ktorí sa otvorene usilovali o obnovenie ideologického potenciálu, skrytého v sociológii. To pre nich znamenalo predovšetkým kritickú činnosť odhalenia buržoázneho obsahu v sociologických teóriách minulosti a prítomnosti. Z tohto hľadiska posudzovali radikáli každú sociologickú koncepciu ako apologetickú a konzervatívnu a sociológiu ako vedu v celom prehlásili za formu *buržoáznej ideológie*. Nevšímali si pritom ideovo-politickú diferenciaciu sociológie, v rámci ktorej od samého začiatku popri buržoáznom prúde vznikol prúd protiburžoázny, marxistický, na ktorý sa neda-

(2) Podrobnejšie pozri [Lejbin 1976: 22–25].

lo uplatniť ich paušalizujúci negatívny pohľad. Preto sa radikáli usilovali vydávať marxizmus za revolučnú alternatívu sociológie ako bytostne buržoáznej vedy a v budúcnosti počítali s úplným zrušením sociológie.(3)

Kritika sociologických teórií však netvorila celú náplň ideologizačnej aktivity radikálnych sociológov. Oveľa závažnejšou ich zásluhou bola reaktivácia ideologického obsahu sociológie, a to nie tak zavedením do nej ideologickej frazeológie, ako jej tematickou prestavbou. Radikáli značne prispeli k problémovej preorientácii dnešnej západnej sociológie tým, že sústredili jej záujem na problematiku, ktorá práve z ideologických dôvodov bola predtým odsunutá na vedľajšiu koľaj. Šlo o problematiku triednej a etnickej nerovnosti v súčasnej buržoáznej spoločnosti, o prejavy triedneho konfliktu, o problémy konzervatívnej úlohy buržoázneho štátu a vykorisťovania robotníckej triedy a pod. Už samotné nastolenie týchto problémov bolo ideologicky významné, nakoľko sa citeľne dotýkalo záujmov vládnucej triedy v buržoáznej spoločnosti. Popritom sa nedá považovať protiburžoázne útoky radikálov za prejavy ideologického boja v mene záujmov robotníckej triedy. V skutočnosti radikálni sociológovia reprezentujú skôr maloburžoáznu ideológiu, typickú pre tie vrstvy súčasnej buržoáznej spoločnosti, ktoré sa cítia ohrozené nástupom štátnomonopolistického kapitalizmu a hľadajú východisko v rozmanitých formách protestu proti nadvláde kapitalistických monopolov a antidemokratických praktík buržoázneho štátu.

Nosnosť a trvanlivosť ideologizačného trendu sa prejavila nie iba v tom, že prekonal „tabuizovanie“ ideologických tém a ideologickej terminológie medzi sociológmi-nemarxistami, ale aj v tom, že podnietil vznik rôznych foriem „valorizačnej“ aktivity v prostredí akademických sociológov. Prejavil sa medzi nimi nielen v jednoznačnej požiadavke prekonania doktríny sociológie „oslobodenej od hodnotenia“, ale aj v konkrétnych návrhoch na navrátenie do buržoáznej sociológie hodnotového obsahu, akými boli návrhy jej sústavnej *etizácie* alebo dokonca „*humanizácie*“ [Alijevová 1981].

Refilozofizácia západnej sociológie

Refilozofizácia západnej sociológie prebieha súčasne s jej reideologizáciou a v niektorých bodoch sa s ňou dokonca prekrýva. Prejavuje sa ako tendencia nemarxistickej sociológie k obnovovaniu uvedomelých, *reflektovaných* väzieb s buržoáznu filozofiou. Bola podmienená stavom tej svetonázorovej a metodologickej neistoty, v ktorom sa ocitla buržoázna sociológia ku koncu šesťdesiatych rokov v dôsledku prudkých spoločenských zmien, ktoré nemohla zvládnuť pomocou starých svetonázorových orientácií. V takejto situácii buržoázni sociológovia boli nútení obrátiť sa k niektorým smerom buržoáznej filozofie, ako potenciálnym zdrojom metodologických inšpirácií a základom pre preorientáciu sociologickej analýzy. Takýto zdroj našli predovšetkým vo filozofii Husserla a v niektorých koncepciách existencializmu, ktoré im poskytli dôsledné subjektivistické východisko pre chápanie sociálnej reality.

Sociológovia fenomenologickej a existencialistickej orientácie sa pokúsili obnoviť v sociológii subjektivistické prístupy k sociálnemu objektu, proti objektivizujúcim tendenciám štruktúrneho funkcionalizmu a sociologického neopozitivismu, ktoré posudzovali ako neadekvátne. Z tohto dôvodu zaviedli do sociológie nielen niektoré základné ontologické tézy fenomenológie Husserla, ale aj v niektorých prípadoch (napr. etnometodológii) sa pokúsili uplatniť na empirickej pôde zložitú procedúru fenomenologických „redukcií“. (4)

(3) Podrobnejšie pozri [Alijevová 1981: 380–382].

(4) Podrobnejšie pozri [Alijevová 1982(a): 1].

Z tohto hľadiska sociológia už nielen čerpala zo svetonázorových a metodologických zdrojov fenomenologickej filozofie, ale sama jej pomáhala nadobudnúť pôdu pod nohami, a práve tento vzťah spätného pôsobenia sociológie na filozofiu je podľa nás zaujímavejším bodom celého „programu“ refilozofizácie západnej sociológie. Vo svojej podstate sa kryla s jej *fenomenologizáciou*, ktorá sa sama osebe v priebehu sedemdesiatych rokov ukázala ako jeden z najnosnejších sociologických trendov. Dá sa predpokladať, že aj v najbližších rokoch bude tento smer do značnej miery ovplyvňovať sociologický život v západných krajinách, čo má mať na zreteli marxistická kritika buržoáznej sociológie.

Vcelku ani refilozofizačný trend nepomohol prekonať určité recidívy afilozofickosti ani v prostredí sociológov fenomenologicko-existencialistického zamerania. Prejavilo sa to v rôznych formách buď „hanblivého“ dištancovania sa od filozofie, buď jej aprioristickej interpretácie, čo vo svojich dôsledkoch viedlo k izolovaniu filozofie od sociológie.

Tendencia k „zblížovaniu“ s marxizmom

Azda najcharakteristickejším pre túto tendenciu je prechod buržoáznych sociológov od primitívnych foriem konfrontácie s marxizmom k rafinovanejším. Treba počítať s tým, že dnes tento proces už prebieha na pozadí oveľa lepšej informovanosti sociologickej verejnosti v porovnaní s obdobím päťdesiatych rokov o autentickej tvorbe klasikov marxizmu. Do značnej miery zásluhou radikálne orientovaných sociológov ako T. Bottomore, M. Nicolaus boli vydané v angličtine Marxove *Ekonomicko-filozofické rukopisy* z roku 1844 a *Rukopisy Grundrisse*. Za takýchto podmienok sa zvýšili nároky aj na komentátorskú tvorbu o Marxovom sociologickom odkaze, ktorou doslova sa teraz hemží západná sociologická periodika. Dá sa konštatovať, že obdobie ignorantstva a indiferentizmu voči marxizmu buržoázni sociológovia majú za sebou a teraz prístupujú k dôkladnejšiemu oboznámeniu sa s jeho obsahom.

To má za následok zmenu v ich postoji k Marxovmu učeniu. V súčasnosti nehľadajú kontakty s ním len kvôli jeho obrovskej politickej prestíži v očiach celého pokrokového ľudstva, ale aj kvôli jeho teoretickému potenciálu. Jedným z hlavných znakov dnešného vzťahu západných sociológov k Marxovi je úsilie o využitie explanačných a predikčných predností jeho sociologického učenia, čo je dôvodom pre ďalšie prehlbovanie štúdia Marxových diel. Táto tendencia ináč táj v sebe nebezpečenstvo „modelovania“ Marxovho učenia podľa potrieb dnešnej sociologickej módy, ako sme na to už poukazovali [Alijevová 1982 [b] : 367—369]. Práve v posledných rokoch sa objavujú pokusy o interpretáciu Marxovho sociologického učenia buď ako „teórie konfliktu“ (Dahrendorf), buď ako funkcionalizmu (Lockwood), buď ako „teórie konania“ (Cohen)[5] alebo „teórie sociálnej zmeny“ a dokonca aj iba ako „teórie odcudzenia“ (Zeitlin). V základe tohto konštruovania modelov „rôznych Marxov“ nachádzame starú „osvedčenú“ v buržoáznom a revizionistickom myslení metódu. Spočíva totiž v predbežnej fragmentácii Marxovho učenia na jeho jednotlivé stránky, aspekty, problémy a v nasledujúcej po nej redukcii totality tohto učenia k týmto jednotlivým stránkam. Pri takomto postupe sa z marxizmu eliminuje jeho revolučný obsah a sama marxistická sociologická teória ako celok sa neodôvodnene ochudobňuje a deformuje.

Všetky tieto úsilia o adaptáciu obsahu marxistickej koncepcie pre potreby buržoáznej sociológie sa prekrývajú s rôznymi pokusmi o „hybridizáciu“ mar-

(5) Podrobnejšie pozri [Smart 1976: 45—70].

xizmu a nemarxistickej sociológie, medzi ktorými dosť nebezpečné sa ukazujú úsilia o spojenie marxizmu s fenomenológiou [Smart 1976 : 115—149]. V tomto prípade sa dokonca jedná o akési „kumulovanie“ a vzájomné stretávanie sa trendov k reifilozofizácii (resp. fenomenologizácii) sociológie, jej reideologizácie a „marxizácie“. Nezriedka personálni nositelia fenomenologizujúcich tendencií v buržoáznej sociológii súčasne vystupujú ako hlásatelia jej ideologizácie a posilnenia kontaktov s marxizmom. Dôvody, pre ktoré toto robia, nie sú tak jednoznačné, ako by to mohlo sa zdať na prvý pohľad. Vo veľkej miere títo ľudia sú motivovaní rastúcou prestížou takého postoja sociológa v dnešnej buržoáznej spoločnosti, ktorému by sa dalo povedať „byť *mimo* systému“, alebo dokonca „byť *proti* systému“. A práve pre zaujatie (aspoň navonok) takéhoto postoja všetky menované ideové stanoviská — ideologizácia, fenomenologizácia a „marxizácia“ poskytujú bohaté pole možností.

Horúčkovitá činnosť západných sociológov o nadviazanie aspoň zdanlivých kontaktov s marxizmom a jeho sociologickým učením len dodatočne nám potvrdzuje významnosť a perspektívnosť daného trendu. Súčasne však prezrádza pravú príčinu vzniku tak daného, ako aj ostatných zmienených trendov v dnešnej nemarxistickej sociológii. Ukazuje sa totiž, že od päťdesiatych rokov nášho storočia marxizmus, ktorý aj predtým nebol buržoáznym sociológom neznámy, čím ďalej, tým viac sa stáva jedným z *hlavných* faktorov vývoja západnej sociológie. A práve jeho stála prítomnosť v zornom poli buržoáznej spoločenskej vedy v podstate podmieňuje tak vznik, ako aj vývoj základných tendencií v buržoáznom sociologickom myslení.

Permanentná konfrontácia s marxizmom stále núti buržoázných sociológov k aktivizácii a hlavne k posilňovaniu najslabších článkov svojich vlastných koncepcií. Tak napríklad v období päťdesiatych až šesťdesiatych rokov jedným z hlavných motívov tzv. „hľadania teórie“ v buržoáznej sociológii bola potreba „vyvážiť“ nesporne teoretické prednosti marxizmu, ktorý vystupoval ako ucelený logicky konzistentný vedecký útvar. Z tejto potreby vlastne vzišiel a vyvíjal sa počas šesťdesiatych rokov dosť búrlivý proces *teoretizácie* buržoáznej sociológie, ktorý pri všetkých jeho slabinách zabezpečil jej predsa istú teoretickú stabilitu.

V období sedemdesiatych rokov do popredia vystúpili už potreby vytvoriť v buržoáznom sociálnom myslení adekvátnejšiu protiváhu *ideologickému* a *filozofickému* potenciálu marxizmu za účelom nadobudnutia už nielen teoretickej, ale aj *svetonázorovej* integrovanosti. A práve táto sociálna príčina, podľa nás, najviac podnietila vznik a vývoj nami opísaných základných trendov v súčasnej buržoáznej sociológii.

Literatúra

- Alijevová, D.: *Fenomenológia v sociológii*. Sociológia 1982, č. 4. (a)
Alijevová, D.: „*Sociológia sociológie*“ ako kritika západnej sociológie. Sociológia 1981, č. 4.
Alijevová, D.: *Vzťah nemarxistickej sociológie k dedičstvu K. Marxa*. Sociologický časopis 1982, č. 3 (b).
Beniger, J. R. — Savory, L.: *Social Exchange: Diffusion of a Paradigm*. The American Sociologist 1981, No. 4.
Bottomore, T. — Nisbet, R. (eds.): *A History of Sociological Analysis*. London, Heinemann 1979.
Bryant, C. G. A.: *Sociology in Action*. G. Allen & Unwin Ltd. 1976.
Davydov, J. N.: *Frankfurtskaja škola i sovremennaja levoradikal'naja sociologija*. Sociologičeskije issledovanija 1974, No. 2.
Kon, I. S.: O „*radikal'noj sociologii*“ v SŠA. SŠA: ekonomika, politika, idelogija 1973, No. 8.
Kuhn, T.: *Struktura naučných revolucij*. Moskva, Progress 1977.

- Lejbin, V. M.: *Filosofija social'nogo kriticisma v SŠA*. Moskva, Nauka 1976.
- Mac Rae, D. J.: *The Social Funktion of Social Science*. New Haven and London, Yale University Press 1976.
- Moore, E. W.: *Can the Discipline Survive its Practitioners?* The American Sociologist 1981, No. 1.
- Ritzer, G.: *Sociology: A Multiple Paradigm Science*. Boston, Allyn Bacon Inc. 1975.
- Smart, B.: *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis*. London, Henley and Boston, Routledge and Kegan Paul 1976.
- Turner, J. H.: *The Structure of Sociological Theory*. Homewood 1974.
- Wilson, T. P.: *Conceptions of Interaction and Forms of Sociological Explanation*. American Sociological Review 1970, No. 4.

Резюме

Д. Алиева: К оценке развития современной немарксистской социологии

Статья посвящена критическому анализу основных подходов к рассмотрению развития современной буржуазной социологии, которые применяют ее представители. Наряду с «классификаторским» подходом, состоящим преимущественно в «инвентаризации» отдельных социологических теорий, школ или направлений, автор подробно рассматривает так наз. «парадигмальный» подход к современной западной социологии, который опирается на известную концепцию «научных революций» Т. Куна. По мнению автора, известные преимущества этого подхода можно было бы реализовать только в том случае, если бы социологические парадигмы не сводились бы к отдельным социологическим теориям, а рассматривались бы в качестве более широких теоретических, методологических или мировоззренческих концепций, объединяющих под своей эгидой несколько родственных теорий. В таких случаях «парадигмальный» анализ мог бы принести известные успехи (Т. Вильсон, Дж. Р. Бендджер — Л. Саворн).

Однако в большинстве случаев буржуазные социологи сводят «парадигмальный» подход на уровень традиционных «классификаторских» таксономий существующих социологических школ. Это происходит и в случае «мультипарадигмального» анализа западной социологии, который в последние годы находит все больше сторонников (Т. Боттомор — Р. Низбет, К. Брайнант, Дж. Ритцер). Автор указывает на логическую непоследовательность и методологическую сомнительность этого подхода, который к тому же еще вносит в социологию опасную идею мировоззренческого и методологического плюрализма.

Несомненной слабостью «парадигмального» подхода является его оторванность от исследования социально-политических причин возникновения и смены социологических парадигм. Автор считает в данной связи более целесообразным анализ основных трендов развития западной социологии, поскольку таким образом можно лучше познать скрытую идейно-политическую «инфраструктуру» современного буржуазного общества, и вместе с тем обнаружить возможные сдвиги и повороты в его сознании.

В соответствии с этим принципом автор выделяет три основных тренда в современной буржуазной социологии. Первым является тренд к ее *идеологизации*, импульс пре возникновение которого дала деятельность радикальных социологов. Суть его заключалась в обнаружении буржуазного идейного содержания социологических теорий прошлого и будущего. В своих последствиях этот тренд привел к преодолению доктрины деидеологизированной социологии, что в частности проявилось и в тематической переориентировке академической социологии на проблемы социального неравенства, насилия, конфликта и революции.

Следующим важным трендом является согласно автору тренд к *рефилософизации* буржуазной социологии, что проявляется в ее попытке обновления сознательных связей с буржуазной философией в ее феноменологическо-экзистенциальных вариантах. Следствием этого процесса была феноменологизация западной социологии и ее общий поворот к субъективизму. Третьим и наиболее важным трендом, который одновременно выступает как пункт пересечения двух предыдущих, является тренд к своеобразной «марксизации» западной социологии. В этой связи возникают различные попытки «приспособления» социологического учения марксизма к потребностям буржуазной социологической «моды», которые перекрываются с разными формами «гибридизации» марксизма с немарксистскими социологическими теориями.

Автор подчеркивает, что именно постоянное присутствие марксизма в поле зрения буржуазных социологов выступает в качестве главного фактора, который обуславливает возникновение и развитие основных трендов в современной буржуазной социологии.

Summary

D. Alijevoá: On the Evaluation of the Development of Modern Non-Marxist Sociology

The aim of this study is a critical analysis of basic approaches to the development of contemporary bourgeois sociology, as they are being applied by its representatives. Beside the "classificatory" approach, consisting for the most part in an "inventarization" of individual sociological theories, schools or trends, detailed attention is paid to the so-called "paradigmatic" view on the present-day Western sociology, based on T. Kuhn's fictitious conception of "scientific revolutions". Certain assets of this view might prove serviceable only if sociological paradigms were not reduced to individual sociological theories, if they were conceived as broader theoretical, conceptual, and even world-view standpoints associating several related sociological theories "under their roof". In such cases the "paradigmatic" analysis might lead to relatively successful results (T. Wilson, J. R. Beniger — I. Savory, and others).

Notwithstanding, the greater part of bourgeois sociologists reduce the "paradigmatic" approach to the level of traditional "classificatory" taxonomies of current sociological schools. This is most usually encountered in the "multiparadigmatic" analysis of Western sociology which has recently been finding a growing number of advocates (T. Bottomore — R. Nisbet, C. Bryant, G. Ritzer). The logical inconsequence and methodological dubiousity of this approach is pointed out; moreover, it is stated to support the dangerous idea of ideological and methodological pluralism in sociology.

An indubitable drawback of the "paradigmatic" approach in general is its isolation from investigations into socio-political causes of the origin and alternation of sociological paradigms. Hence it is considered most expedient to analyze the basic development trends in Western sociology, insofar as this approach allows a closer scrutiny of the hidden ideal-political infrastructure of the contemporary bourgeois society and an anticipation of eventual shifts or reversals in its consciousness.

This is the principle underlying the identification of three fundamental trends in contemporary bourgeois sociology. The first of these is the trend to its *ideologization*; this was incited by the activities of radical sociologists and consists in unveiling the bourgeois ideal content of past and present sociological theories. In its consequences, this trend helped to overcome the doctrine of deideologized sociology. This is also evident from the thematic reorientation of academic sociology to problems of social inequality, violence, conflict and revolution.

Another important trend is the tendency to the *rephilosophization* of bourgeois sociology, reflected in its efforts to re-establish conscious interrelations with bourgeois philosophy in its phenomenological — existentialist variants. This process resulted in a phenomenologization of contemporary Western sociology and its general turn towards subjectivism.

The third and most relevant trend, simultaneously figuring as a point of intersection of the two preceding ones, is a trend to a distinctive "*marxization*" of Western sociology. In this connection, various attempts have been made aiming at an "adaptation" of the sociological doctrine of Marxism to satisfy the needs of the bourgeois sociological "fashion", partly coinciding with various forms of the "hybridization" of Marxisms with non-Marxist sociological theories.

In conclusion it is pointed out that it is exactly the continuous presence of Marxism in the bourgeois sociologists' field of vision that has been stimulating, in the course of the past decade, the emergence and development of basic trends in non-Marxist sociology.

Mládež v procesu demografické reprodukce socialistické společnosti

IVAN LESNÝ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Pojem mládeže není v celé odborné veřejnosti dosud chápán zcela jednoznačně. Většina současně platných definic totiž beze zbytku nepostihuje širokou škálu sociálních, demografických, antropologických, psychologických a ekonomických faktorů, které působí při profilování mládeže obecně a které se zvláště u mládeže v socialistické současnosti prosazují se stále stoupající intenzitou. Kromě toho operují dosud používaná dílčí vymezení mládeže převážně statistickými měřítky; svoji roli hraje také přetrvávající poplatnost separativnímu pojetí vědních disciplín. Mnohotvárnost reality zkoumaného problému si na druhé straně vynucuje nejširše založené aplikace multidisciplinárních přístupů při jeho definování i při jeho poznávání.

Jestliže chápeme pojem mládeže jako určitou specifickou fázi životního cyklu nacházející se mezi dětstvím na počátku a plnou dospělostí na konci, musíme při jejím vymezování akcentovat především nejrůznější kritéria hodnocení dynamiky změn v průběhu životního procesu, změn, jichž jsou mladí lidé nositeli a které lze někdy velice obecně shrnout pod obecné pojmy s velmi širokým sémantickým polem, jako „dospívání“, „příprava do života“ atd., které jsou charakteristické právě pro proces přechodu od dětství k plné vyspělosti; v žádné jiné životní fázi neprobíhají uvedené změny s takovou intenzitou, neboť v současné socialistické společnosti je biologický, psychický i sociální vývoj mládeže charakterizován výraznou akcelerací.

Jde tedy o to, jaké události v biografii individua, resp. jaká úroveň relevantních ukazatelů demosociálního vývoje v kolektivní historii skupiny uvnitř určité generace, je rozhodující pro odchod z kategorie mládeže. Je zřejmé, že pokus stanovit horní hranici mládeže v konkrétních letech dokončeného věku může vycházet jen ze stanovení obecné úrovně charakteristických hodnot sledovaných ukazatelů a dále z průmětu této úrovně do jednotek věku, v němž je úroveň dosahována.

Proces přeměn probíhá v dialektické jednotě všech komponentů; pouze nutnost metodické operacionalizace může vést k akcentování vybraných stránek jeho průběhu. Při každé takovéto separaci určitých aspektů procesu však nelze ztrácet ze zřetele mnohostrannost a komplexitu problému akcelerace vývojových změn v kolektivní biografii mládeže v objektivní realitě.

Poměrně široké věkové pásmo, v němž dochází k náhlým a výrazným změnám jednotlivců i skupin a jejich postavení ve společnosti, je naplněno celou řadou charakteristických psychosomatických aktivit. Kromě toho je toto věkové pásmo naplněno změnami hodnotových orientací a světonázorových postojů v souvislosti s rychlým rozvojem a konstituováním osobnosti. Současný stav znalostí o těchto dílčích skutečnostech, tedy o aktivitách mládí a o mládeži obecně, již dosáhl alespoň takového stupně, že se naznačené problémy dostaly do centra pozornosti odborné veřejnosti, že jsou postupně mapovány a že jejich vědecký výzkum je do značné míry organizačně zabezpečen.

Ve značném kontrastu s vědomím potřeby poznávat uvedené aspekty mládeže je dosud nedostatečné uznání faktu, že mladí lidé jsou zároveň objektem

i subjektem populační reprodukce. Význam této skutečnosti je přitom bezesporu bazální: souvisí s rodinným životem, s ekonomickým chováním, se vzděláním, s trávením volného času, se společensko-politickou aktivitou a s hodnotovými orientacemi přinejmenším stejně úzce jako sociálně profesní, spotřební a další seberealizační projevy mladých lidí. Toho si byl vědom i K. Marx, když psal že „... obyvatelstvo je základnou a subjektem celého společenského výrobního aktu.“ [Marx 1953] Objektem a zároveň subjektem demografické reprodukce je ovšem mládež nikoli sama o sobě, ale jako integrální součást celé národní populace. Totéž ostatně platí o většině ostatních aktivit: vzdělávací, kulturní, profesní atd. „Z různé existence lidí je možno odvodit různé systémy s lidmi, ať již jako příslušníků biologické populace, nebo společnosti.“ [Pavlík 1978] Tyto systémy obsahují stejné prvky — lidi, odlišují je však různé druhy vztahů mezi nimi. Komplexně chápaná problematika mládeže představuje v tomto smyslu horizontální strukturní řez, vedený napříč různými systémy.

Naskytá se tedy otázka, které formy projevu mladých lidí jsou relevantní pro vědecké poznávání mládeže, otázka, která nutně vyvolá polemiku nad problémem dosud nevyjasněné jednotné přijatelné definice mládeže.

Jestliže chápeme mládež jako specifickou demosociální kategorii, pak pro příslušnost k ní není zdaleka rozhodující pouze kalendářní věk sám o sobě, ale především probíhající komplexní proces shora naznačených změn. Mezi relevantní projevy mládeže, tedy mezi projevy, o něž je možné se opřít při hledání obecněji přijatelné definice mládeže, se tak zcela samozřejmě zařazují ty, jejichž změny v čase postupně odeznívají, a přesto zůstávají svými důsledky zásadní pro utváření dalšího života jednotlivce a skupin.

V kontextu vývoje soudobých vyspělých společností jsou mimo jiné zvláště důležité dvě stránky vyspívání mládeže.

Zvláště zřetelný a významný je z tohoto hlediska kontinuální proces vstřebávání poznatků, vzdělávání, prvních orientací v možnostech profesního uplatnění, studia, přípravy k povolání, tedy proces končící u převážné většiny mladých lidí zakotvením v určitém povolání, a tedy i v určité třídě či sociální skupině.

Velmi významný je ovšem i proces somatického i mentálního pohlavního vyspívání, citových orientací na druhé pohlaví, navazování kontaktů, sexuální aktivity, uzavírání manželství a prokreace nové generace. Rovněž tento proces je kontinuální a také končí u rozhodující většiny lidí petrifikací určitého konkrétního dosažení postavení (v rodině). Nabytí samostatného „rodinného postavení“ vytvořením vlastní rodiny znamená, podobně jako shora uvedené získání samostatné socioprofesionální pozice, výrazné přitlumení průběhu procesu důležitých životních změn (proces těchto změn se také může v určité fázi zastavit a nemusí být dokončen), a proto upevnění tohoto postavení může být, podobně jako nabytí vlastního sociálně profesního statusu, vzato v úvahu při pokusech o stanovení horní hranice mládeže.

Na výchozí straně tohoto komplexního procesu je tedy odrostlé dítě — ekonomicky, sociálně i psychicky dosud pevně zakotvené v domácnosti svých rodičů. Tato domácnost zajišťuje rozhodující podíl jeho materiálních a duchovních potřeb a je zpravidla těžištěm i jeho citových orientací.

Na výsledné straně je ekonomicky a sociálně víceméně samostatný člověk, často již bydlící odděleně, hospodařící s vlastním příjmem, který je v mnoha případech zároveň sám rodičem malého dítěte.

Tento rozsáhlý proces komplexních změn, probíhající v rozpětí výchozí a výsledné strany, má ovšem své biologické, resp. antropologické souvislosti a determinanty. Shora naznačené demosociální pojetí problému vymezení mláde-

že není založeno pouze na věku, nemůže však od věku abstrahovat; není jistě nutné dokazovat, že věk, byť chápáný velice volně a relativně, zůstane základním indikátorem vymezení mládeže v konkrétních historických podmínkách.

* * *

Cílem tohoto příspěvku je zachytit prostřednictvím sledování demografických událostí (narozených prvního pořadí, sňatečnosti svobodných, odchodu do ekonomické aktivity) dialektiku včleňování nových generací do společnosti. Konkretizace tohoto procesu v podmínkách současné etapy poválečného vývoje ČSR umožňuje přispět k osvětlení sociálních souvislostí úlohy mládeže v reprodukci obyvatelstva a ověřit míru platnosti tvrzení o rostoucí úloze mládeže v reprodukci populace.

Tím, že se úloha mládeže v reprodukčním procesu stává jednou z aktivit mládeži vlastních, roste i význam jejích vztahů k ostatním aktivitám a roste i zájem mladých lidí o takové otázky, jako jsou vztahy mezi dvěma lidmi, sexualita, uzavírání sňatků, antikoncepce, umělé přerušení těhotenství, rození dětí, rozvody atd. Příčiny jsou v obecné rovině dosti známé — posuny v tempu mentálního vyspívání, snadnější přístup k informacím, společenské změny, růst vzdělanosti.[1]

Při stručném kvantitativním hodnocení podílu mládeže na prokreaci nových generací je ovšem nutné ignorovat subtilní otázky vztahů mezi realizací prokreativní aktivity na straně jedné, a odrazu této aktivity při konstituování mládeže jakožto demosociální kategorie, a tedy při definování mládeže na straně druhé.

Pokud jde o dolní hranici mládeže, tedy o hranici mezi dětstvím a mládím, existuje pro deskripci a pro hodnocení intenzitních měr demografických jevů pouze jedno praktické řešení: pominout výjimečné sociálně patologické případy výskytu demografických událostí (tj. otěhotnění, potratů, porodů) v dětském věku a vztahovat tyto události k mládeži: ostatně chtěným či nechtěným podstoupením uvedených demografických událostí skončí dětství spíše než dožitím určité věkové hranice. Z tohoto důvodu lze považovat všechny děti narozené matkám mladším než 25 let za děti narozené mladým dívkám. Pokud jde o horní věkovou hranici, zdá se nejvhodnější uniknout definičním nejasnostem odstupňováním věku matek.

Uvedené relativní kumulativní hodnoty v první řadě dokumentují rozhodující úlohu mládeže v aktivní složce procesu demografické reprodukce, a to v podstatě bez ohledu na nejasnosti týkající se horní hranice jejího vymezení. Více než 60 procent dětí se totiž narodí děvčatům mladším než 25 let. V případě víceméně maximalistického vymezení horní hranice mládeže cca 35 lety dokončeného věku se prokreace nových generací stává téměř výlučně (z 98 procent) záležitostí mládeže.

(1) V postojích a v názorových orientacích mládeže, tedy v názorech souboru dospělých nevyzrálých jedinců, mají samozřejmě uvedené jevy mnohem výraznější dopady než u ostatních lidí. Postoje mladých lidí k uvedeným demosociálním jevům se stávají často katalyzátory či nositeli celé řady dalších postojů: pro mladé lidi je například běžné přejímat názory partnera nebo posuzovat kvalitu individuální a společenské materiální i duchovní spotřeby a právních norem společnosti zúženě ve vztahu k vlastní momentální situaci, ke svým potřebám, požadavkům a vzorům. Přitom jde o sféru demosociální reality, jež jsou předmětem někdy až do krajnosti vybičovaného zájmu. Mladý pár, který odkládá realizaci své prokreativní aktivity, a proto se snaží vyhnout otěhotnění partnerky, přeceňuje při posuzování distribuce otázku dostupnosti spolehlivé antikoncepce; stejně tak těhotná dívka, pevně rozhodnutá trvat na umělém přerušení těhotenství, posuzuje celkovou kvalitu, pružnost a humánnost administrativního aparátu společnosti podle potíží, které musí od okamžiku zjištění těhotenství překonat na cestě k operačnímu stolu.

Tabulka 1. Vývoj podílu dívek (mladých žen) na celkové realizaci prokreativní aktivity v ČSR

Dokončený věk žen v letech	z celkového počtu dětí, narozených během celého reprodukčního období žen, připadá na narozené před dosažením daného věku	
	u žen narozených v letech 1930—34	u žen narozených v letech 1950—54
25	62,5 %	64,3 %
30	87,0 %	87,7 %
35	96,9 %	97,6 %

Pramen: Lesný, I.: *Demografická historie reprodukčního věku žen v ČSR*. Praha, PšFUK 1980.

Z tabulky 1 je dále patrný určitý pohyb, k němuž došlo u podílu mládeže na realizaci prokreativní aktivity mezi generacemi, vzdálenými od sebe dvacet let, tedy mezi generacemi, které realizovaly svoji prokreativní aktivitu v historickém čase odpovídajícím počátkům budování socialismu v naší zemi, a generacemi, které realizují svoji prokreativní aktivitu ještě v současnosti.

Ke zřetelnému pohybu ve smyslu růstu podílu mládeže na celkové plodnosti došlo pouze v nejmladší sledované skupině, tedy u dívek mladších 25 let. V průběhu dalšího období — do dosažení věkové hranice 30 let — se však plodnostní difference 1,8 bodu snížila na pouhých 0,7 bodu. Rozhodující význam plodnosti děvčat mladších než 25 let vzrostl ve sledu pozorovaných generací nejen na úkor plodnosti mladých žen ve věku 25—29 let. V dalších pěti letech věku do dosažení věkové hranice 35 let se již udržuje stejný mezigenerační rozdíl, takže pohyb podílu realizované plodnosti na plodnosti celých generací v průběhu celého reprodukčního věku zde byl neznatelný.

Zahajování prokreativní aktivity podle věku je zřetelně diferencováno podle příslušnosti ke třídě či sociální skupině. Velice výrazná je tato diferenciace u chlapců. Se zřetelným předstihem zahajují prokreativní aktivitu dělníci. S určitým zpožděním za nimi následují příslušníci sociální skupiny zaměst-

Tabulka 2. Zahajování prokreativní aktivity podle nejdůležitějších tříd a sociálních skupin v ČSSR (kumulativní procentuální hodnoty věku při narození prvního dítěte pro osoby, kterým se narodilo alespoň jedno dítě)

Věk	Muži				Ženy			
	dělníci	inteligence	zaměstnanci	družstevníci	dělníci	inteligence	zaměstnanci	družstevníci
20	6,8	2,4	4,8	5,2	28,7	15,5	25,5	24,1
21	11,6	4,3	7,8	8,5	42,7	27,9	37,2	37,6
22	19,7	9,2	15,4	13,9	55,3	42,3	49,2	51,0
23	29,2	16,6	24,5	23,1	64,8	56,4	59,2	61,1
24	41,4	27,0	33,9	35,2	72,9	66,2	68,4	69,7
25	52,6	38,0	42,8	44,8	79,4	74,3	75,5	76,4
26	62,6	48,4	53,7	55,9	84,3	80,3	80,5	81,0
27	70,8	57,9	64,6	63,2	88,3	84,8	84,9	84,9
28	77,1	67,5	72,2	72,0	90,5	88,6	88,3	88,4
29	82,4	74,9	76,5	79,1	92,8	92,0	90,6	91,9
30	86,7	80,1	82,1	84,7	94,7	93,7	92,2	94,0

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

Tabulka 3. Vývoj podílu dívek a mladých žen na celkové sňatečnosti svobodných nevěst v ČSR

Dokončený věk dívek v letech	z celkového počtu svobodných nevěst jich uzavřelo sňatek před dosažením daného věku	
	u dívek narozených v letech 1930—34	u dívek narozených v letech 1950—54
25	90,8 %	92,0 %
30	97,4 %	98,1 %
35	99,1 %	99,6 %

Pramen: Lesný, I.: *Demografická historie reprodukčního věku žen v ČSR*. Praha, PšFUK 1980.

nanců(2) a družstevních rolníků. Rozdíly v termínu narození prvního dítěte jsou u těchto dvou skupin nevýrazné. Věk při narození prvního dítěte u příslušníků sociální skupiny inteligence je ve značném zpoždění za věkem narození prvního dítěte u příslušníků dělnické třídy, příslušníků sociální skupiny zaměstnanců i třídy družstevních rolníků.

Sociálně třídní podmíněnost zahajování prokreativní aktivity podle věku je u dívek obdobná jako u chlapců, avšak méně výrazná.

Do 25 let věku se však vyrovnává rozdíl v úhrnných podílech matek mezi zaměstnankyněmi a družstevnicemi na jedné straně a příslušnicemi inteligence na straně druhé a ve věku 29—30 let se postupně vyrovnává rozdíl mezi ostatními kategoriemi a dělnicemi.

Nástup mládeže do životní fáze realizace prokreativní aktivity bezprostředně souvisí s režimem uzavírání prvních sňatků. Závislost je přitom oboustranná, v našich podmínkách se dítě narodí jako následek předchozího založení rodiny zhruba stejně často, jako uzavření prvního sňatku může být vyvoláno těhotenstvím dívky.

Uzavírání prvních sňatků je tedy vázáno na mládež ještě mnohem výrazněji než rození dětí. Sňatek svobodné ženy ve věku vyšším než 35 let je v populaci ČSR naprostou výjimkou. V identických dimenzích časové vzdálenosti vzájemného dvacetiletého mezigeneračního rozdílu pozorujeme výrazný pohyb sňatečnosti svobodných dívek do mladšího věku; vzestup podílu prvních sňatků uzavíraných před dosažením 25 let je přitom nejvýraznější.

Uzavírání prvních sňatků je u obou pohlaví podmíněno sociálními faktory, a je proto stejně jako zahajování prokreativní aktivity zřetelně diferencováno podle jednotlivých kategorií sociálně třídní struktury.

Chlapci uzavírají první manželství před 20. rokem věku jen v malé míře. Největší podíl chlapců uzavírá první manželství v pětiletém věkovém pásmu 22—26 let s maximem uprostřed tohoto období. Ze všech chlapců, kteří uzavřeli první sňatek, jich do věku 30 let bylo cca 87 procent.

Nejdříve — a s výrazným časovým odstupem před ostatními kategoriemi sociálně třídní struktury — uzavírají první sňatky dělníci, a to zpravidla ve věku 20—27 let.

Časový režim uzavírání prvních sňatků dělnic a družstevnic je téměř totožný. Příslušnice sociální skupiny inteligence vykazují určité zpoždění do věku 25 let (v důsledku delší doby přípravy k povolání). Později se však vyrovnávají

(2) Vzhledem k velké vnitřní heterogenitě byla sociální skupina zaměstnanců při zpracování výsledků *Setření třídní a sociální struktury ČSSR 1978* pracovní rozdělena na dvě skupiny: skupinu „inteligence“ a skupinu vlastních zaměstnanců, dále nazývanou jen „zaměstnanci“. Skupina zaměstnanců v tomto textu tedy nezahrnuje inteligenci. Inteligence je zde pracovní definována jakožto „zaměstnanci s maturitou“.

Tabulka 4. Uzavírání prvních sňatků podle nejdůležitějších tříd a sociálních skupin v ČSSR
(kumulativní procentuální hodnoty věku při prvním sňatku)

Věk	Muži				Ženy			
	dělníci	inteli- gence	zaměst- nanci	druž- stevníci	dělníci	inteli- gence	zaměst- nanci	druž- stevníci
20	8,3	3,4	5,5	6,8	42,3	25,4	38,1	40,1
21	15,8	7,9	10,6	12,4	55,9	44,9	50,7	53,9
22	26,4	15,8	21,2	21,6	65,9	59,1	61,0	64,4
23	38,5	28,8	30,1	32,5	74,0	68,9	68,2	72,8
24	50,9	42,2	41,0	45,1	79,3	77,2	73,8	78,0
25	61,8	53,5	54,4	57,1	83,8	82,2	78,2	82,5
26	70,9	63,1	63,3	66,1	86,7	86,3	81,5	85,9
27	76,7	71,0	70,6	75,5	89,0	89,8	85,6	89,3
28	81,9	77,5	75,6	81,1	90,8	91,4	87,7	91,7
29	85,5	82,3	80,2	86,2	92,3	93,0	89,5	93,2
30	88,2	85,3	83,8	90,0	93,6	94,4	91,3	94,9

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

s tempem uzavírání prvních sňatků příslušnic třídy družstevních rolníků a dělnic. Pouze příslušnice sociální skupiny zaměstnanců uzavírají první sňatky ve výrazném zpoždění za ostatními kategoriemi.

Vstup mladých lidí do manželství a rodičovství otevírá v jejich životním cyklu novou fázi. Budoucnost manželů a jejich stabilita je velice těsně spjata s úrovní materiálně ekonomického zajištění jejich potřeb. Sociologické výzkumy sedmdesátých let sice prokazují vysokou míru vzájemné kooperace mezi jednotlivými generacemi v širší rodině (a to i při odděleném bydlení), přičemž obsahem této kooperace je ve fázi zakládání rodiny materiální pomoc paternitní generace generaci filiální. Základní diferenciativní linie dostatečného či nedostatečného materiálního zabezpečení rodiny však spočívá na stupni ekonomické aktivity mladých lidí samotných, v rámci společnosti tedy míra dostatečné materiální saturace základních potřeb mladých rodin závisí na předstihu nástupu do povolání před nástupem do rodičovské fáze životního cyklu.

Postupný odchod mladých lidí ze zařízení sloužících pro přípravu k povolání a jejich nástup do pracovního procesu probíhá v širokém věkovém pásmu od 15 přibližně do 25 let věku. Spodní hranice tohoto přechodu do ekonomické aktivity je v podstatě určena zákonem o povinné školní docházce: do roku 1959 byla v ČSSR školní docházka povinná do 14 let věku, od roku 1960 je školní docházka povinná do 15 let. V souladu s realizací projektu zdokonalené soustavy vzdělávání bude od roku 1984 školní docházka povinná do 16 let věku. Horní hranice přechodu do ekonomické aktivity je naproti tomu značně neurčitá, především vzhledem k možnostem různých kombinací škol a ostatních zařízení sloužících pro přípravu k povolání v průběhu individuálních vzdělávacích drah.

Proces ukončování přípravy k povolání má u naší mládeže kontinuální průběh, odlišný u chlapců a děvčat.

Z tabulky je zřejmá míra celkové přípravy k povolání do dělnických a nedělnických profesí podle pohlaví. V této souvislosti je ovšem třeba poznamenat, že třídění podle pohlaví nevypovídá o identických skutečnostech: celkové hodnoty podílu chlapců připravujících se k povolání nezahrnují vojáky v prezenční službě. Celkové hodnoty podílu dívek připravujících se k povolání nezahrnují dívky neaktivní z důvodu péče o domácnost či o děti.

Hlavní rozdíl mezi oběma formami přípravy mládeže pro výkon povolání podle věku spočívá v různě plynulém přechodu. Zatímco studijní obory jsou

Tabulka 5. Mládež připravující se k povolání podle věku, pohlaví a formy přípravy k povolání v procentech celkového počtu osob stejného věku v ČSR

Věk	Chlapci			Dívky		
	studenti a žáci	učni	celkem	studentky a žáčky	učnice	celkem
15	42,8	57,2	100,0	67,3	25,5	93,5
16	37,1	60,0	97,1	58,6	33,6	92,2
17	25,9	69,6	95,5	42,4	35,6	78,0
18	32,5	18,8	51,3	44,8	10,4	55,2
19	44,9	1,3	46,2	20,0	—	20,0
20	39,4	—	39,4	17,0	—	17,0
21	29,7	—	29,7	19,8	—	19,8
22	17,2	—	17,2	18,6	—	18,6
23	15,9	—	15,9	9,6	—	9,6
24	4,5	—	4,5	6,9	—	6,9
25	3,3	—	3,3	—	—	—
26	1,6	—	1,6	—	—	—
27	0,8	—	0,8	—	—	—

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

z hlediska věku nástupu i délky studia značně heterogenní a tato heterogenita se spolu s pestrout paletou možností prodloužení či přerušení studia, opakování ročníku nebo přestupu na jinou školu zřetelně projevuje ve značně plynule klesající řadě dat o podílech frekventantů v jednotlivých letech věku, končí naproti tomu učební obory náhle: snížený podíl v 18 letech věku odráží zastoupení čtyřletých učebních oborů s maturitou v roce 1978. Uvedené charakteristiky jsou v obecné rovině nezávislé na pohlaví.

Rozdíl mezi chlapci a dívkami se projevuje jednak v míře zájmu o učební obory (u děvčat je přibližně poloviční), jednak v tom, že dívky ukončují přípravu k povolání dříve. Ačkoliv platí pro obě pohlaví stejné předpisy, děvčata projevují menší sklon ke změnám studia, přerušování a opakování ročníků než chlapci.

Plynulost přechodu do ekonomické aktivity studentů ve srovnání s uční je nedílnou součástí komplexního projevu studující mládeže jakožto specifické demosiální kategorie: je příznakem neukončeného hledání vlastního místa ve společnosti, určité míry průběžných změn v životních plánech a v profesních orientacích.

Přestože příslušníci dělnických profesí uzavírají první manželství v mladším věku, dochází k tomu až po skončení přípravy k povolání, po skončení vojenské prezenční služby a po zapojení do ekonomické aktivity. Jejich man-

Tabulka 6. Podíl chlapců a dívek, kteří již nastoupili do ekonomické aktivity z celkového počtu osob stejného věku

Věk	podíl ekonomicky aktivních v procentech	
	chlapců	děvčat
20	59,1	76,5
25	95,9	90,7
30	100,0	85,0

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

Tabulka 7. Průměrné čisté peněžní příjmy na hlavu v mladých rodinách v KČs za rok v ČSR

	Mladá manželství bez dětí	Mladá manželství s dětmi
Podle výsledků mikrocensu 1976	22 192	13 239
Podle statistiky životní úrovně domácností 1978	24 066	14 838

želství jsou proto od samého počátku lépe vybavena ke stabilizaci v dalších letech trvání. Ještě lépe na tom jsou příslušníci třídy družstevních rolníků: určité zpoždění v uzavírání prvních sňatků má pozitivní vliv na ekonomickou stabilitu rodiny, zároveň však negativně působí na počet dětí v rodině. Kromě toho je u dělnických profesí a u družstevních rolníků dost běžný souběh nástupu do zaměstnání se získáním vlastního, často stabilizačního bytu. Naproti tomu značná část sňatků příslušníků inteligence je uzavírána ještě za studia či před nástupem vojenské prezenční služby.

Z uvedeného samozřejmě nevyplývají žádné závěry o eventuální rozvodovosti jednotlivých tříd a sociálních skupin. Materiálně ekonomické zátěže některých kategorií společnosti představují handicap, z něhož mohou a nemusejí vyplývat konkrétní důsledky. Tyto důsledky se nadto mohou projevit spíše ve struktuře příčin rozvratu než v rozdílné intenzitě rozvodovosti.

Je zřejmé, že rostoucí nároky na kvalifikaci a na schopnosti manuálně i nemanuálně pracujících ve všech sférách pracovního procesu ve výrobě i mimo výrobu povedou v současnosti i v bezprostřední budoucnosti zcela jistě k růstu nároků na rozsah přípravy k povolání. Požadavky rozvoje a řízení ekonomické sféry v její současné struktuře v podmínkách bilančních schodků pracovních sil vyvolávají ovšem do určité míry tlaky protisměrné. Současné tempo nástupu mládeže do ekonomické aktivity tak představuje vlastně jen momentální výsledek naznačených složitých společensko-ekonomických tlaků.

Z hlediska tvorby národohospodářského plánu odrážejí procentuální hodnoty nástupu mládeže do ekonomické aktivity především dynamiku aktivní složky bilance pracovních sil. Z hlediska sociálně ekonomického ilustrují tempo materiálního osamostatňování mladých lidí.

Z porovnání údajů o nástupu do prokreativní a do ekonomické aktivity u děvčat v ČSR je zjevné, že nástup mladých žen do ekonomické aktivity je poněkud časnější než jejich nástup do aktivity prokreativní. Předstih nástupu do ekonomické aktivity však není příliš výrazný — pohybuje se okolo 2—3 let.

U jednotlivých tříd a sociálních skupin současné struktury socialistické společnosti a ještě více u některých kategorií mládeže vymezených pomocí dílčích třídotvorných znaků dochází vzhledem k malým vzájemným distancím v průběhu obou jevů zcela jistě k určitým disproporcím. Tyto disproporce vyjadřují souběh nástupu mládeže do ekonomické a prokreativní aktivity — výjimečně i předstih v nástupu do aktivity prokreativní před aktivitou ekonomickou. Příslušné kategorie mládeže jsou pak ohroženy vážnými materiálně ekonomickými nedostatky právě v době svých nejvyšších potřeb, vázaných na založení rodiny.

Vzrůst úlohy mládeže v procesu reprodukce v ČSR má své politické, sociální, demografické a ekonomické kořeny. Ukazuje se, že tyto kořeny lze jen velice

těžko vzájemně separovat, neboť působí společně, prolínají se a mění vzájemný poměr intenzity svého působení.

Rozhodující význam pro aktivní úlohu mládeže v reprodukčním procesu má v komplexu těchto změn nepochybně zprvu velice rychlá a dnes již doznívající likvidace ekonomických a sociálních bariér mezi třídami a sociálními skupinami tradiční společnosti, bariér, které dříve bránily mladým lidem v navazování vzájemných citových vztahů, v uzavírání manželství a v přivádění nových dětí na svět. Vítězství socialismu vyústilo kromě jiného v postupnou instalaci vysoce pokrokového demosociálního zákonodárství: naše zákony o rodině, umělých přerušeních těhotenství, sociálním zabezpečení v mateřství apod. vytvářejí v současnosti víceméně ucelený funkční systém; ve světovém měřítku patří tento soubor právních norem bezesporu k nejpokrokovějším. V praktické životní realitě, v níž se mladí lidé pohybují, usnadňuje (v otázkách plánování absolutní velikosti rodiny i časování jednotlivých porodů do určitých let trvání manželství včetně ochrany proti nežádoucímu početí, popřípadě proti nežádoucím porodům) větší možnost seberalizace v rodině.

Přes všechna společenská opatření zaměřená na podporu materiální situace mladých rodin s dětmi a zprostředkovaně i na zvýšení plodnosti mladých rodin zůstává založení rodiny z finančního hlediska vážnou újmou životního způsobu. Od ukončení přípravy k povolání totiž příjmy mladých lidí rychle rostou. Jestliže dosud nemají prakticky žádné tíživé finanční závazky a výdaje spojené s bydlením za ně platí rodiče, mohou ve značné části případů většinu svých příjmů spotřebovat. Tato situace se mění v době založení rodiny (spoření a výdaje na byt a jeho zařízení) a dále stupňuje přes okamžik narození prvního dítěte k narození a další výchově ostatních dětí.

Problematika změn životního způsobu, které souvisejí se založením rodiny, a její postižení přesahuje rámec tohoto textu. Z hlediska demografického chování mládeže (resp. její úlohy v populační reprodukci) chceme zdůraznit pouze některé konsekvence této změny v životě mládeže.

Pokles průměrných peněžních příjmů u mladých manželství s dětmi je citelnější proto, že mladá manželství s dětmi již musí většinou sama hradit všechny své výdaje, které v předchozích fázích životního cyklu zpravidla hradili výhradně jejich rodiče. Úloha širší rodiny při přerozdělování materiálních prostředků nezaniká, ale podstatně se omezuje.

S rozšiřováním životního procesu v období budování rozvinuté socialistické společnosti dochází ke kvalitativně vyšším formám aktivní individuální i společenské seberealizace. Tato seberealizace je logickou alternativou seberealizace prostřednictvím početné nebo středně velké rodiny. Proto vede ve svých důsledcích k postupnému snižování ochoty rodit děti a pečovat o ně nejen ve vyšším věku poblíž horní hranice reprodukčního období, ale i ve středním věku okolo 35 let. Spolu s tím roste zároveň i nechuť k rození třetích a dalších dětí v rodinách, vedoucí rovněž k poklesu plodnosti žen středního věku — potenciálních matek dětí těchto pořadí. Tyto demografické faktory logicky zvyšují relativní váhu prokreativní aktivity mládeže.

V průběhu poválečného období došlo v populaci ČSR k postupné fixaci nazončených reprodukčních stereotypů a k vytvoření obecného modelu demografického chování jako nedílné součásti existenčního projevu populace ČSR. Přestože je tento obecný model do značné míry sociálně třídně diferencován, ve svých základních parametrech specifikuje proces prokreace nových generací v jeho rozhodující části nikoli jako existenční projev celé populace, ale spíše jako existenční projev mládeže, jako jeden z hlavních směrů její seberealizace.

zace. Horní věkovou hranici pro vymezení mládeže jakožto specifické demosi-
ciální kategorie by proto bylo v konkrétní realitě ČSR vhodné klást rozhodně
až do věku následujícího za věkem vyvrcholení prokreativní aktivity: z demo-
grafického hlediska opustí rozhodující část mladých lidí kategorii mládeže tak,
že se stanou sami rodiči.

Literatura

Marx, K.: *Ke kritice politické ekonomie*. SNPL, Praha 1953.

Pavlík, Z.: *Demografická revoluce jako globální zákonitost populačního vývoje*.
PřFUK, Praha 1978.

Lesný, I.: *Demografická historie reprodukčního věku žen*. PřFUK, Praha 1980.

Vytlačil, J.: *Diferenciace příjmů a vydání domácností podle stáří manželství*. Demogra-
fie 1981, 23, č. 2.

Jedním z centrálních procesů při formování mladé socialistické inteligence je její výchova k socialistickému vztahu k práci, průběžné rozvíjení její pracovní i politické aktivity. Vysokoškolská mládež — vzhledem k svému budoucímu postavení v systému dělby práce — převeze úlohu organicky sjednotit úspěchy dosažené vědeckotechnickým pokrokem s přednostmi socialistické výstavby. Pochopení tohoto úkolu a ztotožnění se s ním je jedním ze základních předpokladů vědomí „odpovědnosti před budoucností“, jak to v souvislosti s mladou generací zdůraznil XVI. sjezd KSČ.

Ke zvládnutí těchto náročných úkolů je třeba studenty odpovídajícím způsobem připravit, a to nejen komplexem hlubokých odborných znalostí a dovedností, ale i takovými pracovními návyky a postoji, které jim umožní jejich budoucí role úspěšně plnit.

Proto má v systému výchovného působení své nezastupitelné místo komplexně pojatý program pracovní výchovy, uskutečňovaný prostřednictvím komplexu činností vymezujících základní oblasti pracovní aktivity studentů. Základem je samozřejmě studium jako hlavní úkol a pracovní náplň studentů, která určuje i hlavní prostředky výchovného působení: náročnost na úroveň studia, na teoretické zvládnutí studovaného oboru, způsob organizace studia, a to jak ze strany fakulty, tak studenta. V celkovém přístupu, ve studijní morálce a kvalitě přípravy je hlavní těžiště pracovní výchovy studentů, sem je {nebo by měl být} směřován jejich hlavní zájem a síly. Studijní výsledky jsou pak hlavním měřítkem úspěšnosti této pracovní činnosti, a tedy i efektivnosti pracovní výchovy.

Studium, jak je v současné době pojímáme, v sobě zahrnuje jak teoretické osvojení si nových poznatků, tak i zvládnutí základních principů jejich aplikace v praxi. K praktickému ověření těchto znalostí pak dochází v různých formách mimostudijních pracovních aktivit, kam můžeme zařadit zejména ty, které se úzce vztahují ke studiu a studovanému oboru a v nichž si studenti poprvé konfrontují vlastní poznatky a znalosti s praxí (SVOČ), a ty, kde dochází k prověřování jiných osobních schopností, zejména fyzických dovedností (brigády). Ve všech těchto formách vystupuje student jako aktivní subjekt uplatňující svoje odborné nebo fyzické schopnosti a dovednosti.

Tato aktivita však působí i opačným směrem. Vystoupení na vědecké konferenci implikuje i nutnost reagovat na případnou diskusi, třídit nové poznatky a vyvozovat závěry. Podobně řešení nějakého vědeckého úkolu vyžaduje nejen schopnost aplikovat poznatky nabyté studiem, ale i schopnost je obohatit, popřípadě korigovat na základě praktických, třebaže časově omezených zkušeností. I v průběhu brigád, letních aktivit, pracovních táborů apod. je student ve stejném postavení. Jako subjekt působením své fyzické popřípadě duševní síly spoluvytváří nové materiální hodnoty a současně se seznamuje s fyzickou prací, s materiální výrobou jako základem společenské výroby.

Sociologická analýza základních okruhů mimostudijních pracovních činností studentů vysokých škol byla předmětem empirického výzkumu, zařazeného do resortního úkolu ministerstva školství ČSR *Systém komunistické výchovy na*

vysokých školách a řešeného pracovníky Studijně metodického střediska ÚML UK. V úkolu byly sledovány dva okruhy: problematika dobrovolné pracovní činnosti studentů a studentská letní aktivita. Oba problémové okruhy byly sledovány ze čtyř hledisek:

1. motivace jednotlivých činností,
2. charakteru těchto činností, předpokladů a faktorů, ovlivňujících jejich výběr,
3. hodnocení přínosu těchto činností pro studenty a společnost,
4. podmínek pro volbu jednotlivých forem činností na fakultách, úlohy fakulty a společenských organizací při ověřování této volby.

Objektem vlastního empirického šetření byli studenti 3. ročníku dvou fakult UK — pedagogické fakulty a matematicko-fyzikální fakulty a jedné fakulty ČVUT — fakulty strojního inženýrství. Výběrový soubor tvořily kvóty zahrnující zhruba třetinu studentů základního souboru jmenovaných ročníků a jeho rozsah byl 250 respondentů. Z tohoto počtu byly zhruba dvě třetiny mužů a jedna třetina žen, přičemž ovšem byly značné odlišnosti mezi jednotlivými fakultami (fakulta strojního inženýrství je téměř zcela maskulinizovaná, pedagogická fakulta naproti tomu výrazně feminizovaná, matematicko-fyzikální zhruba odpovídá průměrné hodnotě).

V této souvislosti je třeba si uvědomit, že při sledování problematiky pracovní aktivity hraje složení souboru podle pohlaví významnou, mnohdy rozhodující úlohu, neboť výrazně determinuje výběr jednotlivých typů brigád, výběr vykonávané profese, frekvenci brigád, pracovní výkonnost a řadu dalších, na základních biopsychických vlastnostech založených pracovních charakteristikách.

1. Dobrovolné pracovní činnosti studentů

Prvním krokem analýzy tohoto okruhu činností je zjištění zájmu během studia. V této době si naprostá většina studentů občas přivydělá v nějakém příležitostném zaměstnání;⁽¹⁾ již před zahájením studia takto pracovalo více než 80 % dotázaných. Po vstupu na vysokou školu v prvním ročníku zůstává tento podíl zhruba stejný, zato v druhém ročníku ubývá necelých 10 % studentů, kteří v předcházejícím roce studia nějakou formou příležitostně pracovali.

Poněkud odlišný průběh jsme zaznamenali u kategorie práce v trvalém zaměstnání, která vykazuje s přibývajícími ročníky studia mírný vzestup zájmu.

Tyto přeměny jsou v první řadě výslednicí postupného procesu adaptace na vysokoškolské studium, kdy část studentů je nucena soustředit svoji pozornost výlučně na studium, menší část naopak (pod vlivem různých ekonomických i mimoekonomických faktorů) rozšiřuje skupinu příležitostně či trvale pracujících studentů. Celkově se však podíl zaměstnaných studentů při studiu postupně snižuje.

Při bližším pohledu na kategorii příležitostného zaměstnání musíme od sebe odlišit dvě formy tohoto zaměstnání. Při sledování frekvence příležitostných krátkodobých placených brigád (v době studijního volna, o sobotách či nedělích — tedy nikoliv o letních prázdninách) jsme zjistili, že téměř polovina studentů se účastní těchto brigád nejčastěji zhruba jednou za čtvrt roku, 16 % studentů se účastní těchto brigád nejčastěji zhruba jednou za čtvrt roku, 16 % studentů se jí zúčastňuje častěji. Více než třetina se těchto brigád (většinou ze

(1) Charakter zaměstnání byl vymezen tak, že pod pojmem „příležitostné zaměstnání“ byl zahrnut výkon jednorázových činností, naproti tomu „trvalé zaměstnání“ bylo takové, kdy student uzavřel pracovní smlouvu na opakovaný výkon činností.

V době letních prázdnin je podíl pracujících studentů již vyšší a těch, kteří během prázdnin vůbec nepracují, je jen necelá pětina.

Pro zvýšení účinnosti ideově politického působení na studenty v této oblasti jejich pracovní aktivity je nezbytné znát motivační strukturu výkonu příležitostného a trvalého zaměstnání. Ve zmíněném výzkumu byla motivace k výkonu příležitostného a trvalého zaměstnání zjišťována baterií 8 indikátorů, které měli dotazovaní seřadit podle pořadí od 1. do 8. Po výpočtu váženého průměru bylo získáno toto pořadí:

Příležitostné zaměstnání

1. očekávaný výdělek	1,78
2. zajímavá práce	3,19
3. účast přátel	3,72
4. upevnění fyzických či psychických schopností	4,77
5. praxe v oboru	4,79
6. pomoc společnosti při řešení nedostatku pracovních sil	4,87
7. usnadnění pozdějšího vstupu do praxe	4,99
8. navázání kontaktů pro budoucí zaměstnání	5,57

Trvalé zaměstnání

1. očekávaný výdělek	2,03
2. praxe v oboru	3,21
3. zajímavá práce	3,57
4. usnadnění pozdějšího vstupu do praxe	3,74
5. upevnění fyzických či psychických schopností	4,63
6. navázání kontaktů pro budoucí zaměstnání	4,96
7. účast přátel	5,16
8. pomoc společnosti při řešení nedostatku pracovních sil	5,85

Podle zjištěných hodnot je možno v obou bateriích vydělit tři skupiny indikátorů.

U obou pořadí je na prvním místě výdělek, který je rozhodujícím motivem. Relativně o něco větší váhu má u příležitostného zaměstnání. Druhou skupinu motivů tvoří u příležitostného zaměstnání zajímavost práce a spoluúčast přátel. Možno říci, že spolu s výdělkem jsou tyto tři motivy rozhodující při výběru příležitostného zaměstnání. U trvalého zaměstnání je druhá skupina tvořena třemi motivy: vedle zajímavé práce je zde možnost praxe v oboru a tím i snadnější pozdější vstup do praxe (ve smyslu lepšího plynulejšího průběhu adaptace). Třetí skupinu tvoří u obou typů zaměstnání motivy, jejichž význam je pro volbu pouze okrajový.

Mezi oběma způsoby zaměstnání je tedy významný rozdíl (vedle intenzity působení výdělků jako hlavního motivu) v zařazení motivů spojených se studovaným oborem. U trvalého zaměstnání se tyto motivy (zejména první dva) zařazují mezi motivy silně působící na zájem o toto zaměstnání a indikují tak zároveň i zájem o studovaný obor. Trvalé zaměstnání vykonávané v oboru (zejména jako pomocné vědecké síly) plní tak zároveň i významnou funkci ve studijním procesu — studenti si mají možnost ověřovat v něm teoretické poznatky studovaného oboru a doplňovat je o poznatky z jeho aplikace v praxi.

U příležitostného zaměstnání ustupují motivy spojené se studovaným oborem

do pozadí a toto zaměstnání plní především funkci zlepšení finanční situace studentů.

Vedle motivační struktury je nezbytné sledovat význam, který studenti přisuzují trvalému či příležitostnému zaměstnání z hlediska toho, zda jde o zaměstnání v oboru či mimo obor, pro své pozdější zapojení do odborné praxe. Toto hodnocení bylo sledováno pomocí indikátorů na třístupňové škále (spíše ano — nevím, spíše ne). Pro zaměstnání v oboru je studenty jako nejvíce prospěšná hodnocena možnost poznání obsahové stránky pracovního procesu a chování lidí v pracovním procesu; podobně je hodnocena i možnost praktického ověření znalostí a tím snadnějšího pozdějšího začlenění do praxe.

Pro zaměstnání mimo obor je pořadí odlišné. Výrazně pozitivně je hodnocena možnost poznání chování lidí v pracovním procesu, již méně jsou hodnoceny možnosti poznání výtěžkových možností a obsahových stránek pracovního procesu.

Z porovnání těchto dvou charakteristik zaměstnání během studia vyplývá jeden důležitý poznatek: zaměstnání mimo obor, tedy v první řadě příležitostné zaměstnání, přestože je motivováno zejména finančně a je časově omezeno zejména na dobu letních prázdnin, má význam i pro budoucí profesionální uplatnění studentů v oboru. Umožňuje jim totiž poznat chování a jednání lidí v jiných hospodářských odvětvích a na různých úrovních pracovního procesu. O tom, jakou váhu přisuzují studenti právě této otázce, svědčí i to, že z hodnocení všech čtyř možností v zaměstnání v oboru i mimo obor tuto možnost pozitivně hodnotilo nejvíce studentů (83 %).

Toto zaměstnání má však zároveň i velký politický význam, neboť značná část studentů se touto formou poprvé seznamuje s vlastním výrobním procesem, v praxi poznává prostředí průmyslových i zemědělských závodů, služeb a dalších odvětví národního hospodářství.

Závěrem je třeba zdůraznit, že základním předpokladem pro aktivní zapojení do trvalého či příležitostného zaměstnání během studia je dosažení určité úrovně studijních výsledků. Jádro studentů, kteří určitou formou pracují, tvoří studenti s velmi dobrými studijními výsledky.

2. Letní aktivita

Účast na letní aktivitě je povinná pro všechny studenty vysokých škol, kteří jsou členy SSM (vzhledem k téměř stoprocentní organizovanosti zahrnuje tedy téměř všechny studenty). Časově je přitom rozvržena do prvních tří ročníků studia: z našeho souboru se jí v nultém ročníku (tedy před zahájením studia) a ve druhém ročníku zúčastnila vždy zhruba čtvrtina respondentů, polovina pak v 1. ročníku.

Výrazným rysem letní aktivity je její zaměření na pomoc národnímu hospodářství. Struktura oborů, v nichž dotazovaní studenti pracovali, je následující:

strojírenství, hutnictví	31,2 %
stavebnictví	37,7
doprava, spoje	1,0
zemědělství	3,0
osvěta, školství, kultura	9,5
potravinářský průmysl	14,6
jiný průmysl	1,5
jiné odvětví	1,5
celkem	100 %

Nejvíce zastoupeným oborem bylo stavebnictví a strojírenství či hutnictví, významné místo, zejména pro práci studentek má i potravinářský průmysl. V tomto šetření nám však nešlo ani tak o to zjistit, kde kteří studenti té které fakulty pracovali, jako spíše o vztah vykonávané práce ke studovanému oboru. V této souvislosti je zřejmé, že relativně nejlépe jsou na tom studenti fakulty strojní, kteří ze dvou třetin absolvovali letní aktivitu ve strojírenském, popřípadě hutnickém odvětví, zatímco studenti humanitních a přírodovědných oborů pracovali téměř všichni mimo studovaný (nebo příbuzný) obor. Tato skutečnost se velice zřetelně odráží v celkovém hodnocení letní aktivity, neboť relativně nejspokojenější se současným stavem organizace letní aktivity jsou právě studenti strojní fakulty, zatímco studenti ostatních (humanitních) fakult se mnohem častěji vyjadřují kriticky.

Hodnocení jednotlivých charakteristik letní aktivity bylo měřeno baterií 6 indikátorů na pětistupňové škále (velice dobrá — spíše dobrá — tak napůl — spíše špatná — naprosto špatná).

Pořadí sestavené podle hodnot vážených průměrů bylo následující:

1. vztahy ve studentském pracovním kolektivu	2,09
2. vztahy mezi brigádníky a stálými zaměstnanci podniku	2,87
3. organizace letní aktivity svazáckými orgány	3,04
4. obsah vykonávané práce	3,27
5. úroveň ideově výchovné práce	3,39
6. výše výdělku	3,60

Vidíme, že relativně nejlépe jsou hodnoceny sociální vazby. Přitom vztahy mezi studenty hodnotilo jako dobré (kategorie odpovědí „velice“, „spíše“) 70 % dotázaných, zatímco ideově politickou práci takto hodnotila jen jedna čtvrtina a výši výdělku jen 17 % dotázaných. Výdělek a ideově politickou práci hodnotila negativně jedna čtvrtina studentů, což zejména u ideově politické práce, která má být jednou ze stěžejních opor letní aktivity, signalizuje značné rezervy v této oblasti.

Letní aktivita je v současné době povinná pro všechny studenty řádného studia. S tím souhlasí 27 %, zatímco zbývající část je toho názoru, že letní aktivita by měla být jen pro zájemce.

Vedle hodnocení jednotlivých aspektů letní aktivity jsme sledovali i názory na její přínos pro studenta a pro společnost. V prvním případě měli dotazovaní sestavit pořadí ze šesti uvedených možností. Bylo následující:

1. seznámení se s novými lidmi	28,4 %
2. poznání nového pracovního prostředí	27,8
3. poznání obsahové stránky nové práce	17,0
4. upevnění manuálních schopností	10,9
5. celkem slušný výdělek	8,7
6. praktické procvičení získaných znalostí	7,2
Celkem	100,0 %

Na prvních dvou místech se tedy umístily možnosti indikující získání nových sociálních zkušeností z nového, pro mnohé studenty dosud neznámého prostředí. Je patrné, že studenti kladně hodnotí letní aktivitu především pro možnost získání nových poznatků, které jinak (včetně brigád) během studia mohou získat jen zřídka. Názor na hlavní přínos letní aktivity pro společnost byl sledován baterií čtyř indikátorů. Polovina respondentů uvedla, že letní

aktivitu pomáhají řešit přechodný nedostatek pracovních sil, zejména v letní sezóně. Více než čtvrtina je toho názoru, že v rámci letní aktivity se vykonávají práce, na něž není jindy čas, nebo které většinou nikdo nechce dělat. Zhruba desetina studentů se domnívá, že jejím smyslem je pomoc při zajišťování výstavby důležitých objektů a stejný podíl uvedl, že přínos letní aktivity pro společnost jim není dost jasně patrný. Zejména v tomto posledním názoru se odráží hodnocení letní aktivity a zvláště její organizace, jak jsme se o tom již zmínili dříve.

Srovnáme-li názory na přínos letní aktivity pro společnost s názorem na zajištění účasti na letní aktivitě (a tedy přeneseně s hodnocením letní aktivity), pak lze říci, že studenti, kteří jsou vcelku spokojeni se současným stavem zajišťování účasti i lépe chápou její význam pro společnost.

Jak jsme v krátkosti ukázali, problematika organizované letní aktivity je významnou součástí pracovní výchovy studentů vysokých škol a pro určitou část z nich je vlastně prvním setkáním s konkrétním výrobním procesem, se sociálním prostředím v průmyslových podnicích. Má tedy zároveň nesporný politický význam, který je umocněn tím, že jde o jednu ze základních forem aktivity v rámci svazácké organizace na fakultách. Je proto nezbytné řešit existující problémy, které výsledný efekt jejího výchovného působení v určitých směrech snižují, popřípadě narušují vazby na ostatní oblasti komunistické výchovy studentů.

Závěr

Výzkumný úkol, jehož některé výsledky jsme zde uvedli, byl jednou z několika sond zaměřených na vybrané parciální okruhy života vysokoškolských studentů a v tomto směru teoreticky i metodologicky vycházel z longitudinálního výzkumu studentů UK, realizovaného na ÚML UK v letech 1972—78. Jeho cílem tedy nebyla komplexní teoretická i empirická analýza problematiky pracovních činností studentů, neboť ta by si vyžádala daleko užší spolupráci s širším okruhem odborníků (pedagogů, psychologů ad.) Šlo o zachycení základních tendencí, které v této oblasti sociální aktivity studentů existují a o nastínění případných sociotechnických opatření ke zlepšení daného stavu. V obou zjišťovaných oblastech — jak v dobrovolné pracovní činnosti, tak i v letní aktivitě — existuje řada rezerv, které částečně snižují nebo omezují výsledný efekt jejich výchovného působení. Týká se to zejména úlohy fakult a společenských organizací, které dosud v řadě případů dané možnosti nevyužívají.

I když tedy šlo o tematicky relativně úzce vymezenou sondu, mohou výsledky šetření sloužit jako jeden ze základních informačních zdrojů případného dalšího sledování struktury pracovních činností studentů.

L. Hrzal — P. Mešťan: „Demokratický socializmus“ v službách antikomunizmu

Bratislava, Pravda 1981, 224 s.

Predložená práca sa zaoberá problematikou, ktorá sa dotýka aktuálnych otázok. Pretože sa rámcovo sústreďuje na činnosť Socialistickej strany Rakúska, jej význam sa umocňuje, lebo v našej literatúre nie je táto problematika predmetom príliš častých teoretických reflexií. Už len táto okolnosť svedčí o význame práce, ktorá pri-náša neobyčajne exaktný a hlboko kritický rozbor politiky Socialistickej strany Rakúska.

Obsahovo-tématicky sa kniha člení na šesť kapitol, ktoré tvoria jednotný, pevne logicky skĺbený celok. Bližšia analýza ukáže, že kniha sa dotýka vlastne dvoch relatívne samostatných okruhov: analýzy konkrétnej politiky Socialistickej strany Rakúska a rozboru svetonázorovej základne „demokratického socializmu“, v základe ktorého je idea tzv. „svetonázorovej neutrality“.

V úvodnej kapitole poukazujú autori na mnohé zvláštnosti v postavení Rakúska medzi európskymi štátmi pred druhou svetovou vojnou a po druhej svetovej vojne, keď sa vytvoril súhrn najrôznejších politických a ideologických činiteľov, ktoré postupne priviedli k tomu, že sa Socialistická strana Rakúska dostala k moci. Došlo ku rôznym zmenám v obsadení vedúcich funkcií v strane najmä v šesťdesiatych rokoch a jej predsedom sa stal Bruno Kreisky (1967), ktorý bol vždy stúpencom a hlásateľom téz o „dezideologizácii“ politického a spoločenského života. V roku 1970 sa B. Kreisky stal — po víťazstve strany vo voľbách — kancelárom rakúskej spolkovej vlády. Prispelo k tomu to, že program „demokratického socializmu“, ktorý vyznával, bol prifažlivý tak pre buržoáziu, ako aj pre ľudové masy: pre buržoáziu preto, že proklamoval zachovanie kapitalistického spoločenského poriadku, a pre ľudové masy preto, že uverili tomu, že k socializmu možno dôjsť i celkom nerevo-lučnou cestou.

V druhej a tretej kapitole autori podávajú kritickú analýzu jednotlivých progra-mov Socialistickej strany Rakúska od r. 1947 až po súčasnosť a v súvislosti s tým poukazujú na pomer síl medzi jednotlivými stranami rakúskeho politického systému. Konštatujú, že Socialistickej strane Rakúska nešlo vlastne o nič iné, ako stať sa vládnuťou stranou a efektívnejšie zabezpečiť moc buržoázie. Buržoázia potrebuje metódy, spočívajúce v množstve malých ekonomických ústupkov robotníckej triede, pretože si „nemôže dovoliť ekonomické následky veľkých masových bojov“.

V štvrtej kapitole podrobili autori kritike politiku tzv. sociálneho partnerstva, ktoré — ako sa vyjadril Franz Muhri, predseda Komunistickej strany Rakúska na Konfe-rencii európskych komunistických a robotníckych strán v Berlíne v r. 1976 — „je osobitosťou štátnej formy vlády v Rakúsku a uskutočňuje sa v parlamente nezávisle od zostavovania vlád alebo väčšinových pomerov v parlamente. Na základe dohôd medzi špičkovými zväzmi podnikateľov, odborov a vlády umožnilo sa kapitálu, aby za podmienok dlhotrvajúcej konjunktúry dosahoval stále rastúce profity a súčasne sa zvyšovala životná úroveň pracujúcich s vedomým úmyslom vopred zabrániť väčším triednym zárkam a masovým bojom“.

Základné prvky ideológie Socialistickej strany Rakúska, ktoré obsahuje aj jej nový program, autori po predbežnej analýze zhrnújú do niekoľkých téz. Predovšetkým sa Socialistická strana Rakúska zrieka možnosti objektívnej analýzy spoločenského vývoja a jej vyjadrenia v triednych kategóriách. Aby ideologicky odbrojila robot-nícku triedu, hlása ideu „svetonázorovej neutrality“, ktorá už bola ostatne mnoho-krát kritizovaná zo strany marxistických teoretikov a v ktorej základe sú celkom zrejme pozitivistické koncepcie vedy, neschopné zhodnotiť obsah spoločenskovedných pojmov z hľadiska ich triednych dimenzií, resp. náboja, ktorý nevyhnutne obsahujú. Druhým gnozeologickým zdrojom sú kantovské, resp. novokantovské vize o neschop-nosti ľudstva uskutočniť mravné ideály socializmu, redukovajúce ich iba na ilúziu o postupnom mravnom zdokonaľovaní, bez triedneho boja a revolúcie, ktoré svojho času priviedli strany II. internacionály na pôdu revizionizmu a oportunizmu. Ideo-lógovia Socialistickej strany Rakúska ostro a výlučne z antikomunistických pozícií kritizujú prax budovania reálneho socializmu a marxizmus-leninizmus. Tým, že ne-bojujú proti súkromnému vlastníctvu výrobných prostriedkov, ba dokonca hovoria

o ľudsky spravodlivom hospodárskom systéme, stávajú sa apologetmi súčasného štátnomopolistického kapitalizmu. Domnievame sa, že táto pozícia ich zbližuje v ideologickej oblasti s takými filozofickými smermi, ako je napr. „kritický racionalizmus“, ktorého predstaviteľom je v súčasnej buržoaznej filozofii K. R. Popper, ktorý sa vôbec netají svojimi nepriateľskými útokmi na marxizmus-leninizmus a jeho metódu — dialektiku. V Rakúsku je jeho stúpencom filozof E. Topitsch, ktorý je známy svojimi nevyberanými útokmi na dialektickú metódu, považujúc ju iba za „púhu formu politickej argumentácie“, ktorá je iba „technikou falošnej intelektuálnej hry“, slúžiacou „úskokom sofistickej eristiky“ a pod.

Vzhľadom na relevantnosť ideologických dôsledkov teórií o „demokratickom socializme“ v súvislosti s úlohou, ktorú vytýčil XII. kongres Socialistickej internacionály: „začať novú ideologickú ofenzívu“, je celkom opodstatnené, že posledné dve kapitoly knihy sú venované kritike ideologických základov teórie „demokratického socializmu“, ich možných politických dôsledkov, čo je konfrontované aj na bohatom materiáli z politického vývoja v Československu na konci šesťdesiatych rokov.

Predložená kniha je svojím obsahom aj formou určená najširšiemu okruhu čitateľov, obsahuje množstvo cenných podnetov pre všetkých, ktorí pracujú v oblasti propagandy, politického vzdelávania, teórie vedeckého komunizmu, filozofie i dejín robotníckeho hnutia.

Milan Štefanko

Dušan Pavlů: Propagace — kulturně výchovný nástroj socialistické společnosti

Praha. Ústav pro kulturně výchovnou činnost 1981, 142 s.

V roce 1981 vydal Ústav pro kulturně výchovnou činnost zajímavou publikaci. Její autor, vedoucí katedry agenturní žurnalistiky a propagace na fakultě žurnalistiky Univerzity Karlovy v Praze, v ní shrnuje dosavadní poznatky o propagaci jako nástroji formování socialistického způsobu života a formě kulturně výchovné činnosti. Monografie vychází z rozsáhlých praktických zkušeností, dostupné literatury (především ze socialistických zemí) a zajímavě interpretuje i některé sociologické výzkumy.

Je rozčleněna do pěti kapitol, z nichž první se zabývá úlohou propagace v kulturní revoluci, druhá se soustřeďuje na propagaci a tvorbu socialistického způsobu života, třetí analyzuje roli propagace v kulturně výchovné činnosti, čtvrtá krátce informuje o nejčastěji používaných propagačních prostředcích, a konečně poslední (jedna z nejzajímavějších) pojednává o vztahu buržoazní reklamy a dynamiky buržoazní kultury. Struktura publikace je ucelená, i když (logicky vzato) by poslední kapitola lépe plnila svůj účel, kdyby nebyla zařazena na závěr studie.

Autor především systematizuje pojmový aparát vztahující se k propagační činnosti. Propagaci definuje jako „cílevědomé ideově ujasněné komunikační působení subjektu, šíření specifických podnětů zaměřené na určité objekty, jehož úkolem je napomáhat při vytváření individuálních, avšak celospolečensky prospěšných postojů, názorů a zvyklostí vedoucích k žádoucímu chování“ (s. 19). Jako celek plní propagace především funkce ideově výchovné, integračně organizačské, informačně vzdělávací a realizační (s. 40).

Tyto funkce může plnit pouze v socialistické společnosti, neboť pouze zde může (na rozdíl od buržoazních společností, kde její nástroje jsou poplatné skupinové omezeným zájmům vládnoucích tříd) sledovat nejenom „prospěch a rozvoj individua, ale současně prospěch a rozvoj společnosti“ (tamtéž). Autor podrobně vymezuje vztah propagace k dalším příbuzným činnostem, jakými jsou propaganda, agitace, práce s veřejností (public relations), publicita a reklama.⁽¹⁾ Interpretuje je způsobem, který se ustálil v současné teoretické žurnalistické literatuře v socialistických zemích. Podle autora v podstatě pouze termín reklama vzbuzuje dodnes určité rozpaky, neboť

(1) Propagandu definuje jako „specificky a cílevědomě formulovaný podnět (kdy obsahem podnětu jsou informační, regulační a do jisté míry i stimulační hodnoty vesměs politické a ideologické povahy) k činnosti, kdy příjemce podnětu jedná shodně se zájmem iniciátora (třídy, politické strany a jejich institucí)“. Práci s veřejností pak jako „cílevědomou, ideově ujasněnou činnost, zaměřenou na určitou skupinu, jejímž posláním je vytvářet, udržovat a upevňovat pozitivní vztahy mezi subjektem a objektem jako podklad pro účinnou vzájemnou spolupráci při plnění úkolů...“ Publicita je pak vymezena jako informační činnost, jejímž cílem je uvádět ve veřejnou známost různé skutečnosti, osobnosti, ideje apod. (s. 22 a 24).

je spojen s „historicky dnes již překonaným způsobem realizace zisku soukromých vlastníků výrobních prostředků a obchodníků.“ Nicméně v řadě socialistických zemí se i dnes používá jako synonymum pro pojem propagace.

V kapitalistických zemích naproti tomu se reklama, jak autor přesvědčivě dokládá, stala součástí obecné kultury společnosti. Je sama „součástí kultury“ a současně ji „pomáhá aktivně vytvářet prezentaci žádoucích (z hlediska buržoazie) hodnot, vzorů chování, spotřeby apod.“ (s. 117). V dnešní době existují velmi úzké vazby mezi komerční reklamou a propagandou, která v kapitalistických zemích přejímá od reklamy četné metody ovlivňování člověka, užití prostředků, způsobů výstavby argumentace apod.

Autor se proto široce zabývá (v kapitole páté) novými směry v buržoazní propagandě, zejména tzv. sociologickou propagandou, která ideologicky „ovlivňuje člověka prostřednictvím ‚spontánního‘ formování životního stylu, pomocí představ, stereotypů, image, způsobů spotřeby, a to jak spotřeby zboží, tak i kulturních hodnot“ (s. 118). Sociologická propaganda v kapitalistické společnosti „vlastně propaguje způsob života prostřednictvím samotného způsobu života. Využívá především záměrně organizovanou přehlídku nejvýhodnějších znaků určitého způsobu života: jde o vytvoření ‚image‘ daného způsobu života, tedy o jeho příkrášlené zobrazení, legendu nebo mýtus“ (s. 119).

V další části publikace autor přehledným způsobem charakterizuje způsoby, jichž používají reklamní agentury k propagaci hodnot buržoazní společnosti, k formování spotřeby, vztahů mezi lidmi i k ovlivňování veřejnosti jak ve výspěchách kapitalistických zemích, tak zemích třetího světa. Upozorňuje i na skutečnost, že tyto metody jsou stále více používány i k pokusům destabilizovat společenský život v socialistických zemích a k ideologické diverzi. Na konkrétních číslech ukazuje, že v současnosti se kolem reklamy a propagace vytvořil obrovský specializovaný „průmysl“, který je využíván „vládnoucí společenskou třídou jako univerzální kulturní výchovný nástroj ... v ekonomice, kultuře, politice apod. —, který figuruje při vzniku, přenosu a vnucování hodnotových orientací“ (s. 130).

Otázky reklamy a propagandistického působení v kapitalistických společnostech jsou v publikaci zpracovány poutavým a zasvěceným způsobem. Je jen škoda, že jej autor neobohatil o poněkud výraznější historický exkurs, který by na genezi buržoazní propagandy dokumentoval momenty její kontinuity i diskontinuity. Historická analýza by nepochybně prokázala, že pokusy o využití momentů nepřímé, sociologickým konceptem společnosti podložené propagandy nejsou v buržoazní společnosti něčím úplně novým. Otázky způsobu života hrály dosti podstatnou roli již v propagandě nacistického Německa, a to nejenom ve formě přímé propagace a vnucování určitých modelů chování či manifestovaných hodnot, ale i dovednou manipulací určitými vzory spotřeby a s nimi spjatými opatřeními fašistického státu. Stačí například připomenout široce popularizované heslo „Führer chce dát každému Němci automobil“, které doprovázelo výstavbu závodů na výrobu automobilů Volkswagen, získávalo pro ně finanční zdroje z kapes drobných střadatelů a současně krylo přípravu výroby lehkého průzkumného vojenského automobilu, později široce využívaného německým wehrmachtem v průběhu druhé světové války.

Rovněž propagace „amerického způsobu života“ hrála významnou roli již v prvních poválečných letech, přičemž je málo známou skutečností, že volnost šíření jeho propagace i přijetí řady jeho objektivních rysů byla i jednou z nikoli bezvýznamných podmínek přistoupení k tzv. Marshallovu plánu. I z tohoto hlediska by bylo možné dokumentovat nepopiratelnou kontinuitu v zaměření současné buržoazní (zvláště pak americké) propagandy, která i dnes — například v řadě vystoupení prezidenta Reagana — si klade za cíl napomáhat šířením hodnot amerického způsobu života americkému vlivu a zájmům. Je proto svým způsobem škoda, že autor nevyužil příležitosti ukázat, jak na jedné straně posuny v chápání pojmu „způsob (či styl nebo kvalita) života“ či kultury ovlivňují buržoazní propagandu a na straně druhé jak využití různých reklamních triků apod. ovlivňuje samotný koncept způsobu života.

Publikace klade i další zajímavé otázky, na něž ostatně ne vždy materiál v publikaci přináší uspokojivé odpovědi. Jde na příklad o problém účinnosti reklamy v kapitalistických podmínkách a vůbec o celý problém přijímání reklamy různými třídami a vrstvami buržoazní společnosti. Je zřejmé, že představa o naprosté manipulovatelnosti lidského vědomí (tak typická například pro Goebelsovskou totální propagandu) byla nahrazena v kapitalistických zemích skeptičtějším pohledem, k jehož rozšíření přispěly i zkušenosti z velkých politických kampaní. Seberafinovanější propaganda například nezabránila masovému znechucení americké společnosti z vietnamské války, nedokázala otupit ostří mírového hnutí v západní Evropě a USA ani eliminovat řadu významných vnitropolitických tenzí doprovázejících soudobou ekonomickopo-

litickou krizi kapitalistického světa (nezaměstnanost, vztahy k zahraničním dělníkům, rasový problém). Ostatně i v oblasti spotřeby vyvolalo nevybíravé chování reklamních agentur a konkureční boj velkých firem ostrou reakci v podobě tzv. konzumerismu, který se v řadě vyspělých kapitalistických států institucionalizoval a dosáhl i určitých výsledků v legislativě. Jeho analýza by si rovněž vyžádala podrobnější rozbor, přesahující jen povšechnou informaci (v textu na straně 183).(2)

Jádro publikace je ovšem v kapitole druhé, třetí a čtvrté. Pokud jde o propagaci socialistického způsobu života, autor vychází z definice manželů Filipcových z knihy *Různoběžky života* a snad až příliš důsledně se přidržuje tzv. komponentního přístupu k analýze tohoto sociálně ekonomického jevu. V souladu s tímto přístupem se věnuje propagaci v oblasti práce, účasti na životě společnosti, vzdělání, a světonázorové orientaci, zdraví, bydlení, oblékání, volnému času, vztahům mezi lidmi a systémům komunikace. Podle jeho názoru jsou funkce propagace v utváření socialistického způsobu života dvojího druhu. Propagace jednak „posiluje pozitivní hodnoty dosažené vývojem společnosti a pomáhá vytvářet ty, jejichž existence je z hlediska společnosti žádoucí“, jednak „neguje přežívající názory, maloměstské zvyklosti typické pro buržoazní společnost — konzumenství — neúčelnou či nadměrnou spotřebu, negativní návyky, plýtvání apod.“ (s. 52). V dalším textu je pak více rozpracována funkce první; jsou široce diskutovány hodnoty a vzory jednání, které jsou z hlediska daného okruhu komponent žádoucí, méně již je rozpracována funkce druhá; boj proti přežitkům minulosti.

Důsledná aplikace komponentního přístupu ke způsobu života se ovšem projevuje obvyklými problémy. Je kladen důraz spíše na jednotlivé okruhy lidských aktivit než na jejich strukturu a vzájemnou provázanost, daleko více než na propagaci ucelených vzorů jednání a stimulaci potřeb či pozitivních hodnotových orientací je kladen důraz na osvojení některých dílčích momentů způsobu života, jejichž sociálně politického vyznění je ovšem do určité míry objektivně odlišné v různých orientovaných stylech života.

Autorovi se ne vždy podařilo vymezit přesně ty skupiny a vrstvy obyvatel, které jsou buď přímo nositeli určitých vzorů jednání a hodnotových orientací, nebo jsou k jejich přijímání disponováni, popřípadě jsou přímo jejich aktivními šířiteli. Bohužel tato problematika není ani v základním výzkumu dosud příliš rozpracována. Pro racionální zaměření propagace má též nepopiratelný význam jak typologie způsobů života tak i klasifikace dílčích stereotypů v oblasti spotřeby, bydlení, využívání volného času či přístupů ke kultuře. I zde pochopitelně základní výzkum u nás zatím neposkytne nějaké ucelené a prověřené poznatky. Přesto by však bylo možné a vhodné zformulovat alespoň určité vstupní hypotézy, které by mohly alespoň rámcově orientovat propagační pracovníky. Ostatně určité pokusy o empirické či teoretické typologie způsobu života byly již v naší i sovětské literatuře realizovány (Hrůza, Linhart, Batygin apod.).

Z praktického hlediska by bylo rovněž užitečné zhodnotit dosavadní úroveň propagace, analyzovat nejčastěji se vyskytující chyby, neboť je jasné, že ne vždy jsou v praxi realizována ta teoretická východiska, na která autor oprávněně klade ve své práci důraz. Často se můžeme setkat i s tím, že jsou akcentovány hodnoty majetku, vlastnictví věcí (a nikoli jejich adekvátní používání), že se využívá symbolů konzumního způsobu života a posilují tak privatizační tendence v životním stylu některých vrstev obyvatelstva. Rovněž způsob života různých tříd a vrstev (jak je prezentován především hromadnými sdělovacími prostředky například v televizních inscenacích či filmech aspirujících na postižení sociálních problémů dneška) by si z tohoto hlediska zasloužoval pozornosti, neboť ať již si to tvůrci uvědomují, či nikoliv, vytváří určité povědomí jak o směrech a úrovni diferenciace ve způsobu života v naší společnosti, tak o žádoucích, tolerovaných či odmítaných vzorech společenského jednání. Analýza těchto problémů představuje (podle mého názoru) i zajímavé téma pro základní výzkum, jemuž se ovšem (pokud vím) zatím nikdo systematicky nevěnuje.

Obdobný přístup jako k ovlivňování způsobu života zaujímá autor i k propagaci jednotlivých kulturních aktivit. Značný důraz klade na propagaci knižní kultury, výtvarného a dramatického umění, hudby i dalších tradičních kulturních aktivit, pozornost však věnuje i volnému času, tělesné kultuře, životnímu prostředí, archi-

(2) Hnutí konzumerismu je přehledně popsáno (s akcentem na vývoj v USA a anglosaských zemích) v publikaci „*Consumerism*“. *Search for the Consumer Interest*. London, New York 1974. Jde o sociálně reformní hnutí, jehož cílem je zvýšit vliv konzumentů na výrobu, distribuci a důsledky výroby zboží. Je často spjato s liberálními a buržoazně demokratickými směry v politickém životě.

tektuře, přírodním a historickým památkám. Seznamuje profesionální pracovníky v kultuře i další zájemce se základními výsledky sociologických výzkumů, které umožňují poměrně velmi dobře orientovat propagační akce na ty skupiny obyvatel, u nichž je již návyk „chodit za kulturou“ pevně zakotven ve způsobu života a internalizován v životních hodnotách. Vzniká ovšem otázka, jak působit na ty jedince (či spíše dosti početné vrstvy naší společnosti), pro něž zatím základní překážkou účasti na kulturních akcích je „nezájem“.

Autor uvádí především výsledky výzkumů, které se vztahují k dospělé populaci. Stále více však je zřejmé, že výchova „k umění“ i „způsobu života“ se formuje již v raných vývojových etapách dětství, které je zatím prakticky ve všech sociálních souvislostech sociologicky téměř nezmapováno. Přitom je více než zjevné, že děti a mládež jsou významnými referenčními skupinami téměř všech kulturních, sportovních a jim podobných institucí a organizací; dětské a mládežnické pořady představují značný podíl v programech hromadných sdělovacích prostředků a spotřeba dětí a mládeže tvoří významnou složku obrátu průmyslu volného času i v našich podmínkách. Tím více je proto třeba ocenit, že autor obrací na tento problém pozornost a zdůrazňuje nezbytnost brát při propagační práci „v úvahu dětského diváka“ i nutnost „vést jej k plnému, harmonickému způsobu života, bez hypertrofické preference spotřeby materiálních statků a s adekvátním podílem kulturních zálib a zájmů“ (s. 49). Odůvodnění tohoto požadavku ostatně vyplývá i ze skutečnosti, že 19 % dětí sleduje propagační filmy v televizi prakticky každý den a převážná část zbývajících dětí (72,5 %) občas. Tutéž pozornost by si však vyžadovala propagace zaměřená na osoby tzv. „třetího věku“, u nichž po odchodu do důchodu vzniká často sociální vakuum, které je zdrojem značných problémů v životě starší generace.

Sociologicky orientovaného čtenáře nepochybně v publikaci zaujmou i některé údaje o vztahu našeho obyvatelstva k hospodářské propagaci (s. 42–50). Je zatím převážně kladný, přičemž především novinová inzerce na sebe soustřeďuje stále značnou pozornost. Například při výzkumu inzerce Rudého práva 48 % čtenářů uvedlo, že inzertní rubriku sleduje pravidelně, a dalších 44 % příležitostně. Jen 7 % čtenářů inzertní vůbec nečte. Téměř 15 % dotázaných se vyslovilo pro rozšíření inzertní činnosti, přičemž i pokud jde o propagaci v televizi je pro její rozšíření více než pětina populace (pouze 0,8 % dotázaných se vyslovuje pro omezení komerčních propagačních pořadů v televizi). Je zajímavé, že na rozdíl od západních zemí, kde skepse k informacím šířeným reklamou je masově rozšířená, u nás převážná část obyvatelstva je přesvědčena o pravdivosti a důvěryhodnosti televizní propagace. S tímto názorem souhlasí 43 % dotázaných zcela, 45 % částečně a jen 4,1 % nesouhlasí; zhruba 8 % na problém nemá jednoznačný názor. Poptávka po hospodářských informacích není dosud plně nasycena, což vytváří příznivé podmínky pro účinnost propagační práce.

Závěrem je třeba zdůraznit, že publikace je zpracována na dobré úrovni. Je vhodným úvodem do studia této nelehké problematiky i cennou příručkou pro všechny, kteří se věnují propagační práci v oblasti kultury.

Jiří Linhart

Filip Hronský: Teória životnej úrovne

Bratislava, Pravda 1981, 288 s.

Ve slovenském nakladatelství Pravda byla vydána významná a podnětná publikace zabývající se problematikou životní úrovně. Jejím vydáním byla zaplněna dosud existující mezera v celkovém teoretickém shrnutí a završení dosavadních poznatků z dané oblasti. Široká vědecká a odborná veřejnost má tak možnost blíže se seznámit s poznatky autora a v širším i s výsledky práce kolektivu Výzkumného ústavu životní úrovně v Bratislavě. Publikace rozpracovává problematiku životní úrovně a jejích jednotlivých základních otázek jak v oblasti teoretické, tak i v jejím sepětí s praxí.

Proces budování rozvinuté socialistické společnosti, stejně jako úkol dosažení základního cíle jejího rozvoje a problematika zabezpečení optimality ekonomických a společenských procesů kladou vysoké nároky na rozpracování teorie i praxe životní úrovně, jež se jeví jako koncentrovaná podoba těchto procesů.

Dosavadní průběh formování teorie životní úrovně byl ve své podstatě velmi složitý. Teoretické rozpracování základních otázek se v uplynulých letech zaměřovalo především na ty oblasti, které v souvislosti s potřebami společenské praxe vystupovaly nejvíce do popředí. V důsledku tohoto vývoje je v současné době teoreticky

rozpracováno mnoho dílčích problémů socialistické teorie životní úrovně, ne však její vnitřně logicky spjatý a ucelený komplex, který by měl završující charakter.

Potřeba plánovitého řízení společenských procesů však stále výrazněji vyžaduje řešení problematiky životní úrovně, a to jak na teoretické úrovni, tak i v oblasti praxe. Souvisí to i s teoretickým rozpracováním těch kategorií, jež jsou v přímém a úzkém vztahu s životní úrovní, jako jsou především socialistický způsob života, sociální politika a sociální rozvoj.

Jako hlavní cíl si F. Hronský vytkl objasnění základních otázek procesu formování teorie socialistické životní úrovně a vytváření východiska pro co možná nejkomplexnější a dosavadními vědeckými poznatky nejvíce zdůvodněné vymezení teorie životní úrovně. V práci se zaměřil především na rozpracování samotné podstaty, obsahu a funkcí životní úrovně v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti.

V literatuře existuje řada pojetí životní úrovně, od jejího ztotožňování se spotřebou, přes koncepci životní úrovně jako životních a existenčních podmínek až k jejímu vysvětlování a měření stupněm uspokojování hmotných a duchovních potřeb obyvatelstva. Přitom všem však zkoumání životní úrovně jako cíle rozvoje ekonomiky a společnosti představuje jinou kvalitu v porovnání s hodnocením dosaženého stupně životní úrovně jako výsledku rozvoje ekonomiky určeného k užítí pro obyvatelstvo. Obsahové vymezení kategorie životní úrovně s sebou nese mnoho dosud nezodpovězených otázek. Autor správně podtrhává tu skutečnost, že životní úroveň je třeba chápat jako dynamickou, a ne statistickou, jako historicky se vyvíjející společenskovědní kategorii.

Většina definic kategorie životní úrovně pracuje se třemi základními stavebními prvky:

- potřebami,
- životními a sociálními podmínkami,
- spotřebou.

Spotřeba zboží a služeb se jeví jako objektivní vyústění složitého procesu společenské reprodukce a podle názoru autora je i objektivním základem a rozhodujícím prvkem životní úrovně. V této souvislosti však nesmíme zapomínat i na některé existující prvky, jež se mohou v procesu spotřeby vyskytnout a jež mají negativní charakter, jako je například samoučelnost, prestiž, nesmyslnost a někdy i škodlivost.

Spotřeba není samoučelným procesem, ale plní určité vymezené funkce v přímé návaznosti na uspokojování existujících potřeb. Z tohoto důvodu se dnes již nemůžeme spokojit s vysvětlováním problematiky životní úrovně pouze v rámci ekonomické vědy, ale musíme využívat i poznatků ostatních vědních disciplín, především sociologie, psychologie, medicíny, estetiky, architektury apod.

Pojem životní úrovně je spojen s procesem vzniku a růstu potřeb lidí, s jejich úsilím vytvořit prací hmotné a kulturní podmínky jejich uspokojování a se samotným procesem uspokojování těchto potřeb, tedy se spotřebou. Na základě uvedených předpokladů vymezuje autor pojem životní úrovně jako „sociálně ekonomickou kategorii, která vyjadřuje dosažený stupeň poznanych a společensky uznaných potřeb obyvatelstva určitého státu nebo vhodně vymezené části tohoto obyvatelstva, stupeň uspokojování těchto potřeb a základní podmínky vytvořené společností pro účelný průběh uspokojování potřeb“ (s. 84).

Pokusy vyjádřit životní úroveň určitým souhrnným ukazatelem nepřinesly dosud očekávaný úspěch, proto je nutno se zatím spokojit s dílčími vymezeními. Avšak i v této rovině narážíme na problém, které složky (komponenty) je vlastně třeba do pojmu zahrnout. Autor sám vymezuje deset základních složek kategorie životní úrovně:

1. zdravotní péče,
2. výživa a stravování,
3. vzdělání a výchova,
4. kultura,
5. pracovní podmínky, pracovní prostředí,
6. doprava (včetně rozvoje motorismu),
7. bydlení (včetně vybavení domácnosti předměty dlouhodobé spotřeby),
8. odívání,
9. spotřeba ostatních druhů zboží a ostatních placených služeb,
10. volný čas a rekreační činnost.

Životní úroveň a její rozvoj mají pro život jednotlivce i společnosti jako celku nezastupitelnou úlohu, z ní vyplývá i nezbytnost využití životní úrovně jako nástroje řízeného rozvoje společnosti. Životní úroveň ve svém souhrnu plní určité stanovené

funkce, které autor na základě dosavadních poznatků z jednotlivých výzkumů řadí takto:

- a) měření, hodnocení a porovnávání dosaženého stavu životní úrovně, respektive jejich jednotlivých složek,
- b) uspokojování potřeb,
- c) určení cíle hospodářského rozvoje a hospodářské politiky,
- d) stimulace hospodářského rozvoje (spotřeba jako předpoklad další výroby),
- e) vytváření jednoty mezi zájmy jednotlivců a zájmy společnosti,
- f) vytváření podmínek pro realizaci sociálních jistot členů společnosti,
- g) ovlivňování procesu formování socialistického způsobu života.

Současné je nutno zdůraznit, že životní úroveň implikuje uvedené funkce, a to současně a průběžně.

Základním východiskem pro vymezení kategorie životní úrovně jsou potřeby ve své historicko-logické jednotě a komplexnosti, spolu s hodnotovými orientacemi, a to jak potřeby fyzické, tak hmotné či kulturní. Autor právem poukazuje na podstatu potřeb lidí jako na uvědomělý projev nezbytnosti získávat z okolního světa určité hmotné či nehmotné statky v zájmu zachování, reprodukce a dalšího rozvoje života (s. 106). Z tohoto určení vychází – i přes značnou složitost a v praktickém životě nevyhnutelnou vzájemnou propojenost mezi potřebami a společenskou výrobou směřovanou k uspokojování potřeb členů společnosti – konstatování, že vztah rozvoje potřeb a rozvoje výroby je vztahem dialektickým.

Z hlediska kategoriálního vymezení příslušnosti pojmu životní úroveň je třeba zdůraznit, že životní úroveň má charakter sociálně ekonomické kategorie s výrazným interdisciplinárním vymezením. Jedná se o hraniční kategorie s podstatnými rysy dynamičnosti, nepřetržitosti rozvoje (především pokud jde o proces vzniku potřeb a jejich uspokojování v průběhu procesu spotřeby), závisící na rozvoji společenské výroby a celkovém vývoji společnosti.

Pro proces zkoumání životní úrovně jsou rovněž významné kvalitativní změny v jejím chápání. Mezníkem v tomto směru byl XIV. sjezd KSČ, jenž ve svých závěrečných dokumentech zvýraznil životní úroveň jako stále naléhavější předpoklad a potřebu ekonomického rozvoje; poukázal na spjatost životní úrovně s formujícím se socialistickým způsobem života, na její souvislost s vědeckotechnickým rozvojem; charakterizoval životní a sociální jistoty jako její součást.

Složitost a komplikovanost dosavadního vývoje teorie socialistické životní úrovně vytváří situaci, kdy je třeba věnovat právě této oblasti prvořadou pozornost. Teorie životní úrovně nemá možnost ověřovat své poznatky laboratorními metodami. Tomuto cíli může sloužit jen společenská praxe, zkoumání a hodnocení konkrétních jevů rozvoje životní úrovně v závislosti na celkovém rozvoji společnosti. V této souvislosti vystupuje do popředí objektivní nevyhnutelnost jednoty společenské praxe a teorie. Nalezení konkrétního propojení mezi teoretickými poznatky a reálným průběhem rozvoje životní úrovně vcelku (ale stejně tak i jejich jednotlivých složek, faktorů a předpokladů ovlivňujících tento rozvoj a působení jednotlivých nástrojů), je zcela nezbytným předpokladem pro řízení celospolečenských procesů. Touto „převodovou pákou“ je podle autorova názoru politika životní úrovně.

Její výklad je obsahem druhé kapitoly publikace. V rámci politiky životní úrovně autor zdůrazňuje význam vytvoření základních podmínek pro rozvoj životní úrovně, dále proces formování potřeb, a konečně ty prvky životní úrovně, jichž společnost přímo využívá k zabezpečování hmotné stimulace růstu společenské výroby. V dalších subkapitolách je pak dokumentována realizace politiky životní úrovně v ČSSR výsledky dosaženími v jednotlivých oblastech a srovnáním s ostatními průmyslově vyspělými zeměmi světa.

Významným okruhem dosud ne plně teoreticky dořešených otázek zůstává stanovení hranic mezi kategoriemi životní úrovně a socialistický způsob života. Na základě analýzy základních souvislostí, vymezení problému a návaznosti obsahové náplně a funkcí životní úrovně a socialistický způsob života specifikuje autor rozdíly mezi těmito dvěma kategoriemi. Životní úroveň podle něho „představuje dialektickou jednotu vznikání potřeb (jejich poznání, uvědomování si) a jejich uspokojování. To je obsah životní úrovně (úplný soubor všech potřeb) i funkčnost spotřeby (diferencovaná podle potřeb, které uspokojuje) (s. 217). Nejspecifičtějším „prvkem socialistického způsobu života je funkce souhrnně analyzovat (hodnotit) kvalitativní stránku vnějšího projevu všech činností lidí a na základě toho podat ucelený obraz o tom, jak (jakým způsobem) lidé žijí v konkrétních společenských podmínkách“ (s. 217). Životní úroveň i socialistický způsob života jsou kategoriemi, jež „zkoumají oblast tvorby a uspokojování potřeb. Životní úroveň zkoumá (a jako sociálně ekonomická

kategorie vyjadřuje) obsahovou a funkční stránku spotřeby a způsob života stránku formální. Předmětem zkoumání obou kategorií je proces využívání hmotných a sociálních podmínek života vytvořených socialistickou společností" (s. 218). Autor nesehlasí s názory, podle nichž je kategorie životní úroveň součástí kategorie socialistický způsob života. V jeho koncepci plní životní úroveň určité specifické funkce; jimiž se odlišuje od způsobu života. S tímto názorem je možno plně souhlasit. Nicméně vymezení kategorie způsobu života nastoluje řadu otázek, například vymezení pomoci funkce, ztotožnění funkce a prvku v definici atd.

Obě uvedené kategorie jsou vztaženy k vytváření a využívání hmotných a společenských podmínek života v socialistické společnosti, avšak z odlišných pozic. Pochození složitých společenských a ekonomických procesů vyžaduje interdisciplinární přístup. Již dnes je možno zformulovat závěr, že při studiu obou kategorií je potřebné zkoumat opodstatněnost vyššího stupně integrace v oblasti teorie i v oblasti společenské praxe. Za tento vyšší stupeň považuje autor kategorie sociální rozvoj, jež je nejen kategorií poznávací, ale plní i vymezené společenské funkce.

Přestože se v oblasti sociálního rozvoje můžeme opřít zatím jen o dílčí poznatky, má jeho plánování svou opodstatněnost a na úrovni podniku již dosahuje značných výsledků. Současně je však poukazováno na nezbytnost přehodnocení dosavadní metodiky plánování z hlediska zdokonalení plánování sociálního rozvoje, prohloubení této metodiky z hlediska obsahu, funkčních závislostí a způsobů, respektive metod plánování. Předmětem sociálního plánování je člověk jako výrobce i jako osobnost, cílem pak jeho všestranný rozvoj; předmětem sociálního plánování jsou společenské procesy a cílem jejich řízení. Úkolem sociálního plánování je nalezení optimální cesty vývoje celého komplexu společenských vztahů, stejně tak jako i mimoekonomické stránky sociálních vztahů. Z toho vyplývají i přímé souvislosti mezi sociálním plánováním, rozvojem životní úrovně a formováním socialistického způsobu života.

Na závěr je třeba zdůraznit, že práce F. Hronského je velmi cenným příspěvkem k řešení dané problematiky. Autorovi šlo především, jak ostatně vyplývá i z názvu díla, o uchopení otázek životní úrovně v teoretické rovině. Nemohl tedy ve svém díle detailně postihnout a rozpracovat všechny problémy, celý komplex otázek tak zůstává úkolem jednotlivých dílčích studií. Základní přínos publikace spočívá v rozpracování teoretických otázek kategorie životní úroveň, podnětné je skloubení této problematiky se společenskými podmínkami, zasazení analýzy životní úrovně do celospolečenských souvislostí a vzájemné propojení kategorií *životní úroveň, politika životní úrovně, socialistický způsob života a sociální plánování*. Vymezení podstaty a funkcí životní úrovně, rozbor kvalitativních změn jejího chápání, stejně tak jako vlastní definice pojmu životní úroveň a vymezení její kategoriální příslušnosti jsou těžištěm práce. Autor dává odpověď na celou řadu otázek, nezůstává však pouze u tohoto kroku, posouvá hranici poznání i ve smyslu vytyčení nových problémů a reformulace existujících otázek. I v tom je třeba spatřovat značný přínos publikace, neboť vědecké poznání nemůžeme chápat či redukovat na zodpovězení stávajících otázek a problémů, stejně důležité je i hledání klíčových momentů, k nimž je nutno zaměřit další etapy vědeckého zkoumání.

V oblasti zkoumání teorie i praxe životní úrovně, stejně tak jako i životního způsobu, zůstává před námi celá řada otevřených problémů, jejichž řešení se jeví jako nezbytné a potřebné pro další posun vědeckého poznání. Zůstává například otázkou, zda je adekvátní (ve smyslu pozitivní odpovědi) tvrzení, že obě kategorie zkoumají oblast tvorby a uspokojování potřeb, přičemž životní úroveň zkoumá a vyjadřuje obsahovou a funkční stránku spotřeby, životní způsob zase její stránku formální.

K dalším pozitivům práce je možno přiřadit tu skutečnost, že se autor neomezuje jen na výklad vlastního stanoviska; svůj přístup zdůvodňuje a současně polemizuje s názory ostatních. Zkoumaná problematika životní úrovně je zpracována v nezvyklé hloubce a širí záběru a tak vzniklo ucelené dílo, jež je logicky utříděno a vnitřně skloubeno. Lze si jen přát, aby si tato kniha našla cestu k co možná nejširšímu okruhu zájemců o problematiku životní úrovně.

Jiří Honcák

Historický materialismus v 80. letech: aktuální problémy a perspektivy vývoje

(Diskuse sovětských filozofů. Voprosy filosofii č. 5, 6, 7, 1982)

Pro zhodnocení stavu a úkolů v oblasti historického materialismu v Československu, o nichž byla zahájena z podnětu Vědeckého kolegia filozofie a sociologie ČSAV diskuse, poskytuje řadu podnětů podrobný rozbor problémů a perspektiv historického materialismu v Sovětském svazu. Považujeme proto za nutné informovat o všech hlavních stanoviscích a doporučeních, která se v diskusi, organizované časopisem *Voprosy filosofii* k tomuto tématu 17.–18. prosince 1981, objevily.(1)

Filozoficko-sociologická věda se v Sovětském svazu rozvíjí velmi intenzívně. Reaguje na nové problémy a zvláštnosti současného společenského života, na podstatu, zákonitosti budování rozvinuté socialistické společnosti a komunistické výstavby, včetně zákonitosti vědeckotechnické revoluce. Bohatý materiál pro filozofické teorie poskytuje složitá, dynamická epocha, naplněná rozpory (M. B. Mitin, G. S. Arefjeva). Prohlubuje se chápání specifiky, předmětu, systému zákonů a kategorií filozoficko-sociologické vědy. Složitější a bohatší je její spojení s jinými oblastmi vědeckého poznání. Roste její úloha v duchovním životě socialistické společnosti a ve společenské praxi (V. S. Barulin, A. S. Mamzin). Jako zvláště plodné se ukazuje spojení historického a systémového přístupu, využívání principu systémovosti (struktury, funkcí) ve výstavbě celistvého teoretického modelu historického materialismu (V. Ž. Kelle, M. J. Kovalzon, V. B. Ustjancev, Mamzin).(2)

Jaké jsou nejdůležitější problémy a úkoly? Společenský život vyzdvihuje do popředí rozmanité otázky. Aktualizuje a naplňuje novým obsahem i tradiční problémy, nutí vracet se po vzestupné spirále k tezí zdánlivě již zcela ujasněným.(3) Vzhledem k této skutečnosti, již přikládal tak velkou váhu V. I. Lenin, i vzhledem k obtížím, jež přináší mnohost tendencí, je nutné klást důraz i na vnitřní logiku vědeckého poznání a výstavby vědního oboru.

Práce z historického materialismu by měly být soustředěny na nejdůležitější problémy rozvoje socialistické společnosti a zemí socialismu, zkoumat reálnou dialektiku procesu společenského vývoje (V. S. Semjonov). Okolnost, že je třeba čas od času upřesnit předmět a místo této vědní disciplíny, není výsledkem její slabosti, ale přirozeným požadavkem rozvoje vědy (Arefjeva). Zvláštní pozornost by měla být věnována dialektice, zákonům a kategoriím společenského vývoje, budování rozvinuté, zralé socialistické společnosti, jejím sociálně filozofickým a sociálně ekonomickým problémům, dalšímu rozpracování koncepce vědeckotechnické revoluce, problému člověka, rozvoji osobnosti, kultury a civilizace, problémům ekologickým a globálním (zvláště otázkám války a míru, roli armád, ale i problémům demografickým.

(1) Vědeckou informaci o obdobné diskusi sovětských filozofů k problémům dialektického materialismu přináší Filozofický časopis ve svém druhém čísle letošního ročníku.

(2) V diskusi byla zvláště oceněna třísvazková monografie *Marksistsko-leninskaja teorija istoričeskogo processa*, jejíž první díl již vyšel a která byla podrobena diskusi v prosinci 1980 (Srovnaj Filozofskije nauki č. 4, 1980). Dále byla častěji připomínána stať V. Ž. Kelle a M. J. Kovalzona: *Važnejšie aspekty metodologii socialno-filosofskogo issledovanija* (Voprosy filosofii č. 7, 1980), J. F. Askina a kol.: *Princip jedinstva* (Saratov 1980), kniha *Metodologičeskije issledovanija determinacii razvitija* (Saratov 1980), J. F. Askina a kol.: *Princip razvitija* (Saratov 1972), stať L. F. Iljičeva (Voprosy filosofii č. 4, 1979), A. M. Miklina (Voprosy filosofii č. 1, 1980), V. P. Kuzmina (Voprosy filosofii č. 2, 1980). Z oblasti metodologie společenských věd byly jako nejzajímavější uváděny knihy L. F. Iljičeva: *Filosofija i naučnyj progress* (Moskva 1977), *Metodologičeskije problemy obščestvennyh nauk* (Moskva 1979), E. M. Žukova: *Očerki metodologii istorii* (Moskva 1980), *Metody političeskoj ekonomii socializma* (Moskva 1980), G. M. Ivanova, A. M. Koršunova, Ju. V. Petra: *Metodologičeskije problemy istoričeskogo poznania* (Moskva 1981) aj.

(3) Jak upozornil I. A. Maizel, je možné a potřebné hlouběji si osvojovat díla klasiků marxismu-leninismu (viz dokončené 50. svazkové vydání děl Marxe a Engelse) mnohá díla byla publikována poprvé.

procesům v rozvojových zemích, racionálnímu osvojení přírodního bohatství a kosmu apod.). Řada z těchto úkolů má komplexní, integrální povahu (J. K. Pletnikov, Kelle, Barulin). Ostře zejména vyvstává problém vztahu historických zákonitostí a lidské aktivity (Kovalzon) a historického materialismu jako metodologie společenských věd.

Publikace a stati by měly mít zobecňující, systematický, koncepční charakter (Semjonov, Kelle), neměly by vycházet z úzkých, ale naopak z obecných metodologických hledisek a principů. Jen na základě řešení klíčových, základních problémů lze řešit i problémy díle (například o „základnových“ funkcích socialistického státu apod.), aniž se přitom sklouzne do scholastiky. Veškerou práci je nutné odvádět na vysoké profesionální úrovni, pokud jde o filozofickou kulturu, vědecký obsah a ideové zaměření (Kelle).

Situace je však taková, že se nakupilo mnoho vyhocených, palčivých problémů. Objevují se určité potíže a nedostatky, některé dokonce naznačují nepochopení samotných základů vědy (F. V. Konstantinov, Semjonov, Kelle).

Zvláště slabě jsou zkoumány společenské, sociální procesy, přestože jsou „prubířským kamenem vědy“ (M. N. Alexejev). „Skutečně, otázky našeho prudce se rozvíjejícího života my někdy nestavíme, nevytyčujeme“, poznamenal v diskusi F. V. Konstantinov. „Nemáme tvůrčích diskusí“ (5, 1982, s. 38). Vědecké, abstraktní myšlení je nutnou podmínkou postupu. Historičti materialisté však „hřeší abstraktností“. Posuzují problémy odtržené od reálných procesů, nedostatečně zkoumají reálný život. „Podporujeme těsné kontakty se sociology. To je dobré. Ale bojím se, že se sociologové ujali rozhodování o potřebných, životních otázkách a my jsme zůstali stranou“ (dtto). Jak poznamenal v diskusi V. Z. Kelle, je nutné nicméně chápat konkrétní na úrovni historického materialismu jinak než na úrovni občanských dějin nebo empirických výzkumů. „Konkrétnost historického materialismu je třeba vidět v tom, že umožňuje dávat obecné teoretické odpovědi na otázky, které staví život, že dává metodu přístupu k analýze konkrétních realit“ (5, 1982, s. 38). Postihuje tudíž proces vcelku, odhaluje hlubinné tendence, zákonitosti.

Jiným vážným problémem jsou snahy nezdůvodněné do sféry historického materialismu rozšiřovat pojmy speciálních vědních oborů, módní, málo známé termíny zahraničního původu, přírodovědní terminologii. Filozofické poznatky marxistů nejsou určeny pro snoby, ale pro nejširší lidové masy, pro něž musí zůstat srozumitelné. Ostatně často přikrývá taková nedobrá praxe teoretickou slabost (V. I. Razin). (4)

Aktuální problémy historického materialismu nelze řešit jinak, než kolektivně, diskusí. „Kromě všech dalších nedostatků je velkým opomenutím, že jsme zapomněli, že pravda se rodí ve sporu. My vůbec nediskutujeme. Což skutečně není o čem vést spor, diskutovat? Přirozeně, že je. My však často od sporů utíkáme. Myslím si však“, poznamenal F. V. Konstantinov, „že tento nedostatek překonáme“ (5, 1982, s. 38). Jako forma boje mínění byly zvláště požadovány polemické recenze, z nichž by se čtenář dozvěděl, že existují knihy dobré, ale i prostřední a povrchní, v nichž by bylo oceněno místo takových knih v dosavadní filozofické literatuře, způsob, jak přispívají k rozvoji poznatků (například netriviální vytyčení problému apod.) (Kovalzon).

Historický materialismus jako systém

Diskuse potvrdila vzrůst zájmu o celostnost marxistické filozofie, marxisticko-leninského světového názoru, a na tom základě o jeho strukturu; konkrétně o bližší určení vztahu dialektického a historického materialismu vzhledem k dnešním úkolům, o interpretaci jejich specifiky, ale především vzájemného pronikání, společných problémů apod. (Kelle).

Marxistická filozofie má mnoho aspektů a funkcí. Nerozpadá se však na své složky, relativně samostatné disciplíny. Je učení celistvým, monolitním (A. G. Myslivčenko). Tato celistvost znamená dialektiku jednoty a rozdílnost dialektického a historického materialismu, specifiku, svérázné místo historického materialismu, ale také hlubší vzájemné proniknutí s dialektickým materialismem, důslednější uplatnění jednotných zákonů dialektiky (včetně specifiky jejich projevu ve společnosti) (Semjonov).

Uznání jednoty dialektického a historického materialismu je často pouze formální. Ve skutečnosti se nevychází z jejich vzájemného spojení, působení a pronikání, ale

(4) V diskusi se také objevil názor, že je příliš mnoho pozornosti věnováno metodologickým problémům, a že by se měla více rozebírat problematika historicko-filozofická, etická a humanitní (V. A. Karpušin).

připouští se jejich roztržka, zkoumání o sobě. Dialektický materialismus je pak chápán jako jakási filozofie přírody a přírodovědy. Je ignorována sociální podstata veškeré vědy jako odvětví duchovní výroby, což právě brání uznání celistvosti marxismu-leninismu jako světového názoru (I. A. Maizel, B. J. Pachomov). Je třeba přestoupit tradiční demarkační linie, překonat omezenost dělení (M. S. Kagan). V diskusi bylo upozorněno i na nebezpečí opačné krajnosti, tj. likvidaci relativní samostatnosti a dosažení jakéhosi úplného splynutí dialektického a historického materialismu (Kelle). Diskuse varovala i před absolutním rozhrančením, před úzce profesionálním přístupem (A. G. Myslivčenko).

Integrační funkce filozofie, předpokládající jednotný postup dialektického a historického materialismu, umožní překonávat obtíže a řešit rozpory v řadě konkrétních jevů skutečnosti. Umožní řešit problémy komplexní, globální, hraniční, jak je přináší současná praxe a věda (vědeckotechnická revoluce, ekologie, humanitní a kulturologické aspekty, charakteristiky a funkce). Ukáže zřetelněji sociální momenty v metodologii vědy, sociální determinaci a důsledky vědeckého pokroku (Maizel). Celistvé zkoumání člověka jako biosociálního systému je například v kompetenci dialektického i historického materialismu (Kagan).

Velký důraz byl v diskusi položen na úkol prozkoumat specificky historicko-materialistické vidění skutečnosti, analyzovat historickému materialismu dostupné způsoby osvojení skutečnosti. Znamená to postoupit od mezipředmětových spojení k analýze vnitřní problematiky jako celistvého, samorozvíjejícího se systému (Kelle, Kolvalzon, V. N. Ševčenko, Barulin, Arefjeva).

Základem problémové struktury historického materialismu je zatím binární členění na přírodu a společnost. Společností se rozumí vše, co není příroda, především systém společenských vztahů (odlišuje se široký a úzký smysl slova společnost). Koncem padesátých let se objevily představy, jako by měl historický materialismus dvojí obsah, filozofický a nefilozofický, dvě části, filozofickou a sociologickou, dvě řady zákonů a kategorií, jako by šlo o filozoficko-sociologickou vědu o společnosti s konkrétnější úrovní zobecnění než dialektický materialismus. Dnes musí být historický materialismus jako filozoficko-sociologická věda o společnosti dále upřesněn, nemá-li docházet nadále k nedoceňování jeho filozofického charakteru a k popírání jeho specifiky. „Vždyť je zcela zřejmé, že jestliže je historický materialismus filozoficko-sociologickou teorií, pak je tedy v jeho obsahu možné a nutné vyčlenit vlastní filozofickou a sociologickou stránku (nebo hrany, aspekty, zákony a kategorie apod.), že mezi těmito stránkami existují určitá spojení, vzájemná zprostředkování, že se vzájemně pronikají“ (Barulin). Hlavní je zafixovat a zesílit filozofické zřetele, což je úkol, který lze plnit jen filozofickými metodami (Arefjeva). Jde o teoreticky složitý úkol odhalit „mnohostrannost základní otázky filozofie vzhledem ke společnosti, její spojení se všemi aspekty sociologické struktury historického materialismu“ (Barulin, 5, 1982, s. 41). Znamená to, odhalit prvotní a druhotné, materiální a ideální, objektivní a subjektivní ve společenském životě, zahrnout ontologický i gnozeologický aspekt atd. (Arefjeva).

V dosavadních postupech se často objevovaly krajnosti. Předmět se svévolně „ořezával“ ve prospěch nových disciplín. Jak k tomu poznamenal V. N. Ševčenko, „dialektiku společenského vývoje není možné rozvíjet „v čisté podobě“, bez ohledu na konkrétní běh dějin, na ty zákony, podle nichž se lidská společnost vyvíjí“ (6, 1982, s. 27). Historický materialismus je tedy sociálně filozofický a obecně sociologickým poznáním, zahrnuje v tomto smyslu nikoli dvě části, ale dva aspekty. „Sociálně filozofické vědění odráží rozvoj společnosti ve smyslu materialistického řešení základní otázky filozofie, obecně sociologické pak ve smyslu celistvosti tohoto rozvoje“ (Pletnikov, 6, 1982, s. 23). Části obecně sociologického významu jsou formovány sociální filozofií, tj. úvahami o sociální kvalitě, sociální příčinnosti, sociálním subjektu, sociální činnosti (působení), historické nutnosti a svobodě. V obecně sociologickém aspektu se vychází z celistvého systému představ o společnosti (Ševčenko). „To znamená“, jak konstatoval M. S. Kagan, „že jestliže budeme zkoumat společnost jako systém společenských vztahů, jako společenský, „sociální“ organismus, bude historický materialismus jako obecná sociologie pouze teorií sociálních vztahů. Jestliže však pretenduje na to, být teorií společnosti v širokém smyslu slova, tj. plodnou analýzou sociální formy pohybu hmoty, pak musí být i teorií kultury a teorií člověka, tj. zahrnovat kulturologii a antropologii v téže míře, v jaké zahrnuje obecnou sociologii“ (5, 1982, s. 44). Není možné se nadále spokojovat pouhým empirickým konstatováním, je nutné hlouběji prozkoumat systém člověk – příroda – dějiny (Ševčenko).

Termín „historický“ nesmí zavdávat podnět k odtrhávání historického materialismu od současnosti. Historický bylo pro klasiky marxismu-leninismu synonymem

společenského. Tak to také vyjádřil V. I. Razin: „Historický materialismus je filozofií společnosti — sociálně filozofickou teorií. V důsledku toho zkoumá všechny společenské procesy ve všech sférách společenského života z pozic svého předmětu, tj. z hlediska příčin vzniku, obecných zákonitostí rozvoje, všeobecného spojení a podmínek odumírání. Z těchto pozic zkoumá historický materialismus i všechny politické procesy, jevy, vztahy“ (5, 1982, s. 42).

Velký, základní význam má podle některých diskutujících odhalení hluboké podstaty materiálního života společnosti, zdůvodnění materiální podstaty (substrat), substance, obsahu nejvyšší formy pohybu hmoty, zodpovězení otázky, co je „sociální“, co je jeho podstatou. Taková kategorie, vyjadřující schopnost společenského bytí k sebedeterminaci, seberozvoji, by umožnila odlišit společenské bytí od všech dalších materiálních útvarů. Našla by své heuristické a metodologické uplatnění v odhalení hlavních tendencí společenského vývoje, ve zdůvodnění globálních problémů apod. (Ustjancev, Myslivčenko, Ševčenko, Pletnikov). (5)

V. B. Ustjancev se zabýval také stálým vznikáním sociální formy pohybu jako výchozím kritériem společenského vývoje. Nejúplněji se projevuje ve vzniku nových formačních struktur: v třídní společnosti, kapitalismu, komunismu, tj. v kvalitativně odlišných formačních „řezech“ sociální formou pohybu. Největší význam má objasnění zralých forem vznikání, například rozvinuté socialistické společnosti. Obohacuje se tu obecně filozofické pochopení podstaty vznikání; nejen geneze nového v rámci staré kvality, ale hlubinné spojení vznikání a rozvoje ve společenském celku (celistvosti). „Analýza vznikání sociální formy pohybu v kontextu obecné teorie vývoje vytváří logickou kostru problému, umožňuje odrazit obecné filozofické stránky sociálního vznikání“ (7, 1982, s. 109), tj. jeho zdroj, vedoucí tendenci, hybné síly, materiální podmínky, faktory.

Rozdělování dialektického a historického materialismu by tudíž bylo nebezpečné, jak zdůraznil V. Ž. Kelle. Všechny základní kategorie mají jak filozofický, tak obecně sociologický smysl, existují v uceleném systému názorů. Tak například zákon souladu výrobních sil a výrobních vztahů má obecně sociologický charakter, ale současně i filozofický smysl: je základem pro pochopení podstaty historického procesu, jeho obecného směru, příčin přechodu od jedné formace k další. „To znamená“, jak dále poznamenal, „že pouze jako obecně sociologická teorie společenského vývoje je historický materialismus v soustavě filozofického vědění nezbytným“ a že „pouze tehdy, uplatňuje-li důsledně principy dialektiky a materialismu, může být obecně sociologickou teorií“ (7, 1982, s. 114).

Celistvý rozvoj dialektického a historického materialismu je nesporně podmíněn rozvinutým, zdůvodněným systémem principů materialistické dialektiky. Je tu však řada neřešených problémů. Neexistuje obecně přijímaný přístup ke zkoumání sociálních aspektů teorie dialektiky (Ustjancev). Zvláště musí být objasněny vztahy mezi obecnou teorií dialektiky a teorií dialektiky v přírodě (živé a neživé), ve společnosti a v procesu poznání a mezi příslušnými objektivními formami dialektiky (S. T. Meljuchin), její heuristická a gnozeologická funkce při formování a rozvoji přírodovědných a humanitních teorií (V. P. Branskij). Ke svéráznostem i podivnostem současné situace patří, že materialistická dialektika vznikla jako prostředek analýzy sociální sféry, je však rozvíjena na základě filozofického zdůvodnění materiálu přírodních věd (V. A. Lektorskij). A přesto je právě sociální skutečnost „nejadekvátnějším analogem teorie naší dialektiky“, právě tu dochází nejen k vzájemnému pronikání, ale ke skutečnému boji protikladů, včetně antagonistických (Alexejev).

Je více méně zřejmé, že dialektiku nelze rozvíjet v „čisté“ podobě, bez organického spojení s historickým materialismem, bez respektu k sociální determinaci procesů, neboť by tak byla vážně narušena symetrie přírodního a humanitního (D. I. Dubrovskij, V. P. Branskij), jak bylo zdůrazněno již v diskusi o dialektickém materialismu.

Na otázku, jak konkrétně rozvíjet sociální dialektiku, však existují různé odpovědi. Řada autorů tvrdí, že sociální dialektika se formuje na styku historického a dialektického materialismu, chápe ji jako učení o sociálních aspektech obecné dialektických pojmů. (6) Zabývá se úlohou „sociálního působení“ a „sociální negace“ v dialektice společenských procesů (Ustjancev). Jiní tvrdí, že historický materialismus je završení logiky a metodologie dialektického materialismu v aplikaci na spo-

(5) V. N. Ševčenko navrhuje nazvat složku filozofie, věnovanou zkoumání povahy společnosti (a člověka jako jejího nositele), například humanistickou, lidskou, antropologickou apod.

(6) *Kategorii sociální dialektiky*. Minsk 1978, s. 23.

lečenský život, že je tudíž teorií sociální dialektiky již v současné formě.(7) Je však skutečností, na níž upozornil N. N. Ševčenko, že malá nasycenost historického materialismu dialektikou je právě přímým důsledkem dosavadního stavu, tj. nezdůvodněného dělení filozofie na dvě části. „Fundamentální objasnění sociálních problémů s pomocí kategoriálního aparátu dialektického materialismu a rozvoj dialektické metody v sociálně filozofické teorii společenského rozvoje, jak právem zdůraznil V. B. Ustjancev, to jsou články jedné obecné linie v rozvoji teorie dialektiky“ (7, 1982, s. 108). A právě materialistické pojetí dějin je základem pro rozvoj teorie materialistické dialektiky.

V žádném případě nejde jen o modifikace obecně filozofického obsahu principů dialektického materialismu, univerzálních dialektických zákonitostí a kategorií. Objevují se tu zvláštní formy determinace a rozvoje se svými velmi obecnými zákony. Mnohé zákony procesu poznání (vzájemného vztahu mezi měnicími se vědeckými teoriemi a metodami výzkumu) a rozvoje společnosti nejsou zákony přírodními; dialektika přírody (zvláště neživé) má i svou specifiku.(8)

Zobecnující, základní práce odrážející princip materiální jednoty světa ve společenské oblasti v „celistvém“ vidění teoretické budovy samostatného historického materialismu, v respektování vnitřní logiky jeho rozvoje, musí současně zahrnout i veškeré zkoumání specificky historické skutečnosti, způsobu její existence a vývoje, veškerou její současnou problematiku (Pletnikov, Kelle). Rozpracování „ob-sáhlého“ modelu společnosti, respektujícího mnohostrannost různých článků, úrovní, strukturálních řezů a nerovnoměrnost vývoje v různých směrech, musí být doprovázeno detailizací teoretického obrazu společnosti, její analýzou jako samoorganizujícího se, seberegulujícího systému, jako subjektu a produktu svého vlastního rozvoje, jako ztělesnění jednoty lidské činnosti a společenských vztahů (Maizel). Jedná se tu o přechod od poznání podstaty jednoho řádu k poznání podstat hlubšího řádu, vyjádřených pak v různých úrovních teorie (Pletnikov).

Vzniká spojení, závislost mezi určitým pojetím předmětu (specifiky) historického materialismu a dalším rozpracováním systému jeho zákonů a kategorií.(9)

Hlavní systémotvorný význam má řešení základní filozofické otázky ve společenském procesu: proniká formulaci a řešení všech problémů, sjednocuje je v jeden celistvý systém. Současně je historický materialismus spojením různých aspektů odrazu společenského života, různých úrovní tohoto odrazu, vyčleněním základních sfér (nejdůležitějších prvků) společenského organismu, systémem zákonů a kategorií odvozených z určitých podsystémů (výrazem spojení, závislosti podsystémů) (Barulin).

Abstraktní, ve skutečnosti scholastické spory o podstatě, hranicích i obsahu kategorií – přičemž tyto kategorie nejsou chápány jako nástroje poznávání společenské skutečnosti (především současného života) a není určena jejich metodologická role v rámci systému – nemají smysl a jsou škodlivé (Arefjeva).

Pro výstavbu historického materialismu má zvláštní význam jednota teorie a metodologie, jednota objektivních, determinujících a determinovaných zákonitostí s lidskou činností, tj. závěr, že se zákonitosti projevují, odhalují a prosazují prostřednictvím činnosti lidových mas (Semjonov). V. S. Semjonov zdůraznil v diskusi myšlenku K. Marxe o neodtržitelnosti vývoje člověka, společenské výroby, společenských vztahů, zákonitostí společenského vývoje a společnosti. V úhrnu se tak zajišťuje nepřetržitý proces obnovy člověka, bohatství světa, společnosti, který produkuje (5, 1982, s. 36). Jak uvedl V. S. Semjonov mj., „jednou z hlavních příčin zaostávání ve výzkumu těchto otázek byla určitá roztržka v jednotném dialekticko-

(7) *Евристическая и методологическая функция философии в научном познании*. Ленинград 1980, s. 89, 91–92.

(8) S. T. Meljuchin uvádí například dialektiku konečného a nekonečného v prostoro-vě časových vztazích (pestrost typů nekonečného se projevuje jen ve veškerém světě vcelku, ne ve společnosti, kde jsou vlastnosti a stavy konečné ve všech parametrech a možnostech), dialektiku progresivního vývoje (jež skýtá v neživé přírodě málo možností důkazu, ale přináší v živé přírodě a zvláště ve společnosti složitější formy sebeorganizace systémů, jejich seberegulaci a řízení). Zvláště odhalení role a možnosti subjektivního faktoru ve společnosti, schopnosti sebereterminace a prognózování „nemůže být výsledkem prosté logické dedukce z obsahu univerzálních dialektických zákonů“ (5, 1982, s. 19).

(9) Jak to vyjádřil V. S. Barulin, „systematizace zákonů a kategorií historického materialismu není v teoretickém smyslu ničím jiným než rozpracováním, teoretickou realizací jeho předmětu, ztělesněním jeho specifiky jako filozoficko-sociologické vědy“ (5, 1982, s. 41).

a historicko-materialistickým vidění daných průnikových, komplexních společensko-vědních problémů. Pouze zkoumání společnosti, dějin, kultury, člověka, civilizace v jednotě zabezpečuje celistvé chápání a vidění historického procesu, v jehož centru se nachází činný, tvořivý, tvořící člověk" (7, 1982, s. 1117).(10)

V té souvislosti např. Ju. K. Pletnikov hovořil o dvou úrovních zkoumání společnosti, tj. vývoje společnosti jako přírodní historického procesu a jako činnosti lidí. V žádném případě nelze zaměňovat vědomí a činnost lidí; přírodní historický proces nelze posuzovat odděleně od činnosti lidí. Člověk se podmínkám svého života podřizuje, jeho činnost, přesněji pak činnost tříd, nabývá nevyhnutelně ve své výslednici rysů zákonitého přírodní historického procesu. V. N. Ševčenko a Ju. K. Pletnikov v souladu s V. Ž. Kellem a M. Ja. Kovalzonem doporučovali uplatňovat vedle přírodní historického a činnostního ještě třetí aspekt, humanistický, tj. vývoj, zkoumání dějin lidí jako historie jejich individuálního rozvoje.

M. S. Kagan upozornil na potřebu více zkoumat reálný proces rozvoje historického materialismu v rámci historie sovětského filozofického myšlení.

„Staré“ a „nové“ kategorie historického materialismu

V posledních letech se objevuje tendence zahrnout do aparátu historického materialismu velké množství kategorií, které nebyly dříve zkoumány nebo byly zkoumány jen povrchně (činnost, duchovní výroba, kultura apod.). Vedle formování nových pojmů a kategorií probíhá proces upřesňování kategorií základních, původních, s nimiž musí být nové kategorie organicky spjaty (Arefjeva).

Další rozpracování si například vynucuje kategorie *praxe* (a *teorie*). Zatím byla posuzována v převážně gnozeologickém smyslu,(11) popřípadě nahrazována formálními odkazy. Takový postup ztěžoval odhalení jejího heuristického významu pro analýzu všech základních problémů teorie dialektiky (V. G. Tabačkovskij). Dnes se objevují práce, které usilují o postižení podstaty praxe (na základě principu materialismu), jejího vlivu na formování zájmů a cílů, forem, způsobů převodu subjektivního v objektivní. Vědecky objasnit praxi znamená vělenit ji do systému historického materialismu, interpretovat ji s pomocí kategorií společenské bytí a společenské vědomí, materialisticky objasnit její subjektivnost. Tak lze postihnout cíle-vědomý charakter praxe, proces, v němž idea, cíl, vědomí, vedou k praxi, usměrňují ji (cíle se proplétají, popírají, doplňují), ale také spojení subjektivnosti a objektivnosti, objektivní základ potřeb, zájmů, cílů subjektu (Arefjeva).

Důležitým momentem je vztah dvou neoddelitelných komponentů praxe. Látkově technologického a sociálně komunikačního. Jde tu o odhalení praxe jako technologického osvojení přírodní skutečnosti, o objasnění, jak se v technologii ztělesňuje program transformace přírodní látky, proces organizovaný podle principu praxe a uskutečňovaný prostřednictvím technických systémů. Objasňuje se tak světónázorový obsah technologie, dialektická jednota kategoriálních struktur praxe a různých forem duchovní činnosti. Praxe je zahrnuta do širokého světónázorového kontextu duchovního osvojení světa. Projevuje se praktická podmíněnost dvou nejobecnějších způsobů osvojování, teoretického a prakticko-duchovního. Současně se prosazuje jednota světónázorových a metodologických hledisek. „Promyšlení zmíněných zvláštností principu praxe je neoddelitelné od filozoficko-světónázorové analýzy nejzákladnějších aspektů problémů lidské činnosti, zvláště od odhalení té okolnosti, že jakýkoli vztah člověka ke světu (materiální či duchovní) se konstituuje podle principu praktického působení, že ve formách společensko-praktické činnosti je člověku

(10) „Uvažujeme-li buržoazní společnost se vším všudy, objevuje se nám vždy jako konečný výsledek společenského výrobního procesu sama společnost, tj. sám člověk ve svých společenských vztazích. Všechno, co má pevnou formu, jako produkt atd., se vyvíjí jen jako moment, pomíjivý moment v tomto pohybu. Bezprostřední výrobní proces sám se jeví jen jako moment. Podmínky a zpředměťování tohoto procesu jsou samy rovněž jeho momenty, a jako jeho subjekty se jeví pouze individua, ale individua ve svých vzájemných vztazích, které jak reprodukují tak i nově produkuji. Je to jejich vlastní neustálý proces pohybu, v němž se obnovují právě tak jako svět bohatství, který vytvářejí“ (Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, č. II. Praha, Svoboda 1974, s. 344).

(11) Také tu však upozornil V. S. Tjuchtin na neoprávněnost předpokladu, že praktická prověrka jednotlivých důsledků a tezí teorie postačuje pro potvrzení správnosti teorie jako celku. „Setkáváme se se situacemi, kdy se vyjde z nesprávné premisy, pak jsou narušena pravidla usuzování a v důsledku vzájemné kompenzace chyb dostaneme pravdivý úsudek...“ (7, 1982, s. 89).

fakticky dán veškerý svět, který jej obklopuje, že právě těmito formami je podmíněna sama schopnost člověka k světónázorovým zevšeobecněním. Praktická činnost člověka vystupuje jako forma společensko-historického vytýčování cíle, přetváření světa podle lidských ideálů“ (Tabačkovskij, 6, 1982, s. 21).

Také problémy vědomí a ideálního nejsou v posledních letech monograficky zpracovány na obecně filozofické úrovni (Dubrovskij). Pozornost se soustřeďuje pouze ke gnoseologické rovině. Nedostatečné je rozváděna dialektika jako učení o poznání v dialektiku jako učení o vědomí. Málo je rozpracována typologie vědomí, různé typy předvědeckého a mimovědeckého vědomí ve srovnání s vědeckým, vzájemné působení různých typů vědomí v současné kultuře (V. S. Švyrjov). Stranou pozornosti jsou axiologické a hodnotové aspekty (Tabačkovskij).

Klíčový význam pro posuzování společenského rozvoje a pokroku, pro pochopení jednoty a mnohostrannosti historického procesu, má kategorie *formace* (Kelle). V teorii formací se nikoli ve všem podařilo postoupit kupředu (Ševčenko). Její rozpracování vzhledem k potřebám zaostává (Pletnikov).

Obtíže jsou způsobovány již stavem samotné obecné teorie dialektiky, především učení o vývoji, úrovni promyšlenosti obecného běhu, výsledku a směru vývoje. Jde o to, prozkoumat hlouběji strukturu procesu vývoje formací z hlediska obecných dialektických zákonitostí, postihnout jednotný (obecný) mechanismus vývoje, o němž někteří pochybují. Znamená to interpretovat hlouběji **konkrétní empirický materiál** z raných stadií vývoje lidstva a z předkapitalistických formací (včetně asijského výrobního způsobu) a příslušnost dokapitalistických třídních společností k formacím, sledovat za pomoci dialektiky struktury diachronní (formace) a synchronní (společenské, obecné sociální) a proces záměny formací na základě charakteristického způsobu výroby (dialektiky výrobních vztahů a sil jako jednoty látkových a osobních prvků (Ševčenko, Pletnikov).

Pojem „formace“ označuje současně jak kvalitativně specifický stupeň (etapu) v rozvoji společnosti, tak typ sociálního uspořádání, organizace života. Mezi některými vědeckými pracovníky se objevuje mínění, podle něhož by otázku počtu formací měli řešit historikové. Jde o krajní představu, které odtrhují periodizaci podle formací od historického procesu či ztotožňují obsah pojmu formace s veškerým bohatstvím empirického materiálu, který máme o příslušné etapě vývoje lidské společnosti (dějiny zemí, států, národů). Správné řešení spočívá ve spojení systémového celistvého zkoumání a historismu, materialismu a dialektiky. Touto cestou lze postihnout specifiku každé z formací v obecně přijatém členění historického procesu a prohloubit i představy o formačních charakteristikách každého jednotlivého sociálního organismu (Ševčenko, Pletnikov).

Zvláště aktuální jsou v současné době otázky o vzníkání vyšších typů formací v zemích rozvojového světa. Všestranný rozbor možnosti minout kapitalismus a orientovat se na socialistickou společnost je jedním z hlavních teoretických úkolů. Kapitalismus se nemůže rozvíjet jinak než utvrzováním soukromé formy přivlastňování, která omezuje i ničí předpoklady dalšího vývoje. „Socialistický způsob výroby vydvihuje požadavek rozvoje výrobních sil na úrovni odpovídající jeho cílům a prostředkům, což svým způsobem staví úkol další přeměny nerozvinutých socialistických výrobních vztahů v rozvinuté socialistické vztahy“ (Pletnikov, 6, 1982, s. 25).

Mnoho pozornosti ještě bude třeba věnovat dalšímu rozpracování problémů determinace sociálních procesů. Problém objektivnosti společenských *zákonitostí* se například jevil jako uspokojivě vyřešený. Věda se při řešení aktuálních problémů komunistické výstavby soustřeďovala na vytvoření předpokladů, které by minimalizovaly chyby subjektu, a na kritiku voluntarismu. Ukazuje se však, že existuje mnoho nejasností. Zákonitosti se neprosazují mimo lidi, bez lidí, „avšak otázka o tom, je-li zahrnován element uvědomělosti do samotného mechanismu zákona, nebo ne, zůstává diskusní“ (Arefjeva, 6, 1982, s. 29). Je tedy nutné dále se zabývat problémem objektivnosti historického procesu, hlouběji při jeho objasňování uplatňovat princip materialismu (Arefjeva).

Dořešen se zdál být také v zásadě vztah *objektivních a subjektivních faktorů*, zejména v tezi, že objektivní je prvotní, subjektivní druhotné. Role subjektivního faktoru však neustále roste (skok z říše nutnosti do říše svobody) (V. G. Marachov). Filozofové musí v té souvislosti hlouběji objasnit úlohu socialistického vědomí a myšlení lidí, marxisticko-leninského světového názoru (B. M. Kedrov), vztah objektivních zákonů a uvědomělé činnosti, lidské činnosti a společenských vztahů (Kelle). Jen ze spojení činnosti, poznání a styků, poznání a tvorby, odrazové a projekčně konstrukční funkce vědy může vzejít další obohacení problematiky objekt-subjektových vztahů (Lektorskij). Připomínán byl v té souvislosti přístup V. I. Lenina, který kladl důraz na vyčlenění materiálních výrobních vztahů a jejich souvislost s výrobními silami, ale také na ohromný význam revoluční praxe, lidské

aktivity, ideí, subjektivního faktoru. Při jednotě činnosti a společenských vztahů musíme ovšem respektovat, že právě objektivní společenské vztahy určují sociální konkrétnost, směr činnosti a charakter výsledků činnosti lidí v dějinách (Kelle).

Velice mnohé otázky historického materialismu jsou spjaty s hlubokou dialekticko-materialistickou interpretací problému *společenské výroby*. Jsou to opět otázky objektivní determinace lidských dějin a tvořivé činnosti, charakteru a hranic lidské svobody ve společenské výrobě, historických typů společenských vztahů a sociálního způsobu reprodukce člověka. V centru pozornosti se objevují problémy „člověka a historického procesu vcelku jako sféry realizace jeho bytostných sil“ (I. N. Sizemskaja, 6, 1982, s. 31), produkce sociálnosti. Při výkladu sociálně filozofického obsahu kategorie výroby je v popředí zájmu idea celistvosti společenské výroby, „kterou je sotva správné, jak se to nyní dělá, vyvozovat z jednoty materiální a duchovní stránky lidské praxe“ (Dtto). Společenská výroba není redukovatelná na materiální výrobu, je jednotou výroby materiálních podmínek života a výroby vědomí. Stále více pozornosti přitahuje proto duchovní výroba, její sociální podstata, formy institucionalizace, sociokulturní mechanismy výroby společenského vědomí, dialektika a hierarchie ve sféře duchovní a materiální výroby aj. otázky (I. N. Sizemskaja poukazuje na práce B. Šenkmana, P. I. Tolstyča, V. Z. Kelleho aj.). I. N. Sizemskaja poznamenává také, že dosavadní přístup „ještě nevyjevil ve vši úplnosti obecně sociální smysl základu historického procesu, neboť v jeho rámci nebyl tento základ ještě představován jako životní činnost, jejímž nejdůležitějším výsledkem je spolu s vyrobenými materiálními a duchovními hodnotami samo společenské individuum“ (6, 1982, s. 31).

Zatím zůstávala ve stínu také tematika teoreticko-metodologických základů procesů *řízení a vedení* společenské praxe za socialismu, rozvinutí sociální přetvářející činnosti, přínosu historického materialismu pro zvýšení efektivity řízení společenských procesů (Arefjeva, V. E. Chmelko).

Historický materialismus zajišťuje sociálně filozoficky a teoreticko-metodologicky procesy společenského řízení. Je vědeckou základnou systému seberegulace společnosti, jejího uvědomělého, plánovitěho řízení lidmi, kteří tím cílevědomě formují svůj společenský život. V. E. Chmelko upozornil zejména na dva důležité momenty: na odpovědnost za vytýčování cílů v souladu se zákonitostmi a dosah systémového, úplného zobrazování společnosti.

K odpovědnosti historického materialismu patří hlubší teoretické rozpracování problému obsahu a struktury cílů, diferenciacie a subordinace cílů a podcílů. Filozofové nemají bezprostředně budovat „strom cílů“, ale rozvíjet světonázorové předpoklady pro takovou práci, zdůvodňovat priority. 26. sjezd KSSS například doplnil podmínky pro všestranný rozvoj osobnosti důležitým podcílem uskutečnit v osmdesátých letech hluboké přeměny v práci, které možnost rozvoje osobnosti stále více ovlivňují. Vystavávají tak problémy kultury, hodnot, humanismu, člověka v jeho celistvosti.

Aktuálním úkolem historického materialismu jako obecně sociologické teorie je systémové zobrazení společnosti jako objektu řízení, překonání určité fragmentárnosti, dosažení úplného teoretického modelování reálných procesů, včetně živelných. Lze tak zabezpečit včasnou plnou výchozí informaci o souvislostech změn v různých oblastech společnosti, o vlivu živelných tendencí na základě zobecnění poznatků konkrétních společenských věd opírajících se o empirické výzkumy. Jen tak lze úspěšně předcházet například krizovým situacím.

K *politickým aspektům* obrátil v diskusi pozornost V. I. Razin, který vyšel ze známé Marxovy teze, že „zvláštní pozornost vzbuzuje ta či ona otázka pouze tehdy, když se stává politickou“. (12) Znamená to, že „všichni společenští vědci musí umět objevovat politický aspekt, každý ve své vědě a v každém z jejích problémů“ (Razin, 5, 1982, s. 43). Za politické kategorie historického materialismu označil všechny ty kategorie, v nichž se odrážejí politické vztahy a jevy, „a také politický aspekt všech ostatních vztahů a jevů“ (třída, stát, strana, revoluce, povstání aj.). V poslední době došlo k další aktivizaci výzkumů politických procesů, byly ukázány základní směry tohoto výzkumu. Hodně pozornosti, podle vyjádření V. I. Razina, je věnováno konkrétním otázkám politiky (například otázkám národnostním, státu a právu, válce a míru). Méně je rozpracován problém politické kultury, politické orientace apod.

Stále větší pozornost je vzhledem k požadavkům praxe věnována obecně filozofickému zkoumání společensko-historických a sociálně kulturních celistvostí (civilizace) na úrovni kultury a člověka. Problém *člověka* se jeví jako problém všech problémů, to hlavní ve veškerém životě socialismu, „neboť sociální podmínky pro jeho úspěšnou činnost socialismus vytvořil a vše nyní závisí na něm samotném,

(12) Marx, K., Engels, B.: *Spisy*, sv. I. Praha, SNPL 1956, s. 350.

na člověku a jeho vědomí a chování, na tom, jak je formujeme a usměrňujeme“ (Kagan, 5, 1982, s. 43). Formování nového člověka, zvýšení efektivity výchovné práce je aktuální v praktickém i teoretickém smyslu. Přitom tu zůstává mnoho diskusního (Kelle).

Rozpracování problému člověka je otázkou dialektického i historického materialismu, neboť jde o celostní koncepci, jež v teoreticko-metodologickém pojetí odráží ideologicko-praktický cíl formování všestranné, harmonické osobnosti. K jejímu vzniku a rozvoji je nutná jednotná filozofická koncepce, teorie, učení o člověku, tj. filozofická antropologie (Kagan, Myslivčenko, Ševčenko), kterou však nelze zaměňovat za antropologickou filozofii (13)

Člověk, to je mnohostranný systém, zahrnující činnou podstatu, humanistické zaměření tvořivé a přetvářející činnosti uskutečňované prostřednictvím objektivních zákonitostí, sféru subjekt-objektových vztahů a sféru subjektivní reality, vztah biofyzilogických procesů a sociálních vztahů (Lektorskiij, Semjonov, Kagan). Řada problémů je tu zcela nových, například specifické zvláštnosti poznávací analýzy předmětné lidské činnosti. „Věc je v tom,“ jak poznamenal V. A. Lektorskiij, „že člověk není prostě nějaký objekt mezi řadou dalších, proto při zkoumání lidské činnosti vzniká zvláště těsné spojení mezi jeho poznáním a přetvářením, mezi poznáním a hodnotovým vztahem“ (4, 1982, s. 33).

Analýza podstaty člověka z pozic dialektického materialismu vynucuje tedy filozofický rozbor kategorie činnosti, pochopení jejího filozofického aspektu (Švyryjov, 4, 1982, s. 35). Místo kategorie činnosti, jak zdůraznil V. Ž. Kelle, musí být v sociální filozofii přesně určeno v souladu s principy materialistického pojetí dějin“ (7, 1982, s. 115, 116). Je-li tato kategorie chápána izolovaně, může směřovat k materialismu i k idealismu. Analýza společenských vztahů zůstává klíčem k pochopení sociální podstaty člověka a jeho činnosti. Mimo činnost, praxi, však společnost a dějiny neexistují (Kelle). Lidská činnost je jediné možný způsob uskutečnění a rozvoje společensko-historické skutečnosti. Řešit problém materialisticky znamená najít to, co nezávisí v této oblasti na vědomí a vůli lidí, najít vztah mezi stykem a činností, ukázat, „kdy se praktická činnost lidí stává klíčem k chápání podstaty materiálních společenských vztahů“ (Pletnikov, 6, 1982, s. 24).

I. A. Maizel obrátil v diskusi pozornost ke kategorii *civilizace*. Přestože, jak uvedl, věnovali klasikové tomuto problému svou pozornost, nebyl zatím dostatečně analyzován (s výjimkou práce M. P. Mědlova) a zahrnut do učebních textů. Předpokládá se zjednodušený obraz civilizace jako sumy třídně antagonistických formací. V zahraničí je otázkám civilizace věnována rozsáhlá literatura, řešení však má často daleko k vědeckému, materialistickému pojetí dějin.

I. A. Maizel pak rozvinul představu o civilizaci jako zvláštním typu společnosti, vyčleněném podle činnostně technologického, kulturního hlediska. Je pro ni charakteristické, že na své produkční základně a jí zrozené společenské dělbě práce (odděluje mj. duchovní výrobu od materiální) podstatně zvyšuje úroveň racionalizace lidské činnosti. Umožňuje a využívá objevu písemnictví, rozkladu mytologie, počátků vědeckého poznání. Slovy I. A. Maizela, „od momentu vzniku civilizace datuje své dějiny racionální seberegulace společenských procesů“ (7, 1982, s. 100).

Civilizace se vždy odívá do určité formy, rozvíjí se v rámci společensko-ekonomické formace. Každá formace (mimo prvobytně pospolnou) vystupuje z hlediska činnostně technologického jako určitá civilizace (se specifickou úrovní a způsoby praktického a duchovního osvojení světa). V tomto smyslu se také konkretizuje kulturologická problematika. Dnes je perspektiva přechodu k civilizaci nového, vyššího typu polem ostrého ideologického boje (Maizel).

Hlavním produktem činnosti člověka, nejvýraznějším ztělesněním jeho činné podstaty je *kultura* (Semjonov). Je nezbytné aktivněji rozpracovávat marxistickou teorii, filozofii kultury, teorii dialektiky kultury (V. A. Karpušin, S. A. Lebeděv), která se formuje před našima očima (E. S. Markarjan). „Tato potřeba je podmíněna tou okolností, že jedním z nejdůležitějších předpokladů vědecky odůvodněného řízení sociálních procesů je teoretická integrace různých mechanismů, lidské činnosti, dosud zkoumaných ve vzájemné nezávislosti, v jediném pracovním pojmu“ (Markarjan, 5, 1982, s. 39). Jen pojem kultury může integrovat prostředky a mechanismy, jimiž se činnost lidí programuje, stimuluje, koordinuje a kontroluje, s prostředky k výkonu, a to v souladu s programy osvojování sfér prostředí (včetně vztahu k přírodě). „Kul-

(13) D. I. Dubrovskij, který vyzdvihl jako pozitivní příklad knihu I. S. Kona: *Otkrytije „Ja“* (Moskva 1978), současně kriticky poukázal na to, že „ve většině prací, zasvěcených gnozeologickým problémům, subjekt-objektovým vztahům, činné podstatě člověka, dominují již dávno heuristického potenciálu zbavené modely ...“, v jisté míře poplatné antropologické filozofii (4, 1982, s. 37).

turní“ není v pojetí E. S. Markarjana ničím jiným než specifickým způsobem lidské činnosti, který zahrnuje i systém prostředků, zformovaných v nadbiologické sféře, jímž se tato činnost uskutečňuje.

Nelze se proto již spokojit s tradičním, relativně úzkým, fragmentárním zkoumáním kultury (Markarjan). Dnes jsou kladeny otázky, co znamená celistvost kultury (konference v Permu), jaký je vztah různých fenoménů kultury (hodnota jako uzel spojující člověka s kulturou, věda, náboženství, umění, jazyk apod.) ke kultuře jako celku (Kagan). Mocným katalyzátorem vyjevení bezprostředních a mnohostranných spojení mezi potřebami, hodnotami a systémy materiální techniky a technologie se stala globální ekologická situace, která si vynucuje, aby tyto prostředky lidské aktivity byly vyjádřeny v podobě organicky spojených článků jednotného mechanismu jejich uskutečňování.

Teorie o zvláštním vědeckém objektu, dostatečně přesně vyčleněných a vzájemně spjatých projevech jedné třídy prvků (lidí, skupin, sfér činnosti, s jím vlastní koordinací a prostředky uskutečňování aktivity), je sama prostředkem k dosažení širokých obecně sociologických syntéz. Vyžaduje vyjádření obecné třídy kulturních jevů v reálném celistvém útvaru, v integračně specializovaném zkoumání.

Podle slov E. S. Markarjana to byl M. S. Kagan, kdo poprvé navrhl vyčlenit v obecném systému kultury technicko-technologickou a předmětně produkční hranu a tři vrstvy: kulturu materiální, duchovní a uměleckou.(14)

Základem jsou objekt-subjektové vztahy, nelze se však na ně omezovat. Zejména není možné vzhledem k reálným společensko-historickým procesům zanedbávat prostředí systému, problém ekologické kultury, jež není redukovatelná na kulturu činnosti přetvářející přírodu. Charakterizuje způsoby vzájemného působení lidského společenství s přírodním a sociálně historickým prostředím. Ve vztahu k lidské činnosti má kultura dvě základní funkce: negentropickou a adaptivní. Vznikají tak dva směry aktivity, integrující a podmiňující všechny druhy a formy kultury. Jde o zaměřenost činnosti k uspořádání vzájemného působení společenského systému s vnějším prostředím a vůči samotnému společenskému systému s cílem jeho regulace (Markarjan).

Na dalším rozvinutí teorie člověka a kultury závisí i vznik fundamentálních, seriózních studií, rozpracovávajících prakticky velmi potřebnou teorii výchovy (Kagan).

V každodenním životě a ve sféře vědní praxe nad námi panuje čas. Klíčový, ústřední charakter problému času pro rozvoj materialistické dialektiky a historického materialismu teprve musí být uznán (J. B. Molčanov). Je žádoucí, aby byl „rehabilitován čas, abychom jej přestali ignorovat, protože je mimořádně důležitou kategorií filozofie v procesu sociálně filozofického výzkumu“ (V. N. Jarskaja, 5, 1982, s. 51). Potřebujeme speciální teorii, která si bude všimnat různých vlastností, aspektů, charakteristik času, která stanoví hierarchii problémů a umožní jejich koncentrované řešení (Molčanov).

Zatím je věnována této tematice malá pozornost, neexistuje syntéza představ o čase. Většina prací „nerespektuje obecně filozofickou úroveň ontologického a gnozeologického statusu času, jeho objektivní přírodní charakteristiky a kulturně historickou polyfonii času“ (Jarskaja, 5, 1982, s. 50).(15)

Nemůžeme zatím poskytnout uspokojivou odpověď na otázku, co je čas. V dialektickém materialismu nebyl zatím zařazen k okruhu problémů dialektiky, v historickém materialismu chybí úvahy o společensko-historickém čase. Určení času v dialektickém materialismu je zatím málo podnětné, neboť zůstává totožné s určením prostoru a pohybu. Tradiční je ontologický přístup, nerozpracované jsou metodologické a gnozeologické aspekty. Úvahy často směřují fyzikální, biologický a historický čas (za nejdůležitější prostředek výzkumu času jsou někdy nadále považovány prostředky fyziky) (Molčanov, Jarskaja). Jak poznamenává V. N. Jarskaja, „mnohé prvky dialektiky předpokládají, aby byly na určité úrovni zahrnuty modální charakteristiky času, i když v zobecněné podobě nabývá dialektika status atemporální pravdy, která je lhostejná k objektivní časové orientaci jednotlivého objektu“ (6, 1982, s. 19). Ča-

(14) Kagan, M. S.: *Čelověčeskaja dějatělnost*. Leningrad 1974.

(15) J. B. Molčanov k tomu poznamenává: „Problém spočívá v tom, že v četných výzkumech nejde fakticky o problém času a také ne o čas. Buď je toto užití v biologických, historických aj. výzkumech na čistě verbální úrovni nebo jde o posuzování zvláštností průběhu procesu na různých úrovních organizace hmoty; nejčastěji je to analýza a posuzování zvláštností biologických, sociálních, městských aj. rytmů a hodin. Hodiny a rytmy však ještě nejsou časem. Čas bude téci nezávisle na tom, jestli máte hodinky či nikoli, jestli probíhá ten či onen proces rytmicky či nikoliv“ (6, 1982, s. 22).

sová struktura je například důležitá pro vývoj typologie determinace v kulturně historické evoluci monismu (dtto).

K rozpoznání velké hodnoty času přivádějí filozofy nové problémy praxe: aktivizace subjektu, růst komunistických prvků v podmínkách socialismu i globální a další problémy. Stává se stále naléhavějším efektivně zvládat přírodní, společensko-historický a umělecký čas. Temporalismus, systematické učení o čase, vyjadřuje kulturně historickou tvářnost epochy, odráží dominanty civilizace, zprostředkuje je ideologickým vědomím. Vyjádřením sociální dialektiky času je „sociální čas, který není redukován na čas společnosti, ani na čas člověka či přírody, ale zahrnuje jejich vzájemné působení“ (Jarskaja, 5, 1982, s. 50). Vzniká složitý vztah různých forem času, fyzikálních, biologických rytmů a rytmů sociálních, času společnosti a člověka, formování sociálně historického času (jako specifického faktoru lidské existence), časových vztahů různých sociálních systémů, vztah, v němž se projevuje struktura společenského bytí. Můžeme odlišit objektivní čas sociálního vývoje (objektivní, reálné bytí sociální a přírodní hmoty), tj. sociálně ekonomický, historický, chronologický čas, čas formací, činností a subjektivní čas (subjektivní temporalnost), tj. percepční čas, čas existence, psychologický, gnozeologický čas (v podobě časových škál).

Hluboké je propojení celistvého zkoumání člověka, jeho činnosti, kultury a času. Časovost lidské existence je odhalována v tvořivé činnosti člověka, čas je základní kategorií kultury (existuje podstatné a mnohorozměrné propojení obou). Jde tu o superpozici času společnosti, přírody a člověka, o specifiku spojení objektivních a subjektivních časových rytmů činnosti, která se různé projevuje v odlišných civilizacích, v rámci místního konkrétně historického času. Jak konstatuje V. N. Jarskaja, „smysl lidského bytí a zvláštní význam subjektivní temporality a objektivní časovosti implicitně zahrnují čas do systémů současné kultury nejen jako její nejdůležitější kategorii, ale i jako objektivní charakteristiku historických forem sociálního pohybu, časových rytmů civilizace, času formací a kulturně historického času“ (5, 1982, s. 50).

Společenský čas neexistuje odděleně od přírodního času, společnost „nemůže fungovat a rozvíjet se, jestliže nezahrne do své substance časové rytmy přírody“. „Svět kultury před námi vyznívá jako jednota přírodní a sociální skutečnosti ve sféře činnosti člověka a jako jednota těchto sfér v čase kultury, spojeném s existencí rozumného člověka, typem činnosti a vzrůstem hodnotové substance času“. Díky rostoucím výrobním možnostem společnosti může dojít k nepředvídané arytmií těchto časů, která může mít značné záporné důsledky (Jarskaja, 5, 1982, s. 50).

Celistvé vidění společenského vývoje je umožněno v kulturně historickém přístupu, umožňujícím odhalit diachronní řez kulturně historickou evolucí. V historicky vznikajících představách o čase se objevují historické, eticko-estetické, vědecké i mimo-vědecké reflexe a jejich determinanty (prvobytný prezentismus, mytologická atemporalnost, cyklický a lineární temporalismus antické a středověké civilizace, polyfonie času obrození apod.). Důležitou roli má hodnotící reflexe budoucího v rámci kultury, neboť čas a kultura jsou axiologicky spojeny velice těsně. Prognostické možnosti času, hodnota času v prognostické činnosti jsou velké. Mravní ocenění kulturních fenoménů budoucnosti vede člověka k tomu, aby jinak, nově oceňoval i svoje chování v přítomnosti. Formují se tak kvalitativně nové algoritmy činnosti. „Zahrnutí různorodých forem času do živé tkáně kultury vytváří podstatnou závislost sociokulturních procesů na časových rytmech širšího systému, pochopení času v rámci kultury jej mění v subjekt historického procesu, ve skutečný faktor pokroku“ (Jarskaja, 5, 1982, s. 51). (16)

Specifika dialektiky za socialismu

Jednotná dialektika nabývá konkrétních forem v dialektice přírody, společnosti, v jednotlivých formacích, v epoše přechodu ke komunismu, v revolučních změnách ve světě, ve zvláštěnostech rozvoje světového socialistického systému (Marachov, Kelle). (17) Ústředním úkolem historického materialismu je zkoumat rozvinutý socialismus jako celistvý systém, metodologické, gnozeologické problémy jeho rozvoje, dále konkretizovat představy o zákonech jeho fungování a rozvoje, o kritériích, o přechodech mezi etapami, o rozvoji výrobních sil, společenských vztahů, kultury a osobnosti (A. F. Cyrkun, A. S. Cipko).

V. N. Ševčenko prohlásil, že je připraven nezbytný teoretický základ pro to, aby se mohlo bezprostředně přistoupit k vytvoření základních prací o komunistické

(16) V. N. Jarskaja poukazuje v souvislosti s kulturně historickým výzkumem času na práce M. D. Achundova, M. A. Barga, A. J. Gureviče.

(17) Srovnej například *Dialektik des Sozialismus*. Berlin 1981.

společensko-ekonomické formaci. F. V. Konstantinov však upozornil, že „nyni často říkáme: zralá, rozvinutá socialistická společnost. Ale já si nemyslím, že jsme již úplně odhalili, co je to zralá, rozvinutá socialistická společnost, zralý, rozvinutý socialismus. Tady musíme ještě mnoho udělat...“ (5, 1982, s. 37).

V. Ž. Kelle hovořil např. o nepředvídaných, složitých jevech, jež se objevily, o tom, že „zrození nové společnosti se ukázalo složitějším procesem, než jsme si dříve představovali“ (5, 1982, s. 39). Právě proto se však musí teorie zbavit momentů akademismu a ještě hlouběji postihovat problémy reálného života (V. P. Ignatovskij). A. F. Cyrkun doporučoval, aby se přitom v souladu s Marxovým postupem v Kapitálu nevycházelo především z dedukcí, ale z konkrétní analýzy reálného socialismu, reálných režimů, problémů a rozporů, přičemž by šlo o „metodologicky kontrolovaný proces“, z něhož by vznikala i nová úroveň metodologické syntézy (7, 1982, s. 113). A. S. Cipko však zdůrazňoval, že existují zjednodušené, mechanické představy o rozvoji socialismu, jejichž příčinou je „nedostatečná pozornost k filozofickým teoriím, včetně historicko-materialistických aspektů socialistické výstavby“ (7, 1982, s. 104).

Nové, významné teoretické koncepte jsou výsledkem syntézy teoretické a praktické činnosti, k níž dospívá komunistická strana. Bolestivé sociální jevy a krizové situace vznikají v důsledku opožděného poznání a neřešení narůstajících problémů a rozporů, jimž si někteří teoretikové a praktikové „nenavykli přikládat velký význam“. „Nezvykli si přikládat velký význam oslabení sociálních spojení ve společnosti, narušení v mechanismu sociální integrace a stimulování životní aktivity“, jak prohlásil A. S. Cipko, „neboť předpokládali, že v boji za socialismus v etapě výstavby rozvinutého socialismu je možné se omezit na sféru materiálně látkovou“, na zdokonalování látkových faktorů výroby, na dosažení převahy velkoprůmyslových forem a jejich pronikání do zemědělství, na dosažené stupně zespolenštění výrobních prostředků a jejich právní výraz. Takový postup však „v podmínkách zeslabení veškerého systému prvotních, sociálních stimulů životní aktivity sám o sobě nevede k upevnění socialismu“. „Právě takové mechanické a v řadě případů, jako v Polské lidové republice, technokratické představy o rozvoji zabránily včas uvidět vážné sociální problémy, dozrávání krizové situace“ (Cipko, 7, 1982, s. 103).

Mimořádného významu dnes nabývá, jak bylo zdůrazněno na XXVI. sjezdu KSSS, vztah pracovníků k práci, k socialistickému vlastnictví, rozvoj pocitu odpovědnosti před vlastní lidem, před mezinárodním revolučním společenstvím (Kedrov). Jde o další rozvinutí přání lidu pracovat, zdokonalovat výrobu v zájmu společnosti, prožít svůj život v aktivní, tvůrčí činnosti, zdokonalovat podmínky své existence, jež závisí na vztahu ke světu, na světovém názoru, na hierarchii životních hodnot, na nových, účinných stimulech. Na schopnost uchovat si víru ve smysl práce a životního úsilí, na optimistický vztah k životu silně působí výrobní, politické vztahy. Nevychýlí-li se příznivě, dochází k uhasínání životní aktivity nebo k jejímu přenosu do okrajových sfér života. Praktická zkušenost, celý systém sociálních, životních podmínek proto „musí přesvědčovat lidi o tom, že jejich výrobní, politická a sociální aktivita dává nezvratný efekt, že v současných podmínkách je možné něco změnit k lepšímu“ (Cipko, 7, 1982, s. 103). V podmínkách rozvinutého socialismu je zkrátka nutné reálně docenovat vzájemné spojení, závislost různých stránek a sfér, vzrůstající stupeň složitosti, celistvosti společenského organismu, při určující roli materiální výroby a jejich zákonů (Barulin).

Tradiční a významnou složkou historicko-materialistického přístupu je objasňování podstaty rozporů, cest, vedoucích k jejich řešení a překonávání. Jak zdůraznil M. B. Mitin, „musíme ve vši konkrétnosti prozkoumat podstatu, charakter, typy rozporných jevů, které se vyskytují v podmínkách socialismu, přístupy, metody a formy jejich řešení“ (5, 1982, s. 28). V. I. Lenin měl na mysli ve své známé tezi, že antagonismy mizí, ale rozpory zůstávají, že mizí antagonistické třídy, nikoli, že ihned a beze zbytku mizí antagonistické jevy, vztahy, procesy různého charakteru a ostrosti (korupce, hrabivost, mamonářství, krádeže, povalečství, balamucení, byrokratismus, kariérismus apod.) (Mitin, Kedrov). Při nesprávné politice, při nakupení různých chyb, se mohou objevit ostré antagonistické rozpory v souvislosti s rolí náboženství a církví (Mitin, Konstantinov). Nelze proto pěstovat naivně optimistické představy, podle nichž ve všech případech vede boj protikladů ke kladnému „zrušení“ (Cipko).

Faktory a podmínky životaschopnosti společnosti vyžadují, aby byla rozvíjena komplexní teorie pokroku jako jejich vzájemného působení, spojování. Odkaz V. I. Lenina nás zavazuje, abychom vždy hledali k prosazování zájmů a potřeb lidu cesty pro široké lidové masy nejméně bolestivé, abychom důsledně vycházeli z filozofických koncepcí rozvoje, které založil a podnítil, a překonávali zjednodušené představy, které se postupně objevily (zejména o možnostech bezprostředního přechodu ke komunismu, o snadné vyčerpatelnosti dosavadní kladné zkušenosti, o lineární

povaze vývoje). „Zdá se“, jak uvedl A. S. Cipko, „že i dnes je stále ještě aktuální problém prohloubit a konkretizovat představy o pokroku v socialistické společnosti – překonat různé zjednodušené lineární teorie rozvoje jako nepřetržitého procesu vytlačování jedné forem hospodaření jinými, jako neustálého rozkolísávání vzniklého způsobu života“ (7, 1982, s. 104). Rozvoj prochází složitější cestou, než předpokládala teorie. Namísto růstu stejnorodosti (jednotné kvality forem organizace práce apod.) dochází k růstu pestrých forem, udržují se různé formy v nezespolečenštěném sektoru. Nové obsahuje vždy v určité míře i staré, nedaří se vždy zcela vytlačit živelné momenty, což jsou nejen jevy záporné, ale v případě neplánovaných iniciativ i kladné. Lépe pochopíme podstatu, směr a hranice ekonomických forem, jestliže budeme respektovat dialektiku uvědomělého a živelného a tradiční mechanismy seberegulace, jež jako zprostředkované formy stimulování práce a životní aktivity mohou vystupovat „v podmínkách, kdy bezprostřední formy stimulování, založené na uvědomění, na mravním pocitu, se nestaly či nemohou stát dominující“ (Cipko, 7, 1982, s. 105). „Svým způsobem je teze o vzrůstající úloze ústředních orgánů ve společenském životě, orgánů plánování bezprostředně určujících cíle a parametry všech článků výrobního procesu bez výjimky, spojena se zjevně scientistickým přesvědčením o možnosti plného vytlačení živelných procesů ze společenského života, o možnosti mohutnosti rozumu vyjevit bez výjimky všechny prvotní příčiny, předurčující sociální procesy ve společnosti“ (Cipko, 7, 1982, s. 104). Zatímco mnozí plánovači myslí nadále v kategoriích laplaceovského determinismu, podřizují se společenské procesy ve skutečnosti dynamickým a zvláště statistickým zákonitostem, což má velký význam pro určování podmínek bezprostředně politického zasahování do ekonomických a sociálních procesů. Nelze také pomíjet dialektiku nutnosti a nahodilosti, neboť různé události, jevy, konkrétní profil osobností mohou významně měnit směr rozvoje společenských procesů. Velký význam má složité vzájemné působení materiálních a duchovních podmínek reprodukce společnosti, okolnost, že ostatně také historický materialismus vystupuje jako výrobní síla, působící aktivně na společenské vztahy a hlavní výrobní sílu, člověka (Cipko).

K systému kategorií, které jsou historickému materialismu vlastní, patří také vědeckotechnická revoluce. Jde zejména o dialektiku zdrojů a hybných sil tohoto procesu za socialismu, o jeho vztah k přednostem socialismu (včetně analýzy obecného a zvláštního) (Marachov).

Jak uvedl V. P. Ignatovskij, vzniká někdy dojem, že problémy byly již vyčerpány. Ve skutečnosti se pozornost autorů k této tematice neprávem oslabuje, neboť vliv vědeckotechnické revoluce na obsah práce, na vztah člověka k práci nadále vzrůstá. Potřebujeme celistvé zkoumání tohoto složitého a rozporného procesu, přesnější a úplnější vystižení jeho jádra (suť), které by umožnilo strážlivější ocenění temp a důsledků a zásadní řešení s dlouhodobou platností, jež by vycházelo vstříc humanistické podstatě, rozvoji člověka jako hlavní výrobní síly.

Je obtížné uvést všechny přístupy a hodnocení, jež se objevují: jedni kladou důraz na rozvoj vědy a techniky, další především na roli vědy či jejích jednotlivých vedoucích odvětví, jiní na rozvoj pracovních nástrojů a prostředků. Nejčastěji se spatřuje jádro v automatizaci výroby. Vědeckotechnická revoluce je proces mnohorozměrný. Není na místě prohlašovat automatizaci za její technologickou podstatu a zkoumat vědu pouze jako faktor automatizace. Sama automatizace závisí na technologii výroby, je nejvyšším a posledním stupněm strojové techniky, završením komplexní mechanizace výroby. Ve skutečnosti jde o zavádění principiálně nových, nemechanických technologií, o základní přeměnu technologického způsobu výroby. „S ohledem na to, co bylo řečeno, spočívá podle našeho mínění podstata vědeckotechnické revoluce především v základní přeměně technologického způsobu výroby, to jest ve změně historického typu spojení „člověk – technika“, které vede ke změně místa a úlohy člověka ve výrobě“. „Vědeckotechnická revoluce klade své požadavky na člověka, na jeho způsob života, aktivně působí na formování a výchovu pracovníka nového typu“ (7, 1982, s. 111). Dochází k revolučním změnám v samotné technologické funkci práce, v jejím charakteru a obsahu. Objevují se různé rozpory, které jsou vyvolávány nedovršením procesu mechanizace práce, jež musí vědeckotechnická revoluce „dokončovat“. Také však vlastní funkce vědeckotechnické revoluce působí rozporně. Rozšiřuje tvořivé prvky v práci (integraci výrobních operací), což podporuje růst role osobnosti ve společenské výrobě. Automatizace však nemusí být vždy provázena zlepšováním pracovních podmínek. Zesílení procesu intenzifikace se může záporně projevit na vztahu k práci.

Jestliže nespojujeme vědeckotechnickou revoluci s automatizací, ale se základní přeměnou technologického způsobu výroby, umožňuje nám to řešit účinněji problémy spojené s překonáním staré dělby práce i problémy ekologické. Jak zdůrazňuje

V. P. Ignatovskij, vytváří tento proces pouze „materiální předpoklady řešení problému přeměny práce v prvou životní potřebu, všestranného rozvoje osobnosti, neboť je pouze komponentou sociální revoluce. Praktické ztělesnění těchto úkolů je funkcí společenských vztahů, na nichž závisí konec konců charakter rozvoje člověka, „polidštění“ podmínek jeho práce a života, vytvoření podmínek pro vznikání komunistické práce, včetně překonávání negativních stránek vědeckotechnického pokroku a existujících forem dělní práce“ (7, 1982, s. 112).

Je tu účelné znovu připomenout úvahu I. N. Sizemské, která zdůraznila neoddělitelnost předmětně materiální a duchovní stránky lidské praxe, jednotu procesu produkce věcí a ideí, přeměny předmětného světa na základě duchovně praktického vztahu a formování nutných forem lidských styků při této přeměně. Jde tudíž nejen o výrobu (materiálních a duchovních) prostředků k životu, ale také o výrobu samotného života, o „výrobu sociálnosti“, materiálních a ideologických vztahů. „Kategorie společenské výroby vyjadřuje tudíž jednotu materiálního, duchovního a vlastního sociálního momentu lidské praxe“ (Sizemskaja, 6, 1982, s. 31).

V diskusi byla také zdůrazněna potřeba filozoficky řešit problémy svobody, odpovědnosti a hodnotových mechanismů regulování procesů, jež vznikají v souvislosti s růstem vzdělání, kvalifikace, sociálního očekávání, které je možné snadněji podněcovat než uspokojovat. Existují také rychlé změny ve formách práce a života, jak je přináší zesílená vnitřní migrace a které se odrážejí v narůstajících rozporech životního způsobu, v etnické, kulturní, mravní sféře (Cyrkun). Přestože vystupují problémy člověka a kultury při budování rozvinuté socialistické společnosti do popředí, nacházejí zatím na stránkách časopisu Voprosy filosofii „skromné místo“ (Kagan). K určitému napětí, jak upozornil A. F. Cyrkun, může vést také rozladění rytmů a temp rozvoje subsystémů s vlastním časem, které celistvý systém tvoří (např. růst vzdělání probíhá snadněji a rychleji než růst ekonomiky).

Dynamika společenského vývoje, jak upozornil V. I. Razin, zesiluje význam politických procesů a tím i filozofických otázek politiky, jež zahrnují i nesmířitelný boj s pokusy přenášet buržoazní pluralismus na marxisticko-leninskou filozofii a na socialistickou společnost a narušovat tak celistvý, monistický charakter procesu jejího rozvoje (Myslivčenko).

Historický materialismus a další vědní obory

Jak poznamenal v závěru diskuse V. Ž. Kelle, byly otázky metodologie a gnoseologie diskutovány pouze v obecné formě, nebyla jim věnována větší pozornost. Přitom je historický materialismus se systémem společenskovědního poznání organicky spojen, jeho sféra a funkce se rozšiřují, vzniká řada nových problémů, zvláště na styku přírodních a společenských věd. Kontakt filozofů s představiteli společenských věd však neexistuje nebo je rozvinut krajně nedostatečně (Kelle).

Zesílení a rozvoj metodologických funkcí historického materialismu závisí na využití veškerého bohatství tohoto přístupu v jeho organické celistvosti. Současně právě tím „umožňuje z jednotných dialekticko-materialistických pozic odhalit veškerou celistvost současného společenského života“ (Barulin, 5, 1982, s. 40).

Jak bylo v diskusi vícekrát zdůrazněno, spojování filozofie s vědou o společnosti, pochopení dialektiky sociálních procesů, nelze zajistit pouhým bezprostředním odvozováním konkrétních jevů z analýzy obecné filozofických kategorií. Vyžaduje značnou erudovanost, filozofické promyšlení velké masy vědeckého materiálu, jak jej přináší politická ekonomie, vědecký komunismus, sociologie, psychologie, pedagogika, historie, archeologie, etnografie, estetika, věda o náboženství, ale i teorie informace, semiotika, kybernetika apod. (Lebeděv, Lektorskij, Kagan, Ševčenko). Dříve se tento proces někdy redukoval na přebírání výsledků jiných věd. Dnes se však musí obory vzájemně více respektovat, sladovat metodologii výzkumů, vychází předpoklady, kritéria, nejdůležitější hodnocení a teze. Každá věda vychází z určitých předpokladů a abstrakcí. Má svou vnitřní logiku, specifické spojení kategorií, pojmový aparát, systém argumentace, zobecnění, které odrážejí víceméně adekvátně různé řezy složitým a mnohostranným životem. Interdisciplinarita vede k nutnosti prověřovat tuto architektoniku ve světle vymožeností jiných věd.

Marxistická metodologie vždy respektovala vzájemné spojení jevů, vystupovala proti škodlivé fragmentarnosti a jednostranné specializaci. Avšak, jak poznamenal V. M. Kollontaj, „bouřlivý proces specializace a osamostatňování různých článků a sfér společenského života (doprovázející růst společenského charakteru výroby) se musil určitým způsobem obrazit v analýze společenských jevů“ (7, 1982, s. 101). Došlo k abstrakci některých důležitých vzájemných spojení. Konkretizovat metodologii dnes znamená analyzovat spojení mezi různými články a sférami společenského

života, nové problémy na hranicích specializovaných společenských věd, koordinovat kritéria a systémy hodnocení (Kollontaj).

V diskusi o vztahu historického materialismu a konkrétní sociologie se objevuje plodná idea úrovně teorie, různých úrovní ve struktuře sociologie (Kelle). V. E. Chmelko zdůraznil, že stále ještě je malá pozornost věnována aplikovaným výzkumům a rozpracovávání projektů, přičemž na druhé straně takový výzkum „vyžaduje i odpovídající metodologické zajištění a úroveň obecné sociologické teorie. Dnes ještě nemůžeme říci, že potřebu v teoretickém vybavení sociologie v dostatečné míře uspokojujeme“ (6, 1982, s. 33).

V. I. Razin v diskusi poukázal na myšlenku, jež se objevila ve stati Šachnazarova a Burlackého, (18) že „monopolizace zkoumání politiky je věc nemyslitelná, neboť jakákoli společenská věda se tak či onak politických procesů dotýká“. Důležitou úlohu v rozpracování politických problémů má historický materialismus. Mnohé stati k problémům politiky však trpí nerozvinutostí kategoriálně pojmového aparátu, zejména klíčových pojmů. Rozbor současných politických procesů trpí také tím, že není dostatečně sjednocováno úsilí pracovníků, kteří se na výzkumu podílejí. Problémy politiky úspěšně rozpracovávají vědci různých oborů. Ale patos stati Burlackého a Šachnazarova, jak říká V. I. Razin, není v mnohaoborovém hledisku. „Jejím základním cílem je znovu vyzdvihnout otázku o vyčlenění veškeré politické problematiky ve zvláštní politickou vědu“ (5, 1982, s. 42).

V diskusi nebyly hlouběji hodnoceny problémy vědeckého komunismu. Objevily se jen některé kritické poznámky k hlasům, že do „teorie vědeckého komunismu je nutné přenést veškerou politickou problematiku a také o tom, že tato věda musí monopolizovat veškerou současnou problematiku“ (Razin, 5, 1982, s. 42). V. I. Razin upozornil na škodlivost mechanického pojetí diferenciací vědních oborů pouze podle některých vnějších hledisek.

* * *

Důležitým úkolem historických materialistů je hlouběji se zabývat stavem marxistické filozofie v různých, zejména socialistických zemích, organizovat výměnu publikací a statí, zejména koncepcí a přehledových (Myslivčenko).

Je třeba posílit i výzkum a kritickou analýzu různých buržoazních a maloburžoazních filozofických směrů, škol, koncepcí i osobností. Znamená to důsledněji respektovat ideologické procesy jako formu třídního boje, všimnout si reálných rozporů této sféry, odhalovat sociálně ekonomické, politické kořeny názorů, spojit kritiku se současným pozitivním řešením otázek (Konstantinov, Kollontaj, Kelle); F. V. Konstantinov v diskusi mimo jiné uvedl, že někdy svého třídního, ideologického nepřítele podceňujeme, děláme z něj hlupáka. On však působí dovedně, aktivně, všemi dostupnými prostředky, nezůstává na úrovni abstrakce. Praktičtí pracovníci se například s představiteli církve setkávají, filozofové však nikoli, což je pro konkrétní vedení zápasu velké minus.

Podrobně se problémy kritického poměru ke zkušenostem světové vědy, tj. izolováním apologetiky, lživých metodologických předpokladů, ideologických anomálií „a současně bedlivě pozornosti ke všemu, co objektivně buržoazní věda vnáší do obecného světového arzenálu společenského poznání“ zabýval I. I. Kravčenko (7, 1982, s. 106). Jde o umění kriticky ocenit nové, vybírat rozumné, aktuální, aplikovatelné. (19)

Nelze přehlédnout, že historický materialismus přináší výzkumný vědecký materiál, „který široce přejímají zahraniční, a to i velmi apologeticky naladěni výzkumníci“ (Kollontaj, 7, 1982, s. 107). Přejímají jej ovšem do tkáně buržoazní vědy o společnosti, tj. v revidované formě.

Na závěr diskuse V. S. Semjonov zdůraznil, že „při kritice buržoazních, reformistických a revizionistických koncepcí nelze zapomínat, že vznikají nikoli prostě ze sociální objednávky, z ideologického zadání, ale i v důsledku určité logiky samotného buržoazního, reformistického a revizionistického poznání. V důsledku toho má sama záměna různých druhů koncepcí v buržoazní vědě nejen zřetelné třídní politické kořeny, ale také zcela zjevnou logiku následnosti jak v minulosti, tak v pří-

(18) Šachnazarov, G. Ch., Burlackij, F. M.: *O razvitiji marksistsko-leninskoj političeskoj nauki*. Voprosy filosofii č. 12, 1980.

(19) V. M. Kollontaj upozornil na aktivitu v oblasti technicko-ekonomického růstu, sociálních změn (od modernizace po nejnovější teorie krize a úvahy o sociálním vývoji), problémů vztahu společnosti, techniky a kultury, globální ekologie, modelování a prognostiky, včetně humanistického obrazu budoucnosti, modernizace chování, sociální aktivity typů osobnosti, sociální mobilizace, teorie civilizace, záměny epoch, sociálních aj. revolucí apod.

tomnosti a v budoucnosti. Jde tudíž o to, abychom přesněji odhalovali tuto logiku a na tomto základě jasněji předvidali v budoucnosti možné buržoazní, reformistické a revizionistické koncepce a mýty a úspěšněji a včas je odhalovali“ (7, 1982, s. 117).

Miloslav Formánek

Valné shromáždění Československé sociologické společnosti při ČSAV

Československá sociologická společnost pravidelně po třech letech svolává valné shromáždění, na němž hodnotí výsledky své práce a orientuje svoji činnost na nové úkoly. Tentokrát se konalo 15. prosince 1982 v pražském Paláci kultury.

Valné shromáždění mělo pracovní ráz a spíše charakter hodnocení vnitrosvazové činnosti sociologické společnosti než rozbor rozvoje sociologické vědy. Jeho zahájení, které zahájil a řídil s. Jaroslav Kohout a ve druhé části s. Vlastislav Bauch, se zúčastnilo 197 členů společnosti.

Ze zprávy hlavního výboru (přednesl s. Vlastislav Bauch):

Hlavní výbor konstatoval, že se podařilo úspěšně splnit celou řadu usnesení, mimo jiné i uspořádání celostátního sjezdu československých sociologů v listopadu 1981 ve Vysokých Tatrách. Sjezd provedl určitou „inventuru“ toho, čeho bylo dosaženo při rozvoji marxisticko-leninské sociologie v Československu, a vytyčil další úkoly teoretické, ideologické a badatelské činnosti v oblasti sociologie.

V duchu závěrů XVI. sjezdu KSČ, specifikovaných sjezdem sociologů, se Československá sociologická společnost snažila o stranický přístup k rozvoji sociologického poznání a šíření sociologických poznatků. Úspěšněji než dříve se dařilo věnovat se klíčovým problémům vycházejícím z aktuálních a perspektivních potřeb budování rozvinuté socialistické společnosti, překonávat jednostrannou parcialitu a empirismus. Lépe byly využívány zvláštní možnosti marxisticko-leninské sociologie, jako například komplexní přístup k sociálním jevům, a připravovány podklady pro rozhodování, pro optimalizaci řízení.

Československá sociologická společnost prohloubila styky se sociology v SSSR a dalších socialistických zemích. Byla věnována pozornost zabezpečení příprav a účasti na X. světovém sociologickém kongresu v Mexiku. Tato účast byla velmi kladně hodnocena.

Vnitřní činnost sociologické společnosti zahrnovala v posledním období úkoly související s prohloubením vzájemné informovanosti, prohloubením vztahů mezi českými a slovenskými sociology a také snahu o zapojení mladých sociologů do aktivní práce.

Zvýšila se aktivita poboček a sekcí, které od posledního valného shromáždění uspořádaly celkem 20 seminářů a sympozií. Počet akcí se poněkud snížil, více se však dbalo na kvalitu a společenskou aktuálnost. Plenární schůze, které proběhly před valným shromážděním, přispěly k oživení činnosti, k přijetí plánů činnosti a doplnění výborů poboček a sekcí o mladé členy.

V období od posledního valného shromáždění se pozitivně rozvíjela spolupráce se Slovenskou sociologickou společností, jejíž činnost se ubírá podobnými směry jako činnost Československé sociologické společnosti.

Akce společnosti umožňovaly výměnu zkušeností a poznatků sociologů a tak přispívaly k nutnému interdisciplinárnímu a komplexnímu přístupu ke zkoumání jevů, který není možné vždy zabezpečit jen na úrovni jednotlivých institucí a ústavů.

Pro budoucnost je nutno více se zamyslet nad kritérii efektivnosti sociologických zkoumání a celé činnosti sociologické společnosti, ještě více koncentrovat pozornost na řešení neaktuálnějších úkolů, které vytyčil XVI. sjezd KSČ a které jsou koncem konců nejmarkantnější vyjádřeny v úkolech státního plánu základního i aplikovaného výzkumu.

Závěrem se zpráva zabývala nutností zabývat se komplexněji místem sociologie mezi ostatními společenskými vědami, zejména vědeckým komunismem a historickým materialismem, a zvýraznila některé základní úkoly rozvoje sociologie, na něž kladl důraz sjezd sociologů.

Návrh stanov Československé sociologické společnosti (přednesl s. Lubomír Vacek):

Soudobé podmínky a úkoly rozvoje marxisticko-leninské sociologie v Československu vyžadují přijmout nový základní dokument sociologické společnosti – stanovy, které nahradí dosavadní organizační řád, podle něhož se společnost řídila od svého založení.

Stanovy přesněji vymezují cíl a smysl činnosti Československé sociologické společnosti jako „dobrovolné výběrové organizace vědeckých, vědeckopedagogických, vědeckovýzkumných a odborných pracovníků v oboru sociologie, sdružených ke společné činnosti“.

Zdůrazňují úlohu Komunistické strany Československa v rozvoji československé vědy a stanoví nutnost upevňování marxisticko-leninského charakteru sociologie. Zvýrazňují spolupráci s vědeckými společnostmi obdobného typu v SSSR a v ostatních socialistických státech. Funkci a působení Slovenské sociologické společnosti řeší v plném souladu se vzorovými stanovami vědeckých společností, které vydala ČSAV. Podle nich je Slovenská sociologická společnost samostatnou součástí Československé sociologické společnosti.

Ve stanovách jsou přesněji formulovány úkoly a formy činnosti sociologické společnosti. Částečně se rozšiřují práva, ale také povinnosti členů a zjednodušuje se přijímací řízení a jednání o zániku členství.

Oproti dřívějším ustanovením jsou podrobněji vymezeny základní úkoly hlavního výboru a jeho předsednictva; přesněji stanoveny způsoby svolávání, jednání a usnášení a také způsob volby orgánů společnosti. Ustanovení o pobočkách a sekcích neznává změn, je však přehlednější a přesněji formulováno zaměření jejich činnosti a způsob řízení.

Návrh stanov odpovídá požadavkům jednotného organizačního uspořádání vědeckých společností ČSAV, přitom však respektuje zvláštnosti zaměření, funkce a působení Československé sociologické společnosti.

Zpráva o účasti československé delegace na X. světovém sociologickém kongresu v Mexiku (přednesl s. Jaroslav Kohout).

Charakterizoval hlavní úkoly a průběh kongresového jednání, uvedl příklady různých přístupů sociologického zkoumání společenské reality a podal informaci o úspěšném vystoupení čtyř československých delegátů.

V diskusi valného shromáždění vystoupilo 7 účastníků.

S. Antonín Burian informoval o práci brněnské pobočky a vzrůstající aktivitě jejích členů. Jen v roce 1982 členové pobočky zajistili na 200 přednášek o problémech sociologie. Stručně charakterizoval obsahové zaměření hlavních brněnských sociologických pracovišť: katedry sociologie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně, Ústavu racionalizace řízení a práce. Ústavu vědeckého ateismu ČSAV a dalších.

S. Jarolím Skalka, předseda Československé pedagogické společnosti, poukázal na pozitivní rozvoj vzájemných kontaktů pedagogů a sociologů. Přednesl námět na ustanovení sekce sociologie výchovy v rámci sociologické společnosti jako platformy k prohloubení interdisciplinární spolupráce.

S. Ondřej Prokopius se zabýval některými otázkami výchovy mladých sociologů a přednesl námět na účast sociologů v československém mírovém hnutí.

S. Miloslav Kodým, předseda vědeckého kolegia pedagogiky a psychologie ČSAV, zdůraznil společné cíle psychologie a sociologie v procesu výstavby socialistické společnosti a vyjádřil přesvědčení, že dojde k dalšímu rozvíjení spolupráce obou vědních disciplín.

S. Jan Rytina hovořil o výsledcích práce a dalších záměrech pobočky sociologické společnosti v Ústí nad Labem. Zdůraznil, že základním motivem její činnosti je pomoc při tvůrčí aplikaci marxisticko-leninské sociologie na řešení sociálních problémů v kraji. Zamýšlel se nad problémy, které přináší rozmanitá výzkumná činnost, nad efektivností výzkumů a také nad připraveností mladých sociologů pro praxi.

S. Jiří Kreipl podal informaci o některých aspektech činnosti sekce sociologických metod a technik (sdružuje 279 sociologů). Poukázal na některé nedostatky, které brzdí další rozvoj metodologické práce v sociologii. Chybí například systematické zpracování základních pojmů sociologické metodologie, metod a technik, chybí široce použitelný a dobře koncipovaný výpočetní systém programů pro zpracování sociologických dat, který by byl k dispozici všem sociologům. Zároveň přednesl několik námětů sekce na zlepšení činnosti sociologické společnosti.

S. Karel Rychtařík uvedl několik poznámek a námětů inspirovaných účastí na X. světovém sociologickém kongresu. Upozornil na nutnost studia gnozeologických, metodologických a metodických problémů sociologie a na náročnost a obtížnost realizace získaných poznatků tak, aby vedly ke změně sociální reality. Jednou z kardinálních koncepčních otázek života takové vědecké společnosti jako je sociologická společnost je řešení problému vztahu teorie a praxe. Připomněl, že spojení socio-

logického poznání a sociologa samotného s praxí a se životem lidu je tematikou, k níž bychom se měli stále vracet.

Valné shromáždění zvolilo nový hlavní výbor a revizory Československé sociologické společnosti. Hlavní výbor pak zvolil předsednictvo a jednotlivé funkcionáře společnosti:

Předseda:

člen korespondent ČSAV Jaroslav Kohout, Vysoká škola ekonomická, Praha

Místopředsedové:

prof. dr. Juraj Zvara, DrSc., Vysoká škola politická ÚV KSČ, Bratislava

doc. ing. František Zich, CSc., Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

Vědecká tajemnice:

doc. ing. Jaroslava Bauerová, CSc., Vysoká škola ekonomická, Praha

Hospodářka:

dr. Jana Vítečková, CSc., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Členové předsednictva:

doc. ing. Vlastislav Bauch, CSc., Ústav filozofie a sociologie SAV, Bratislava

doc. dr. Antonín Burian, CSc., Ústav racionalizace řízení a práce, Brno

dr. Vladimír Dubský, CSc., Mezinárodní organizace novinářů, Praha

doc. dr. František Charvát, DrSc., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Jozef Košta, CSc., Ústav filozofie a sociologie SAV, Bratislava

prof. dr. Karel Rychtařík, DrSc., Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha

ing. Lubomír Vacek, CSc., Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha

prof. dr. Antonín Vaněk, DrSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Členové hlavního výboru:

prof. dr. Miloslav Brůžek, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

doc. dr. Vladimír Čechák, CSc., Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

dr. Pavel Dvořák, Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha

dr. Alexander Fazík, CSc., Vojenský historický ústav, Praha

doc. dr. Blanka Filipcová, CSc., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

prof. dr. Rudolf Franěk, CSc., Ústav marxismu-leninismu ČVUT, Praha

dr. Radomír Havlík, CSc., Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha

dr. Karel Herman, Škoda konc. podnik, Plzeň

prof. ing. Antonín Hodek, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

ing. Dalibor Holda, CSc., Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha

doc. dr. Jozef Karásek, CSc., filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

ing. Alena Kunstová, CSc., Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

ing. Libuše Lišková, Vysoká škola ekonomická, Praha

dr. Antonín Matějovský, CSc., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

doc. dr. Josef Patera, CSc., Vojenský lékařský výzkumný a doškolovací ústav, Hradec

Králové

dr. Katarína Podoláková, CSc., Ústav marxismu-leninismu SVŠT, Bratislava

ing. Svatomíra Přadková, filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Brno

dr. Jaroslav Ražnok, Vysoká škola politická ÚV KSČ, Praha

dr. Petr Reimer, Výzkumný ústav ekonomiky paliv a energetiky, Ostrava

dr. Jan Rytina, Výzkumný ústav pro hnědé uhlí, Most

dr. Petr Sak, CSc., Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

doc. dr. Jan Sedláček, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

dr. Soňa Szomolanyiiová, CSc., filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

ing. Věra Tauberová, CSc., filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

doc. ing. Miloslav Tomšík, CSc., Vysoká škola ekonomická, Praha

dr. Věra Vitková, filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Náhradníci hlavního výboru:

dr. Jana Duffková, filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Aleš Kabátek, Ústřední rada odborů, Praha

dr. Ivan Tomek, Ústav pro výzkum veřejného mínění, Praha

Helena Woleková, Ústav technologie a racionalizace ZTS, Bratislava

Revizori:

dr. Milan Aleš, Federální statistický úřad, Praha

doc. dr. ing. Jiří Kuzin, CSc., Ústav marxismu-leninismu Univerzity Karlovy, Praha
dr. Věra Rollová, CSc., Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí,
Praha

ing. Marie Vacíková, filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Valné shromáždění přijalo *usnesení*, v němž se mimo jiné uvádí:

„Jednání ukázalo, že v uplynulém období se zvýšila aktivita československých marxistických sociologů v duchu závěrů, které společenským vědám ukládají usnesení orgánů Komunistické strany Československa. Byly učiněny další kroky ke komplexnímu naplňování všech funkcí, které musí marxisticko-leninská sociologie v současné etapě budování rozvinuté socialistické společnosti plnit.

Na rozvoji sociologického bádání v souladu s praktickými potřebami společnosti má podíl i činnost Československé sociologické společnosti při ČSAV. V duchu svého poslání organizovala řadu akcí, které přispěly k výměně zkušeností, podnítily vědecké diskuse a umožnily zkvalitnit práci sociologů.

Mimořádný význam v tomto ohledu měl zejména celostátní sjezd československých sociologů, uskutečněný v listopadu 1981 ve Vysokých Tatrách. Prokázal vysokou odbornou úroveň a výraznou stranickou orientaci sociologů i jejich schopnost k aktivnímu plnění společenského poslání sociologie.“

Na základě předložených dokumentů a připomínek z diskuse, jak je uvedeno v usnesení, valné shromáždění schválilo přednesené zprávy hlavního výboru a revizní komise i stanovы Československé sociologické společnosti při ČSAV. Shodlo se na tom, že je třeba podporovat tyto trendy marxisticko-leninské sociologie v Československu:

1. Věnovat maximální úsilí naplňování úkolů, které před společenské vědy postavil XVI. sjezd KSČ. V souladu se svým posláním sociologů rozvíjet práci tak, aby přispěla k řešení všech významných sociálních problémů v naší společnosti. Využít k tomu všech možností a na základě zodpovědné a angažované práce poskytovat i nadále řídicím orgánům kvalitní poznatky a usilovat o jejich optimální využitelnost.

2. Je nezbytné dále zdokonalovat teoretický systém marxisticko-leninské sociologie jako základní předpoklad zvyšování efektivity všech poznávacích činností v sociologických výzkumech a přínosu získaných poznatků pro praxi. V této souvislosti je nezbytné zlepšit spolupráci s ostatními obory marxismu-leninismu, zejména s marxisticko-leninskou filozofií, politickou ekonomikou a vědeckým komunismem. Hlavní výbor Československé sociologické společnosti musí usilovat o navázání těsnější spolupráce s příslušnými vědeckými společnostmi a institucemi a hledat vhodné formy této spolupráce.

3. Věnovat systematickou pozornost kritice soudobé buržoazní sociologie, odhalovat její nevědecký, apologetický charakter. Současně systematicky studovat a využívat všech dobrých zkušeností z rozvoje marxisticko-leninské sociologie v bratrských socialistických zemích.

4. Zdokonalit koordinaci práce českých a slovenských sociologů. Využít k tomu všech zkušeností, zejména z pořádání celostátního sjezdu československých sociologů. Hlavní výbor musí dále usilovat o lepší koordinaci práce všech sekcí a poboček, hlavně z hlediska nezbytnosti odstranit disproporce v intenzitě a kvalitě pořádaných akcí. V činnosti poboček usilovat o nejtěsnější spojení s místními institucemi v zájmu propagace marxisticko-leninské sociologie a využívání jejich možností k zdokonalování poznávací a řídicí práce stranických a státních orgánů.

5. V rámci další aktivizace členů společnosti při řešení všech významných společenských úkolů je třeba usilovat o zapojení většího počtu mladých členů společnosti do práce poboček a sekcí, intenzivněji spolupracovat s katedrami vychovávajícími nové sociology.

V další části usnesení valné shromáždění uložilo konkrétní úkoly hlavnímu výboru, pobočkám a sekcím, směřující převážně k aktivizaci jejich práce a k zabezpečení hlavních směrů činnosti. Poté jednomyslně schválilo znění dopisu adresovaného prezídiu ČSAV. V dopisu jsou stručně shrnuty výsledky činnosti Československé sociologické společnosti, vyjádřena podpora vědeckovýzkumnému programu ČSAV a přijat závazek usilovat o efektivní práci pro rozvoj marxisticko-leninské sociologie v duchu těsného spojení s politikou KSČ a potřebami praxe.

Materiály z jednání valného shromáždění jsou v plném rozsahu uveřejněny v interním bulletinu Zprávy Československé sociologické společnosti.

Účastníci valného shromáždění obdrželi informační přehled o činnosti sociologické společnosti, který obsahuje některé konkrétní údaje:

Pobočky společnosti a jejich předsedové:

Brno	doc. dr. Antonín Burian, CSc.
Hradec Králové	doc. dr. Josef Patera, CSc.
Olomouc	doc. dr. Karel Vítek, CSc.
Ostrava	dr. Petr Reimer
Plzeň	doc. dr. Alois Mužík
Ústí nad Labem	dr. Jan Rytina

Sekce společnosti a jejich předsedové:

marxistické sociologické teorie	doc. ing. František Zich, CSc.
sociologických metod a technik	prof. dr. Rudolf Franěk, CSc.
sociologie práce, průmyslu a podniku	doc. ing. Miloslav Tomšík, CSc.
sociologie města	dr. Jiří Musil, CSc.
sociologie venkova	ing. Miroslav Jiříčka, CSc.
sociologie kultury a volného času	prof. dr. Miloslav Brůžek, CSc.
sociologie rodiny	dr. Milada Mrkosová, CSc.
sociologie mládeže	ing. Dalibor Holda, CSc.
sociologie veřejného mínění	ing. Lubomír Vacek, CSc.
sociální patologie	doc. dr. Miroslav Dufek, CSc.
sociologie integrálního zkoumání člověka	dr. Alexander Fazík, CSc.
výzkumu socialistické způsobu života	dr. Richard Růžička, CSc.
sociologie tělesné kultury	doc. dr. Vladimír Čechák, CSc.

Československá sociologická společnost je jednou ze 42 vědeckých společností ČSAV, které řídí Komise pro organizaci vědeckých společností při ČSAV.

K 15. listopadu 1982 měla 728 členů, z toho 129 mimořádných. Počet členů od roku 1973 neustále stoupá. Počet mladých členů do 40 let činí 42⁰/₀ a počet žen 34⁰/₀. Největší část členů působí ve vědeckých a výzkumných ústavech resortů (34⁰/₀), v podnicích a závodech (29⁰/₀) a na vysokých školách (20⁰/₀). Mezi největší pobočky patří brněnská — 70 členů a ostravská — 43 členů.

Za uplynulé období vydala sociologická společnost 13 sborníků ze seminářů sekce a poboček a 3 čísla interního bulletinu Zprávy.

Lubomír Vacek

XII. světový kongres Mezinárodní asociace politických věd v Rio de Janeiro

I. Základní údaje a celkový ráz kongresu

Ve dnech 8.—14. srpna 1982 se konal v Brazílii v Rio de Janeiro, v budově soukromé univerzity Candido Mendese XII. světový kongres *Mezinárodní asociace politických věd* — *International Political Science Association (IPSA)*. Kongresy IPSA probíhají pravidelně každé tři roky. Předcházející byl v roce 1979 v Moskvě a příští se bude konat v roce 1985 v Paříži.

Československá delegace se zúčastnila ve složení: vedoucí prof. dr. Milan Matouš, DrSc., zástupce ředitele Ústavu marxismu-lenismu ÚV KSČ, dále doc. dr. Bohumil Němec, DrSc., tajemník Městského výboru KSČ, Praha, prof. dr. Ján Kvasnička, DrSc., rektor Univerzity J. A. Komenského v Bratislavě a doc. dr. Josef Blahož, DrSc., zástupce ředitele Ústavu státu a práva ČSAV.

Mezinárodní asociace politických věd je v současné době nejvýznamnější mezinárodní organizací společenských věd jak co do počtu sdružených národních organizací politických věd, tak i jednotlivých vědeckých pracovníků v této oblasti. Tato asociace vznikla v roce 1949 původně jako organizace sdružující takřka výlučně politology z USA a Kanady, postupně se připojovali i národní asociace a jednotlivci z ostatních kapitalistických zemí. Až do roku 1961 byla Mezinárodní asociace politických věd výlučně doménou buržoazní politologie. V r. 1961 vstoupil do této asociace Sovětský svaz, což znamenalo zásadní předěl v dalším vývoji její ideové orientace. V řadě IPSA, tj. nejvyšším zastupitelském orgánu asociace, mají jednotlivé členské země 1—3 hlasy podle početnosti svých národních asociací a především podle aktivity na kongresech i v období mezi nimi. Československo získalo díky své aktivitě počínaje XII. světovým kongresem dva hlasy. (V řadě IPSA zastupují ČSSR M. Matouš a J. Blahož.)

XII. světový kongres IPSA se stal příležitostí k výměně názorů delegátů z více než 40 zemí světa. Zúčastnilo se jej na 1450 registrovaných delegátů a dalších 400 studentů. Je to větší počet než na předcházejících kongresech.

Brazílské instituce jako bezprostřední organizátoři kongresu (zejména dosavadní prezident IPSA, prof. Candido Mendes) věnovaly jeho přípravě značnou pozornost. Totéž platí i o vedoucích orgánech IPSA, v nichž si udržují převahu buržoazní země, zejména USA. V tomto případě se však nepodařilo prosadit reaganovský bojkot vědeckých kontaktů mezi Západem a Východem.

Kongres byl mimořádným předmětem zájmu i oficiálních jednání politických kruhů Brazílie, právě tak jako řady dalších významných světových institucí. Jednání zahájil brazilský prezident F. Figueiredo za účasti několika členů vlády a vedoucích představitelů katolické církve. Na pozvání prezidenta IPSA C. Mendese se zúčastnili také generální tajemník UNESCO M'Bow, viceprezident akademie věd SSSR P. N. Fedosejev. Poprvé v historii kongresů IPSA byla pozvána čtyřčlenná skupina pozorovatelů z Čínské lidové republiky vedená viceprezidentem její akademie věd. Mezi prominentní osobnosti patřil dále představitel africké nadnárodní asociace politických věd, ministr školství, vědy a kultury Zimbabwe.

Brazílský prezident v zahajovacím projevu podtrhl význam, jaký brazilská vláda přikládá tomu, že se XII. světový kongres IPSA koná v Brazílii, a zároveň zdůraznil, že to je první velký společenskovědní kongres uspořádaný v této zemi. Uvedl dále, že v Brazílii budou v nejbližší době postupně uváděny v život demokratické formy, a snažil se přesvědčit delegáty kongresu o tom, že jeho stanovisko k demokracii (samozřejmě buržoazní) je velmi příznivé.

Navzdory vyostřování mezinárodní situace probíhal kongres v poměrně klidné atmosféře. Převládala seriózní teoretická diskuse a bylo dokonce méně hrubých a otevřených antikomunistických výpadů než před třemi roky v Moskvě.

Mnozí buržoazní vědci, a to i delegáti USA, se ve svých stanoviscích rozcházel s oficiální linií Bílého domu a vystupovali výslovně proti politice vyostřování mezinárodního napětí a stupňování militarismu.

Bylo zřejmé, že američtí i další buržoazní delegáti nechtějí vyostřovat polemiky ve chvíli, kdy probíhá izraelská agrese v Libanonu. Agresi v Libanonu západní teoretici opatrně obcházel, ale nevystupovali s mnoha útoky ani v otázkách Polska, Afghánistánu, jak to obvykle při podobných příležitostech činí. Utichla také anti-socialistická kampaň o lidských právech, kterou se řada západních delegátů snažila rozdmýchat v průběhu předcházejícího kongresu v Moskvě. Současná kampaň o tzv. mezinárodním terorismu je zřejmě pro buržoazní vědecké kruhy, které vystupovaly v Rio de Janeiro, příliš primitivní.

Ani v názorech politologů z USA se výrazněji neprojevila orientace Reaganovy vlády na bojkot vědeckých kontaktů se socialistickými státy, a to přesto, že se kongresu aktivně zúčastnil prominentní americký teoretik, spjatý s Carterovou administrativou, Martin S. Lipset, který je prezidentem Americké asociace pro politické vědy.

Pozoruhodným rysem jednání bylo to, že hlavní zájem delegátů z imperialistických států, především z USA a Japonska, byl zaměřen na získávání rozvojových zemí. Zájem na ideologickém střetu mezi kapitalismem a socialismem ustoupil v důsledku toho z hlediska delegací buržoazních zemí poněkud do pozadí. Výrazně se na kongresu projevilo střetávání zájmů amerického a japonského imperialismu. Japonská delegace na kongresu byla velmi početná a z hlediska kvality na vysoké úrovni. Úsilí japonských delegátů, ať již se projevovalo většinou skrytě či v některých případech i zcela otevřeně, vyjadřovalo zájem Japonska na přímých úzkých kontaktech se zeměmi latinské Ameriky a nepřímo zdůrazňovalo výhody, které latinskoamerickým zemím mohou – ve srovnání s jejich dřívější jednoznačnou orientací na USA – z těchto kontaktů vyplynout. Zájem buržoazních delegací se ovšem soustředil zejména na země kapitalistické orientace a na ty země, kde dosavadní vývoj ještě nesvědčí o jejich vyhraněném politickém zaměření.

Ve srovnání s předcházejícími kongresy se aktivní role rozvojových zemí výrazně zvýšila. Kromě těch, jež v IPSA působily již v minulých letech, jako například Indie a Brazílie, přibyla řada nových asociací i jednotlivců zejména z Latinské Ameriky a Afriky. Přesto však role rozvojových zemí na kongresu, a tím spíše v řídicích orgánech IPSA, zdaleka ještě neodpovídá současné roli rozvojových zemí ve světě ani jejich úloze v OSN a UNESCO. Značný zájem o zapojení dalších delegátů z rozvojových zemí do činnosti IPSA projevily brazilské kruhy, organizující XII. světový kongres. Odpovídá to snaze vládnoucích hospodářských a politických kruhů rozšiřovat ekonomický, politický a ideologický vliv v tzv. třetím světě. Zdá se proto, že snaha buržoazních kruhů získat na půdě IPSA představitele rozvojových zemí pro

politiku a teorie Západu byla, jak již bylo řečeno, jednou z příčin určité zdrženlivosti buržoazních delegátů, pokud jde o výpady proti socialismu, revoluci a pokroku.

II. Organizace vědeckých zasedání a ideově politický obsah jednání kongresu

Úroveň jednání odpovídala obvyklému standardu kongresů IPSA. I když Sovětský svaz byl poměrně početně zastoupen 50člennou delegací, vcelku byla účast zástupců socialistických zemí nižší než na minulých kongresech. Příčinou byly vysoké náklady spojené s cestou do Brazílie. Přesto však byli delegáti socialistických zemí aktivnější než v minulosti, a to jak v řídicích funkcích a referátech, tak i v diskusi. Soustředili se zejména na klíčová témata.

Mimořádně hodnotná byla vystoupení představitelů sovětské vědy, kteří na kongresu prezentovali řadu nových koncepčních přístupů k jednotlivým problémům a k pojmovému aparátu oborů politických věd. Tyto přístupy vyvolávaly plodné diskuse a výměnu názorů, což prokazovalo neopodstatněnost stereotypních buržoazních tvrzení o bezproblémovosti a jednotvárnosti politických věd socialistických zemí. Tato skutečnost dokazovala, že v socialistických zemích, zejména v SSSR, se politické vědy rozvíjejí tvořivě na bázi marxismu-leninismu.

Vcelku je možno říci, že buržoazní politologie vystupovala na kongresu nadále s mnoha tradičními přístupy, které se stále výrazněji ukazují jako nezpůsobivé vědecky zachytit základní společenské problémy současného světa a zejména nezpůsobivé vědecky prognózovat společenský vývoj. Konfrontace marxisticko-leninské a buržoazní politickovědní metodologie ukázala objektivní nadřazenost pojmového aparátu marxisticko-leninských věd, jejich způsobilost odkrývat podstatu zkoumaných problémů a realisticky prognózovat perspektivu lidské činnosti. Účinnost vystoupení marxisticko-leninských vědců se výrazně prokázala též v případech, kdy delegáti socialistických zemí byli schopni nejen prezentovat vlastní marxisticko-leninské pojetí, ale také toto stanovisko obhajovat argumentací opřenou o hlubokou znalost závěrů a metodologie buržoazní politologie. Vystoupení tohoto druhu, která výrazně ovlivnila již program minulého světového kongresu v Moskvě, dále rozptýlila mnohdy v buržoazní politologii převažující názory, že vědci v socialistických zemích jsou izolováni, že jim „schází kontakt se světem“ tj. s buržoazní vědou, že dokáží pouze „přesvědčit sami sebe“ apod. Naopak, při ofenzivní polemice socialistických vědců se ukázalo, že je to většinou buržoazní politologie, která vychází teze, závěry a ideologickou výzbroj svého protivníka nezná nebo zná pouze povrchně.

Buržoazní teoretici jako obvykle kvantitativně převažovali. Vcelku se u nich projevil jistý odklon od formalizovaných matematicko-kybernetických schémat v přístupu k politickým problémům a určitá snaha o nalezení hodnotových přístupů založených přirozeně na buržoazní třídní a idealistické ideové bázi. To mělo za následek širší spektrum stanovisek. Ve větší míře se projevila také snaha zabývat se klíčovými problémy současnosti a neredukovat politické vědy jen na holé metodologické otázky. Někteří jednotlivci z řad buržoazních teoretiků vystoupili i s relativně pokrokovými názory na naléhavé sociálně politické problémy, na otázku míru, sociálního a kulturního rozvoje zemí, prohloubení demokracie a lidských práv. Delegáti z rozvojových zemí soustřeďovali teoretické rozborů na konkrétní praktické problémy svých států. Ve vystoupení zejména latinskoamerických delegátů byl silný protiimperialistický akcent, v nejednom případě výslovně proti agresivní velkomocenské politice USA. V tomto duchu vystupovali někteří delegáti z Argentiny, Equadoru, Surinamu, Kostariky, Salvadoru a Haiti.

Ideově teoretický obsah jednání byl orientován na vývoj společnosti v osmdesátých letech a na vytváření toho, co bylo nazváno novým mezinárodním uspořádáním.

Vědecká zasedání kongresu byla organizována v rámci 3 hlavních témat, dále členěných do sekcí, v rámci 21 stálých výzkumných výborů, 12 stálých skupin a 28 zvláštních zasedání. Stálé výzkumné výbory a stálé studijní skupiny jsou nejvyššími vědeckými organizačními formami IPSA. Zasedají totiž i mimo jednání světových kongresů, a to stálé výzkumné výbory dvakrát do roka a stálé studijní skupiny jedenkrát do roka. V jejich čele stojí výkonný výbor (ve stálých výzkumných výborech desetičlenný a ve stálých studijních skupinách sedmičlenný), v jehož rukou je zcela soustředěna obsahová příprava jednání. V pořadí významu na druhém místě stojí zasedání sekcí v rámci 3 hlavních témat světového kongresu. Nejnižší formou jednání jsou potom zvláštní zasedání věnovaná určitému konkrétnímu tématu a probíhající v rámci jediného panelu. Stálé výzkumné výbory a stálé studijní skupiny měly na kongresu zpravidla 4–5 panelů.

První hlavní téma, *Hledání nového mezinárodního pořádku*, bylo rozděleno na 18 sekcí, z nichž každá měla 2–3 zasedání. Těžiště jednání zde tvořily otázky zajištění míru, což se projevovalo v kvantitativním i kvalitativním obsazení sekcí, jež

se těmito otázkami zabývaly, i v zájmu jednotlivých účastníků. Převažující tendenci v referátech i diskusích bylo hledání cest zajištění míru a bezpečnosti států a národů. Velikou úlohu zde sehrály delegace socialistických států, zejména SSSR, a to už v dlouhodobé přípravě kongresu. Jmenovitě to byli členové akademie věd SSSR G. A. Arbatov a N. V. Inozemcev, kteří se vlastního kongresu nezúčastnili, ale byli svolavateli důležitých sekcí. V otázkách míru a války kladli sovětští delegáti důraz na spojení teorie s praxí, zejména na prohlášení Sovětského svazu, že nepoužije jaderné zbraně jako první, a na požadavek zmrazení dalšího zbrojení.

Stanoviska západních delegátů v otázkách míru a války byla značně rozdílná. Někteří vyjadřovali snahu nalézt záruky proti válce, nejen řešit konflikty, ale předcházet jim. V jiných případech se referáty omezovaly na historický popis nebo prázdné spekulace. Řada buržoazních vystoupení pod rouškou vědeckosti podsouvala rafinovanější antisovětskou. Zvláště někteří teoretici z USA vystupovali zdánlivě objektivisticky, ale jejich tvrzení vyznívalo v tom smyslu, že Sovětský svaz nevychází dostatečně vstříc západní mírové iniciativě. Několik delegátů USA v podstatě obhajovalo současnou krajně reakční politiku Spojených států z pozic neokonzervatismu. Podobné názory zčásti hájila také holandská delegace. Tato skupina prohlašovala koncepci zmírňování mezinárodního napětí za mrtvou a koneckonců od samého počátku za chybnou. Vykládala poměr sil mezi SSSR a USA v duchu oficiální americké propagandy a obviňovala SSSR z nadměrného zbrojení a teritoriální expanze v Africe a Asii.

Značná část buržoazních teoretiků zastávala bipolární schéma světové politiky. Mnozí jsou si však vědomi, že je stále obtížnější vysvětlit touto šablonou řadu aktuálních problémů a událostí a konstruuji různá multipolární schémata, do nichž zahrnují Čínu, tzv. třetí svět apod.

Většina buržoazních politologů zužuje poměr sil ve světě na kvantitativní ukazatele, zejména na vojenské prostředky. Změny v mezinárodních vztazích a ve vývoji světa jsou podle nich založeny zcela nebo hlavně ve změnách poměru vojenských sil mezi Východem a Západem, zejména mezi SSSR a USA.

V otázkách války a míru bylo možno pozorovat rozdíl mezi stanovisky delegátů USA a ostatních kapitalistických států. Jak výslovně, tak zejména v podtextu a v neoficiálních rozhovorech byli mnozí vědci, například z NSR i dalších západoevropských států, kritičtí k americké militantní zahraniční politice a k zesilování zbrojení. Řada teoretiků z rozvojových zemí vystupovala rozhodně pro zmírňování napětí, což považují za podmínku míru a tím také hospodářského a kulturního pokroku svých zemí. V těchto kruzích byla opakována myšlenka, že prostředky věnované na vojenství by měly být vynaloženy na výstavbu zemí tzv. třetího světa.

Druhou tematickou oblast související s otázkami míru tvořily problémy vzájemných styků mezi státy a národy. Sama instituce IPSA má sloužit především tomuto poslání.

Celková tendence v průběhu jednání I. hlavního tématu kongresu vyzněla pozitivně, v rozporu s linií Reaganovy vlády USA na zostřování napětí a roztržku mezi státy s různým společenským zřízením. Zvláště socialistické země, ale spolu s nimi i rozvojové státy, vyjadřovaly snahu o svobodné a intenzivní styky mezi státy a národy bez diskriminace, bez zneužívání imperialistickou reakcí. Také velká skupina buržoazních teoretiků orientovaných na buržoazně reformistické přístupy spojovala relativně pokrokový postoj k otázkám míru a odzbrojení s názory propagujícími rozsáhlé mezinárodní styky a vzájemnou výměnu kulturních, uměleckých a vědeckých hodnot mezi socialismem a kapitalismem i tzv. třetím světem.

Celkově je možno říci, že ve vystupování většiny buržoazních delegátů, a to včetně velmi početně zastoupených delegátů z USA, převažovaly projevy nesouhlasu s Reaganovými koncepcemi. Pouze nepatrná menšina se k tomuto tvrdému pravicovému kursu hlásila.

Druhé hlavní téma, *Společnost a politická komunita*, bylo rozděleno do 22 sekcí, z nichž každá měla 2–3 zasedání. V centru pozornosti zde byly — jako již tradičně na světových kongresech IPSA — otázky dalšího vývoje demokracie, především účasti občanů na řízení společnosti a státu a otázky lidských práv. Delegace socialistických zemí, zejména nejpočetnější z nich, delegace sovětská, vystoupily v rámci tohoto tématu s řadou koncepčně velmi dobře připravených marxisticko-leninských orientovaných referátů, vyjadřujících socialistické pojetí demokracie a lidských práv. Pokud jde o delegáty z buržoazních zemí, projevovaly se zde obdobné rysy jako v rámci prvního tématu, tzn. zejména vystoupení značné části amerických delegátů bylo založeno většinou na buržoazně reformistických a liberálních koncepcích tzv. státu blahobytu, zdůrazňujících organizující a řídící úlohu státu ve všech oblastech hospodářského a sociálního života. Pouze početně velmi slabá skupina reprezento-

vala tzv. neokonzervativní establishment USA a zastávala v otázkách výzkumu politického systému starou koncepci společenské samoregulace, tj. nezasahování kapitalistického státu do řízení ekonomiky a sociálního života, ale o to výraznější působení buržoazní státní mašinerie v oblasti vojenství a bezpečnostního a policejního systému.

Diskuse o otázkách demokracie a lidských práv byly zajímavé a věcné. Jednání bylo zbaveno hysterické antikomunistické propagandy, jež je v duchu americké kampaně v předcházejících letech deformovala. I někteří buržoazní teoretici zastávali stanovisko, že základním lidským právem je právo na mír (například prof. Ch. Bay z Kanady, prof. H. Berman z USA, prof. K. Deutsch z USA, prof. R. Dahl z USA). Ve vystoupeních delegátů z kapitalistických zemí převažovaly liberalistické tendence. Docházelo ke kritice diktátorských fašistických režimů, a to i ze strany některých pokrokových delegátů USA. Několik emigrantů ze socialistických zemí působících ve „Svobodné Evropě“, kteří se pokusili o antikomunistické výpady, neuspělo. Nezískali podporu a zájem ani u buržoazních delegátů a ocitli se v izolaci.

Třetí hlavní téma bylo nazváno dosti konfuze: *Politické diskuse v minulosti, současnosti a budoucnosti*. Bylo v podstatě orientováno, jak se to již rovněž stalo tradicí na kongresech IPSA, na otázky historického vývoje, koncepčního pojetí a metodologických základů politických věd. Toto téma se členilo na 14 sekcí, které měly zpravidla jedno zasedání. Jestliže na předchozích světových kongresech se problematika metodologie základu politických věd těšila velké pozornosti většiny delegátů z buržoazních zemí, na jednání XII. světového kongresu IPSA se ukázal pravý opak. Sekce v rámci třetího hlavního tématu byly velmi málo obsazeny, na jednáních bylo přítomno vždy přibližně 8–10 osob a na jednání sekcí v rámci tohoto hlavního tématu často převažovali zástupci socialistických zemí, ačkoliv měli na kongresu menšinové zastoupení. Jednání v rámci III. hlavního tématu nepřineslo — pokud jde o pohyb v buržoazní metodologii politických věd — v podstatě nic nového, pouze se dále projevil výrazný odklon od dříve zdůrazňovaných apolitických scientistních přístupů a hledání nových přístupů axiologických. Spektrum těchto axiologických přístupů bylo velmi různorodé, ale ani zde se neprojevil žádný nový vyhraněný buržoazní směr. Buržoazní teoretici pěstují politologii jako zvláštní vědní disciplínu, ale chápou ji nejružnějším způsobem. Zřetelně ustupují někdejší iluze o tom, že formalizované kvantitativní postupy a využití samočinných počítačů samy o sobě zajistí vyřešení všech společenských a politických problémů. Mnozí buržoazní vědci se snaží hledat způsob řešení konkrétních problémů, pochopit příčiny formování „politické kultury“ v jednotlivých zemích, najít efektivní způsob politického manipulování lidmi. V tom na sebe naráží dvojí tendence: na jedné straně snaha posílit širší sociálně politické procesy, na druhé neschopnost a nechuť pravdivě vidět zákonitosti společenského pohybu. Důsledkem je oscilace mezi účelově parciálním přístupem k politickým problémům a mezi širokými spekulacemi odtrženými od reality. Přístupy buržoazních teoretiků — jak ukázala jednání — jsou značně ovlivněny snahou poskytnout vládnoucím centrům podklady pro mocensko-politická rozhodování nebo sloužit účelově propagandě. Také je zřejmé, že vzájemná diferenciací buržoazních stanovisek v oblasti metodologie je do značné míry ovlivněna tím, které politické skupině teoretik slouží a do jaké míry je spjat s panujícím establishmentem.

XII. světový kongres IPSA potvrdil i vývoj buržoazní politologie překonávající dělení na normativní politickou teorii a empiricko-positivistickou vědu. Tato stále výrazněji narůstající tendence je dána společenskou objednávkou adresovanou politickým vědám v kapitalistických zemích. Odklon od empirismu k větší teoretičnosti se projevuje především zvýšením důrazem na výzkum v oblasti komparatistiky, na teorii politického vývoje a predikční funkce politické vědy.

V rámci 21 stálých výzkumných výborů se těšily na kongresu největší pozornosti výzkumný výbor č. 4, věnovaný výzkumu politiky v latinskoamerických zemích, dále výbor č. 5, věnovaný srovnávacímu studiu místní správy a politiky, výzkumný výbor č. 10, zaměřený na problematiku míru a řešení politiky, výzkumný výbor č. 13, zabývající se rozvojem politických systémů (tentokrát se zaměřil převážně na latinsko-americkou problematiku vzhledem k tomu, že jeho předsedou je prof. Candido Mendes, který byl v průběhu kongresu prezidentem IPSA).

V rámci 12 stálých studijních skupin byla největší pozornost soustředěna na studijní skupinu 9, věnovanou marxistickému politickému myšlení (předsedou této studijní skupiny je prezident Sovětské asociace politických věd a první viceprezident IPSA prof. G. Ch. Šachnazarov), a dále na skupinu 4, věnovanou problematice lidských práv.

Z 28 zvláštních zasedání se velké pozornosti těšilo 19. zvláštní zasedání, které se zabývalo problematikou společenského prostředí a chování občanů ve velkoměstech a jehož organizátorem byl doc. dr. Bohumil Němec, DrSc.

III. Odezva vystoupení delegátů socialistických zemí

Marxistická vystoupení měla na kongresu značný ohlas. Delegace socialistických zemí byly méně početné, ale jejich aktivní podíl na jednání byl vyšší než během předcházejících kongresů. Platí to zejména o sovětské delegaci. Je zřejmé, že socialistické země získávají zkušenosti a důkladně připravují své delegace jak teoreticky, tak jazykově.

Referáty i diskusní příspěvky teoretiků socialistických zemí byly velmi solidně připraveny a zpravidla vycházely ze širšího vědeckého výzkumu. O vystoupení socialistických delegátů byl velký zájem. Často se stávalo, že většinu referátů měli sice západní vědci, ale těžiště diskuse se soustředilo na vystoupení delegáta ze Sovětského svazu. Tak tomu bylo například v první sekci, věnované otázkám uvolňování mezinárodního napětí, kde se zájem soustředil zejména na vystoupení prof. V. Žurkina. Socialističtí delegáti imponovali klidnou, věcnou, teoreticky a metodologicky zpracovanou formou vystupování. Bohaté a různorodé příspěvky dokazovaly, že marxismus-leninismus není šablona, ale tvůrčí metoda. Zejména sovětské delegáti prezentovali tvořivé přístupy a různé způsoby řešení takových otázek, jako je další rozvoj politického systému, široké uplatňování lidských práv, účast mas na řízení společenských záležitostí, svobodná výměna informací, rozvíjení všestranných styků mezi vládami atd.

Nechyběly ovšem ani pokusy některých buržoazních účastníků zlehčovat marxisticko-leninská stanoviska a zdiskreditovat politiku socialistických států. Neagresivnější jedinci se rekrutovali z řad emigrantů, mezi nimi i československých.

Naprostou většinu účastníků kongresu tvořili političtí teoretici z povolání. Jsou to většinou lidé středního věku s vyhraněným třídně politickým stanoviskem a je těžké předpokládat, že by se jejich názory pod vlivem diskusí zásadně měnily. Určité procento účastníků však tvořili zcela mladí vědeckí pracovníci a ti v nejednom případě projevovali sympatie se socialistickými vědci.

Československá delegace byla předmětem zájmu a sympatií zejména skupiny mladých brazilských komunistů.

Značný zájem se projevoval všude tam, kde se hovořilo o zkušenostech zemí reálného socialismu. Nebyl to vždy výraz souhlasu se socialistickými zásadami, ale častěji snaha získat přímé informace, a nikoli informace deformované zaujatým buržoazním tiskem. Výrazné to bylo též u delegátů z rozvojových zemí.

V polemikách projevovali buržoazní teoretici vcelku dvojčedinou tendenci. Na jedné straně byli zdánlivě značně tolerantní vůči marxismu, který akceptovali jako „jednu z možných teorií“, jakož i k uplatňování státní politiky Sovětského svazu i dalších socialistických zemí. Na druhé straně se však intenzivně a důsledně snažili negovat, zlehčit a odmítnout třídní přístup k rozboru a hodnocení politických problémů, odmítnout marxismus-leninismus jako třídní ideologii a reálný socialismus jako výraz objektivního zájmu světové dělnické třídy a mas pracujících. Z řady komentářů i neformálních rozhovorů bylo zřejmé, že se buržoazní teoretici snaží „pacifikovat“ jasná, třídně vyhraněná stanoviska marxisticko-leninských teoretiků a tlačít je záměrně do polohy nezávazných liberálních polemik, jež by byli ochotni vydávat za velmi plodnou výměnu názorů.

IV. Aktivita československé delegace a její odezva

Československá delegace, i když byla jen čtyřlenná, sehrála na kongresu velmi aktivní úlohu. Její členové byli spolusvolavatelé 2 sekcí v rámci hlavního tématu, čtyřikrát v rámci jednání o hlavních tématech předsedali, působili v exekutivě jedné stále výzkumné skupiny a zajišťovali svolání jednoho speciálního zasedání. Přednesli 4 předem přijaté a ohlášené referáty a zúčastnili se volné diskuse na jednání sekce.

Prof. dr. Milan Matouš, DrSc., byl spolusvolavatelem sekce *Způsoby mezinárodních komunikací* v rámci prvního hlavního tématu a v této sekci předsedal. V sekci *Uvolnění mezinárodního napětí a řešení konfliktů* (rovněž v rámci prvního hlavního tématu) přednesl v jednom ze zasedání referát a dalšímu zasedání předsedal.

Doc. dr. Bohumil Němec, DrSc., byl svolavatelem a organizátorem 19. zvláštního zasedání na téma *Společenské prostředí a chování občanů ve velkoměstech*, pro něž připravil obsáhlý referát integrující poznatky mnoha vědních oborů a zobecňující zkušenosti ze socialistické výstavby Prahy. Referát se těšil na tomto zvláštním zasedání velké pozornosti. S dalšími referáty vystoupili delegáti z SSSR, Brazílie, Jugoslávie, Norska a Nigérie. Přítomno bylo 30 účastníků, což je na speciální zasedání mimořádně vysoký počet.

Doc. dr. Josef Blahož, DrSc., byl spolusvolavatelem sekce *Občanství a lidská práva* v rámci druhého hlavního tématu a jednomu ze zasedání této sekce předsedal. Toto zasedání bylo jedno z nejnavštěvenějších z celého kongresu, zúčastnilo se jej 75 vě-

deckých pracovníků a seriózní vědecká diskuse, v níž se zejména uplatnil prof. Ziva ze SSSR, byla velmi bohatá. Dále s. Blahož prezentoval dva referáty, a to v sekci *Projekty míru a koexistence* v rámci prvního hlavního tématu a ve stále studijní skupině pro lidská práva, v níž též působil jako člen její exekutivy: rovněž předsedal 19. zvláštnímu zasedání *Společenské prostředí a chorání občanů ve velkoměstech*. V průběhu kongresu byl zvolen členem exekutivy stálého výzkumného výboru pro otázky místní správy, kde bude zajišťovat organizaci výzkumu specifiky lidských práv ve velkoměstech.

Je možné konstatovat, že vědeckoorganizační činnost ss. Matouše, Němce a Blahože přispěla k zajištění seriózní vědecké diskuse v příslušných sekcích a k šíření marxisticko-leninských koncepcí. V tom se velmi osvědčila snaha předsednictva Československé společnosti pro politické vědy o získání těchto vědecky a jazykově velmi náročných funkcí svolavatelů, organizátorů a předsedajících sekcí. Jako svolavatelé a organizátoři sekcí měli českoslovenští delegáti možnost ovlivnit výběr referátů, předsednická úloha umožňovala kdykoli ovlivnit průběh diskuse vlastními příspěvky a udělením slova.

Rovněž vystoupení našich účastníků, ať již s oficiálními referáty či ve volné diskusi, byla přijata s velkou pozorností.

Během kongresu bylo rozdáno 200 výtisků Československého reprezentačního sborníku (v angličtině), který obsahoval 13 příspěvků předních československých společenskovědních teoretiků.

Kromě věcné diskuse došlo při jednání kongresu také k ojedinělým výpadům proti Československu. Nástrojem byli hlavně emigranti.

Československá společnost pro politické vědy při ČSAV trvale spolupracuje s národnými asociacemi politických věd socialistických států, především se Společností pro politické vědy při Akademii věd SSSR.

V průběhu kongresu vyslovily zájem o navázání bližších kontaktů národní asociace politických věd v Jugoslávii, Švýcarsku, Turecku a Nigérii. Zástupci těchto asociací, právě tak jako někteří jednotlivci z předních kapitalistických zemí zároveň projevíli zájem o pozvání do ČSSR.

Členové československé delegace získali během krátkého pobytu v Rio de Janeiro některé cenné dojmy a poznatky o současném společenském vývoji v Brazílii.

Po šestnácti až sedmnácti letech vojenské diktatury se nyní brazilské vládnoucí kruhy snaží obnovit určité zásady buržoazní demokracie. Na listopad byly vypsané volby guvernérské a volby do všech stupňů municipalit. Předcházela jim křiklavá předvolební kampaň.

Z toho, co bylo možné v krátké době návštěvy pozorovat, lze soudit, že brazilská buržoazní národní inteligence je prodechnuta značným stupněm nacionalismu, hrdosťi na dynamický rozvoj země a jistým stupněm odporu k velmocenskému tlaku USA. Velikým problémem je zde však to, že ekonomický rozvoj přináší zatím málo užitku zbídačelé většině obyvatelstva země, zaostalému latifundistickému venkovu a miliónům obyvatel brlohů na periferii velkoměst.

Z československé účasti na XII. světovém kongresu IPSA je možno vyvodit některá poučení:

Osvědčila se dlouhodobá, několikaletá obsahová příprava, spojená se zajišťováním jednotlivých míst a pozic v organizaci kongresu, jakož i dlouhodobá koncepční příprava sborníku československých teoretických příspěvků v anglickém jazyce.

Napříště by bylo vhodné, aby ve vystoupení československých delegátů byl ještě těsněji spojován věcný obsah s teoreticko-metodologickými problémy provádění výzkumu. Takto pojaté referáty a diskusní příspěvky mají největší ohlas.

Pro předběžnou přípravu na příští kongres v roce 1985 v Paříži se po zkušenostech z Rio de Janeiro už nyní nabízejí jako možná a účelná témata:

- Československo v boji za mír a mírové soužití
- Další rozpracování problematiky politického a sociálního života velkoměst, zejména otázky bezpečnosti občanů ve velkoměstech
- Národnostní rozvoj a řešení vztahu národů a národností v Československu
- Úloha žen v politickém životě ČSSR
- Další rozpracování problematiky lidských práv a účasti našich občanů na řízení společenského života.

Konkrétní formulace a upřesnění témat budou možné poté, až nový programový výbor příštího kongresu zformuluje jeho obsahová zaměření a tematické okruhy. Lze předpokládat, že k tomu dojde během roku 1983.

Milan Matouš, Josef Blahož

Práce a sociální rozvoj v 7. pětiletce

Na podzim loňského roku se ve Vysokých Tatrách konala další, v pořadí již šestá konference věnovaná otázkám řízení a plánování sociálního rozvoje. Zúčastnilo se jí více než 150 pracovníků teorie i praxe a 6 hostů ze zahraničí. Bylo předneseno 6 zásadních referátů, 6 příspěvků zahraničních účastníků, 16 rozsáhlejších diskusních příspěvků.

Přípravný výbor v čele s J. Mihalikem tentokrát orientoval jednání konference na širokou paletu otázek místa a významu práce v sociálním rozvoji. Jednání zahájil prof. M. Pecho, člen předsednictva SÚV SČSP, který označil konferenci za dobrý příklad spojení teorie a praxe.

Ministr práce a sociálních věcí D. Krócsány v úvodním referátu rozebral otázky sociálního rozvoje a efektivního využívání pracovních sil v 7. pětiletce. Seznámil účastníky s vyhodnocením poznatků z plánování sociálního rozvoje v SSR za posledních 5 let: Hlavní úkoly ústředních úřadů v oblasti práce leží ve zdokonalování generační směny pracovníků především v dělnických profesích, ve spojení se současným obohacováním obsahu práce dělnických profesí. Musí být vytvořen ucelený systém splňující konkrétní potřeby národního hospodářství i potřeby mladých lidí. K tomu je zaměřen také *Soubor opatření*, který kladě důraz především na aktivní rozvoj potřeb, na zlepšování pracovních podmínek a na vypracování zdůvodněných a vzájemně srovnatelných norem a normativů.

Tajemnice Slovenské odborové rady M. Ludrovská ve svém vystoupení zdůraznila a z mnoha stránek osvětlila *význam a nezbytnost rozvoje pracovní iniciativy lidí pro rozvoj národního hospodářství*: V nastávajícím období je nevyhnutelné do všech forem pracovní iniciativy účelně a sladěně zapojit hospodářské pracovníky a vědeckou frontu. Očekává se více iniciativy od techniků, konstruktérů, ekonomů a řídicích pracovníků. Plány kádrového, personálního a sociálního rozvoje musí být propojeny jak s hospodářským plánem, tak i s kolektivními smlouvami. V oblasti práce se podniková sociální politika musí orientovat na bezpečnost práce, kvalifikaci, výkonnost a směnnost. V tom také tkví spolupráce hospodářského a odborového vedení.

Náměstek ministra práce a sociálních věcí ČSSR M. Kyselý hovořil k *otázkám zaměstnanosti a využívání pracovních sil v 7. pětiletce*: Zatím není dostatečně využívána kvalifikace, příliš velké procento pracujících je zaměstnáno mimo obor své původní profesionální přípravy. Také se projevuje rozpor mezi plánovanými požadavky výrobních resortů na vysokou kvalifikaci a konkrétním uplatňováním absolventů vysokých škol i technického směru. Za významný úkol řídicí sféry v současném období je nutno považovat vyřešení otázek optimálního využívání základní složky výrobních sil — pracovní síly — pro rozvoj našeho socialistického hospodářství a současně všestranného rozvoje samotných pracujících, což není proces bezrozporný.

Referát na téma *Hlavní trendy teorie a praxe v oblasti práce a sociálního rozvoje v 7. pětiletce* přednesl předseda přípravného výboru J. Mihalik. Vyjádřil v něm ve zhuštěné formě koncepci, úkoly a cíle konference: Za jeden z hlavních úkolů praxe plánování a řízení sociálních procesů lze považovat hluboké pronikání teoretických základů celou praxí plánování a řízení. Hlavním úkolem teorie v současném období je rozpracovat obecné teoretické závěry, vycházející z marxistického chápání místa práce ve společenské výrobě a ve formování socialistického způsobu života, až do metodik sestavování a realizace plánů kádrového, personálního a sociálního rozvoje. Arénou této činnosti však nemůže být pouze socialistický podnik (hospodářská organizace) bez konkrétní a určité vazby na územní řídicí orgány.

S posledními poznatky v řešení otázek vazby plánů sociálně ekonomického rozvoje resortních podniků s plány sociálně ekonomického rozvoje měst a územních celků seznámil konferenci V. R. Polozov z Leningradu: Problém propojování plánovitého rozvoje teritoriálních jednotek (měst, obvodů, okresů, ekonomických rajonů a republik) a jednotek řízených po resortní vertikální linii je v současné době v SSSR považován za jeden z významných úkolů zdokonalování systému plánovitého řízení.

Uvedená vazba musí být účelně promítnuta do vědomí plánovačů i do plánovacích metodik i rutin. Úkol však nelze chápat pouze jako technicko-organizační, řídicí; úspěch ve stejné míře závisí také na rozvoji socialistické demokracie, na neustálém prohlubování účasti širokých mas pracujících na řízení.

Konference se zúčastnila řada odborníků z ostatních socialistických zemí a obohatila její program. Profesor E. Sachse z NDR hovořil k otázce *účasti pracovních kolektivů na řešení úkolů sociálně ekonomického plánování*, B. Chalžimitov seznámil konferenci s *aktuálními problémy plánování sociálního rozvoje pracovních kolektivů v BLR*. S *maďarskými zkušenostmi z plánování sociálního rozvoje* seznámil konferenci prof. I. László. K otázkám *organizace práce* hovořila prof. A. Sajkiewiczová, k *motivaci řídicích kadrů* pak S. Borkowska, obě z PLR.

V referátu *Nové trendy v plánovitém řízení společenských procesů* ukázal F. Kutta na spojitost nových podmínek společenské reprodukce s požadavky na vybudování odpovídajícího řídicího systému vycházejícího z cílově programového principu. To předpokládá zejména vytvoření komplexní plánovací části socialistického řídicího systému, složené ze subsystému prognostického, programového a plánovacího. Za objektivní základ systému řízení je považována prognóza, program a plán vědeckotechnického rozvoje.

V referátu *Řízení pracovních kolektivů* ukázal člen korespondent J. Kohout na význam a místo řešení otázek pracovního kolektivu a řízení jeho sociálního rozvoje v sociologické teorii, což — jak uvedl — je dokumentováno mimo jiné i pozorností, kterou těmto otázkám věnoval sociologický kongres v Mexiku.

Jednání konference se také zabývalo otázkami *brigádních forem organizace práce a odměňování* (M. Derco) a otázkami *životní úrovně v plánování sociálního rozvoje* (F. Hronský), *dlouhodobým výhledem sociálně ekonomického rozvoje hlavního města SSR Bratislavy* (M. Grega) a *zdokonalováním plánování sociálního rozvoje některých resortů*.

Význam stranického vedení v otázkách zkvalitňování činnosti národních výborů v sociálním rozvoji územních celků vyzvedl F. Sokolovský z Východoslovenského kraje.

V závěru bylo konstatováno, že otázky místa práce v plánování a řízení sociálního rozvoje byly osvětlovány z mnoha stran a řadou různých přístupů; přesto se všichni diskutující shodli na tom, že obsah a charakter práce je určující charakteristikou sociálního rozvoje, kterou je možno vědomě usměrňovat a řídit a takto zásadně ovlivňovat i způsob života.

Je nutné, aby teoretická fronta a řídicí praxe věnovaly maximální pozornost problematice plánování a řízení sociálních procesů v organizacích. K tomu však musí přistoupit rozpracování sociálního plánování v územních celcích a jeho sjednocování se sociálním plánováním (plány kádrového, personálního a sociálního rozvoje) resortně řízených podniků.

Vladimír Pernica

СТАТЬИ

<i>Харват Ф.</i> : Учение Карла Маркса и его значение для социологического познания	257
<i>Грзал Л.</i> : Маркс и ревизионисты	266
<i>Ружичка Р.</i> : Маркс и проблематика образа жизни	274
О некоторых актуальных задачах исторического материализма в ЧССР	287
<i>Алиева Д.</i> : К оценке развития современной немарксистской социологии	303

ИЗ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

<i>Лесны И.</i> : Молодежь в процессе демографического воспроизводства социалистического общества	316
<i>Кухарж П.</i> : Виды трудовой деятельности учащихся вузов	326

РЕЦЕНЗИИ

<i>Штефанко М.</i> : Л. Грзал - П. Мештян, «Демократический социализм» на службе антикоммунизма (на словацком языке)	332
<i>Линзарт И.</i> : Д. Павлу, Пропаганда — культурно-воспитательный инструмент социалистического общества (на чешском языке)	333
<i>Гонцак И.</i> : Ф. Гронский, Теория жизненного уровня (на словацком языке)	336

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИЯ

<i>Форманек М.</i> : Исторический материализм в 80 гг.: актуальные проблемы и перспективы развития (Дискуссия советских философов)	340
<i>Вацек Л.</i> : Общее собрание Чехословацкого социологического общества	355
<i>Матюши М.</i> - <i>Благож Н.</i> : XII-ый всемирный конгресс Международной ассоциации политических наук в Рио-де-Жанейро	359
<i>Перница В.</i> : Работа и социальное развитие в 7-ой пятилетке	366

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičкова 40, 112 29 Praha 1. — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, závod 01, administrace vývozu tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,— — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tisknou Tiskářské závody, n. p., závod 5, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v lednu 1983. Číslo vyšlo v květnu 1983.

Distribution rights in the western countries: Kubon & Sagner, P. O. Box 340108 D-8000 München 34, GRF. Annual subscription: Vol. 19; 1983 (6 issues) DM 91,—.

Table des Matières No. 3/1983

ARTICLES

<i>Charvát F.</i> : L'oeuvre de Karl Marx et sa portée pour la connaissance sociologique	257
<i>Hrzal L.</i> : Marx et les révisionnistes	266
<i>Růžička R.</i> : Marx et les problèmes du mode de vie	274
Sur quelques problèmes d'actualité du matérialisme historique en Tchécoslovaquie	287
<i>Alijevová D.</i> : Sur l'évaluation du développement de la sociologie non-marxiste contemporaine	303

DES RECHERCHES EMPIRIQUES

<i>Lesný I.</i> : La jeunesse dans le processus de la reproduction démographique de la société socialiste	316
<i>Kuchař P.</i> : Les activités de travail des étudiants	326

COMPTES RENDUS

<i>Stefanko M.</i> : L. Hrzal - P. Mešťan, „Demokratický socializmus“ v službách anti-komunizmu (Le «socialisme démocratique» au service de l'anticommunisme)	332
<i>Linhart J.</i> : D. Pavlů, Propagace — kulturně výchovný nástroj socialistické společnosti (Propagation — un instrument culturel-éducatif de la société socialiste)	333
<i>Hončák J.</i> : F. Hronský, Teória životnej úrovne (La théorie du niveau de vie)	336

RAPPORTS ET INFORMATIONS

<i>Formánek M.</i> : Le matérialisme historique dans les quatre-vingtièmes années: Problèmes pressants et perspectives du développement (Discussion des philosophes soviétiques)	340
<i>Vacek L.</i> : Assemblée générale de la Société sociologique Tchécoslovaque	355
<i>Matouš M.</i> - <i>Blahož J.</i> : 12 ^{ème} Congrès mondial de l'Association internationale des sciences politiques à Rio de Janeiro	359
<i>Pernica V.</i> : Le travail et le développement social au 7 ^{ème} quinquennat.	366

Contents No. 3/1983

ARTICLES

<i>Charvát F.</i> : Karl Marx's Work and its Meaning for Sociological Knowledge	257
<i>Hrzal L.</i> : Marx and the Revisionists	266
<i>Růžička R.</i> : Marx and Problems of the Way of Life	274
Some Topical Tasks of Historical Materialism in Czechoslovakia	287
<i>Alijevová D.</i> : On the Evaluation of the Development of Modern Non-Marxist Sociology	303

FROM EMPIRICAL RESEARCH

<i>Lesný I.</i> : Youth in the Process of the Demographic Reproduction of Socialist Society	316
<i>Kuchař P.</i> : Working Activities of Undergraduates	326

REVIEWS

<i>Stefanko M.</i> : L. Hrzal - P. Mešťan, „Demokratický socializmus“ v službách anti-komunizmu („Democratic Socialism“ in the Service of Anticommunism)	332
--	-----

<i>Linhart J.</i> : D. Pavlů, Propagace — kulturně výchovný nástroj socialistické společnosti (Publicity — A Cultural-Educational Tool of Socialist Society)	333
<i>Honcák J.</i> : F. Hronský, Teória životnej úrovne (Theory of the Living Standard)	336

NEWS AND INFORMATION

<i>Formánek M.</i> : Historical Materialism in the Eighties: Topical Problems and Prospects of Development (Discussion of Soviet Philosophers)	340
<i>Vacek L.</i> : General Assembly of the Czechoslovak Sociological Society	355
<i>Matouš M.</i> - <i>Blahož J.</i> : 12 th World Congress of the International Political Science Association in Rio de Janeiro	359
<i>Pernica V.</i> : Work and Social Development in the 7 th Five-year Plan	366

Inhalt Nr. 3/1983

ABHANDLUNGEN

<i>Charvát F.</i> : Das Werk von Karl Marx und seine Bedeutung für die soziologische Erkenntnis	257
<i>Hrzal L.</i> : Marx und die Revisionisten	266
<i>Růžička R.</i> : Marx und die Problematik der Lebensweise	274
Zu den aktuellen Aufgaben des historischen Materialismus in der Tschechoslowakei	287
<i>Alijevo D.</i> : Zur Wertung der Entwicklung der zeitgenössischen nichtmarxistischen Soziologie	303

AUS EMPIRISCHEN ERFORSCHUNGEN

<i>Lesný I.</i> : Die Jugend im Prozess der demographischen Reproduktion der sozialistischen Gesellschaft	316
<i>Kučař P.</i> : Arbeitstätigkeit der Hochschulstudenten	326

REZENSIONEN

<i>Stefanko M.</i> : L. Hrzal - P. Meštan, „Demokratický socializmus“ v službách anti-komunizmu („Demokratischer Sozialismus“ im Dienste des Antikommunismus)	332
<i>Linhart J.</i> : D. Pavlů, Propagace — kulturně výchovný nástroj socialistické společnosti (Propagation — Kulturerziehungsmittel der sozialistischen Gesellschaft).	333
<i>Honcák J.</i> : F. Hronský, Teória životnej úrovne (Theorie des Lebensniveaus)	336

NACHRICHTEN UND INFORMATIONEN

<i>Formánek M.</i> : Historischer Materialismus in den achtziger Jahren: Aktuelle Probleme und Entwicklungsperspektiven (Eine Diskussion sowjetischer Philosophen)	340
<i>Vacek L.</i> : Generalversammlung der Tschechoslowakischen soziologischen Gesellschaft	355
<i>Matouš M.</i> - <i>Blahož J.</i> : XII. Weltkongress der Internationalen Assoziation politischer Wissenschaften in Rio de Janeiro	359
<i>Pernica V.</i> : Arbeit und Soziale Entwicklung in der 7. Fünfjahrplan	366